

**T.C. İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**MODERN DÖNEMDE NUSAYRİLİĞİ
İSNÂAŞERİYYE'YE YAKINLAŞTIRMA
ÇALIŞMALARI:
ABDURRAHMAN EL-HAYYİR ÖRNEĞİ**

Ruba MURATOĞLU

2501211036

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Adem ARIKAN

İstanbul -2025

ÖZ
MODERN DÖNEMDE NUSAYRİLİĞİ İSNÂAŞERİYYE'YE
YAKINLAŞTIRMA ÇALIŞMALARI: ABDURRAHMAN EL-HAYYİR
ÖRNEĞİ
RUBA MURATOĞLU

Abdurrahman el-Hayyir (1904-1986) Suriye'de Nusayri nüfusun çoğunlukta olduğu Lazkiye'ye bağlı Kardâha'da doğmuştur. Hayatı Osmanlı Devleti'nin son döneminde başlamış, Fransız manda yönetimi altında Lazkiye merkezli Alevi Devleti'nde ve bağımsız Suriye devleti gibi farklı siyasi ve toplumsal dönemlerde yaşamıştır. Hayyir, bu dönemlerde değişen siyasi ve toplumsal şartlarda bir Nusayri âlim olarak mezhebî kimliklerinin tanınması ve korunması için yapılan çalışmalara katılmıştır. Nusayriliği İsnâaşeriyye Şiiliğine yakınlaştırmak için önemli faaliyetler yürütmüştür. Nefes medreselerine öğrenci gönderme gibi eğitim faaliyetleri ve Ca'ferî İslâmî Hayır Cemiyeti'nin kurulması gibi kurumsal faaliyetler içinde yer almıştır. Hayyir, dergilerde makaleler ve kitaplar yazarak önemli yayın faaliyetlerinde bulunmuştur. Yazdığı eserlerinde Nusayrîlik ile İsnâaşeriyye mezhepleri arasındaki itikadî esaslardaki benzerlikleri vurgulamış, farklılıkları önemsiz göstermiştir.

Bu tezde İsnâaşeriyye mezhebi mensupları tarafından kabul edilen tevhid, adl, nübüvvet, imâmet, mead olmak üzere beş esas konu edilerek Hayyir'in bu konulardaki görüşlerinin mukayesesi yapılmıştır. Öte yandan Nusayrilerin kabul ettiği ancak Hayyir'in yorumlayarak önemsizleştirdiği batını anlayış ve tenasüh konularındaki görüşleri ise Nusayrilerin farklı kabulleri olarak ele alınmıştır. Hayyir'in Nefes medreselerine Nusayri öğrencilerin gönderilmesi, Caferiyye Cemiyeti'nin kurulması ve Mecelletü'n-Nahda gibi yayın faaliyetleri üzerinden iki fırka arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesine ve yakınlaşmanın sağlanmasına yönelik çabaları ele alınmıştır. Bu kapsamda çalışmada, dini ve toplumsal yakınlaşma çabaları bağlamında iki fırka arasındaki ilişkilerin geçmişi ve modern tarihi incelenmiş ve Abdurrahman el-Hayyir'in bu süreçte çalışmalarıyla ortaya koyduğu çabalar ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mezhepler, Nusayrîlik, İsnâaşeriyye, Abdurrahman el-Hayyir, mezhepler arası yakınlaştırma, Suriye

ABSTRACT

EFFORTS TO BRING NUSAYRISM CLOSER TO TWELVER SHI'ISM IN THE MODERN ERA: THE CASE OF ABDURRAHMAN AL-HAYYİR

RUBA MURATOĞLU

Abdurrahman al-Hayyir (1904–1986) was born in Kardaha, a town in Latakia, Syria, where the Nusayri population is the majority. His life began during the final years of the Ottoman Empire, and he lived through various political and social periods, including the French Mandate administration under the Latakia-based Alawite State and the independent Syrian state. During these periods of changing political and social conditions, Hayyir, as a Nusayri scholar, participated in efforts to gain recognition and protection for the sectarian identity of the Nusayris. He carried out significant activities aimed at bringing Nusayrism closer to Twelver Shiism. He was involved in educational initiatives such as sending students to the seminaries in Najaf and institutional efforts like the establishment of the Ja'fari Islamic Charity Association. Hayyir also contributed significantly to academic publications by writing articles and books in various journals. In his works, he emphasized the theological similarities between Nusayrism and Twelver Shiism while downplaying their differences.

This thesis examines and compares Hayyir's views on the five fundamental principles accepted by Twelver Shiites: Tawhid (Oneness of God), 'Adl (Divine Justice), Nubuwwah (Prophethood), Imamate, and Ma'ad (Resurrection). Meanwhile, esoteric beliefs and reincarnation, which are accepted by Nusayris but interpreted and minimized by Hayyir, are analyzed as distinctive elements of Nusayri beliefs. The study also explores Hayyir's efforts to strengthen and foster closer ties between the two sects through initiatives such as sending Nusayri students to Najaf seminaries, establishing the Ja'fari Association, and publishing works like Majallat al-Nahda. Within this framework, the historical and modern relations between the two sects are examined in the context of religious and social rapprochement, with a detailed analysis of Abdurrahman al-Hayyir's contributions to this process.

Keywords: Sects, Nusayrism, Twelver Shi'ism, Abdurrahman al-Hayyir, inter-sectarian rapprochement, Syria

ÖNSÖZ

Abdurrahman el-Hayyir (1904-1986) Suriye'nin Lazkiye'ye bağlı Kardâha'da doğmuş ve Nusayrilerin yoğun olarak yaşadığı bu bölgede yaşamıştır. Osmanlı devletinin son döneminden Fransız manda yönetimine ve bağımsız Suriye'ye uzanan siyasi değişim sürecine tanıklık eden el-Hayyir, bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra resmi görevlerini bırakarak Nusayri din adamı olarak mezhebi faaliyetlere yönelmiştir. Nusayriliği İsnâaşeriyye Şiiliğine yakınlaştırmak amacıyla çalışan el-Hayyir, bu amacını gerçekleştirmek için Caferi Cemiyeti'nin kuruluşunda aktif rol oynamış, ayrıca mezhepler arası yakınlaşmayı sağlamak amacıyla Mecelletü'n-Nahda dergisinde makalesini yayınlamış ve bu konuda kitaplar yazmıştır.

Bu çalışma, Abdurrahman el-Hayyir'in eserleri çerçevesinde modern dönemde Nusayrîlik ve İsnâaşeriyye arasındaki ilişkilerin yakınlaşma sürecini incelemeyi hedeflemektedir. Tarihsel süreç boyunca iki fırka arasındaki ilişkilerin ve bu ilişkilerdeki süreklilik ve yakınlaşmanın modern dönemde daha belirgin hale gelmiş olması, hem mezhepler arası yakınlaşma hem de toplum nezdinde bütünleşme açısından önemli bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, Abdurrahman el-Hayyir'in çaba ve çalışmaları ile iki fırka arasındaki benzerlikleri vurgulayıp farklılıkları önemsizleştirmeye yönelik görüş ve yaklaşımları araştırmamız açısından önemli bir zemin oluşturmaktadır.

Çalışma giriş, üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Tez boyunca Nusayrîliğin doğuşundan itibaren İsnâaşeriyye ile olan tarihsel ilişkileri, itikâd ve yorumlarındaki benzerlikler ve bu ilişkilerin modern dönemde Abdurrahman el-Hayyir tarafından kendi görüş ve yaklaşımlarıyla nasıl bir görünüm ortaya koyduğu ele alınmaktadır. Bu çalışmada el-Hayyir'in itikâdî, kurumsal ve ilmi alandaki çalışmaları üzerinde durulmakta, Nefes medreselerine öğrenci göndermesi, Caferiyye Cemiyeti'ni kurması ve Mecelletü'n-Nahda gibi yayınlarıyla bu süreçteki yeri ve etkinliğini ortaya koymaktadır. Ayrıca mezhepler arası yakınlaşmaya zemin hazırlayan ve etki eden bir diğer önemli tarihsel gelişme olan Ezher Şeyhi Mahmud Şeltût'un 1959 yılında İsnâaşeriyye mezhebinin fikhî olan Ca'ferî fikhîyle amel etmenin caiz olduğuna dair verdiği fetvaya da değinilmektedir.

Başta bu çalışmanın hazırlanmasında bana rehberlik eden ve çalışmamın her aşamasında kıymetli katkılarıyla destek olan danışman hocam Sayın Doç. Dr. Adem

Arıkan'a en içten şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim. Bu süreçte hayatımızı mutlulukla dolduran canım oğlum Muhammed Yahya'ya ve sabrı, anlayışı ve desteğiyle her zaman yanımda olan kıymetli eşime sonsuz teşekkür ederim. Aynı zamanda çalışmalarım süresince manevi destekleri, duaları ve teşvikleri için başta sevgili annem ve babam olmak üzere tüm aileme ve eşimin ailesine teşekkürlerimi sunarım. Onların varlığı ve duaları bu zorlu süreci benim için daha anlamlı ve kolay hale getirmiştir. Ayrıca bu çalışmanın hazırlanmasında beni yönlendiren, katkı sağlayan ve destek veren herkese en içten teşekkürlerimi sunmak isterim.

Tezimin literatüre katkı sağlamasını, Hayyir ve Nusayrîlik ile İsnâaşeriyye arasındaki ilişkiler ve yakınlaşma süreci üzerine yapılacak araştırmalar için önemli bir kaynak oluşturmasını diliyorum.

Ruba Muratoğlu

İstanbul, 2025

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR LİSTESİ.....	VII
GİRİŞ	2
Tezin Konusu	2
Tezin Yöntemi ve Kaynakları:.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDURRAHMAN EL-HAYYİR'İN YETİŞTİĞİ LAZKİYE'DE NUSAYRİLİĞİN TARİHİ

- 1.1. Nusayriliğin Doğuşundan Lazkiye Bölgesine İntikalinin Kısa Tarihi. 6
- 1.2. Lazkiye Bölgesinde Nusayriliğin Tarihi 12

İKİNCİ BÖLÜM

ABDURRAHMAN EL-HAYYİR'İN HAYATI

- 2.1. Abdurrahman el-Hayyir'in Osmanlı Yönetiminde Hayatı..... 17
- 2.2. Fransız İşgali Dönemi (1920-1946) 17
- 2.3. Bağımsız Suriye Dönemi (1946-) 21
- 2.4. Suriye Genelinde Nusayri İktidarı (1970-2024) 24
- 2.5. Hayyir'in Eserleri..... 29

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABDURRAHMAN EL-HAYYİR'İN NUSAYRİLİĞİ İSNAAŞERİYYE'YE YAKINLAŞTIRMA ÇALIŞMALARI

3.1. Bu Dönemde Yapılan Mezhepleri Yakınlaştırma Çalışmaları ve Ezher Şeyhi Şeltût'un Fetvası	34
3.2. Hayyir'in Nusayrilik Anlatımında İsnâaşeriyye ile Benzerlik.....	37
3.2.1. İtikad Esaslarının Benzer Anlatımı	38
3.2.2. Farklılıkların Önemsizleştirilmesi.....	45
3.3. Nusayrilik ve İsnâaşeriyye Arasında Yakınlaşma Çabaları:.....	52
3.3.1. el-Hayyir'in Mezhepleri Yakınlaştırmak için Yayın Faaliyetleri	53
3.2.2. Eğitim Faaliyetleri: Necef Medreselerine Öğrenci Gönderilmesi....	65
3.2.3. Kurumsal Faaliyetler: Ca'ferî İslâmî Hayır Cemiyeti.....	68
SONUÇ.....	72
EKLER.....	74
KAYNAKÇA	81

KISALTMALAR LİSTESİ

- a.g.e.** : Adı geçen eser
a.y : Aynı yer
b. : İbn
Bs. : Baskı
bkz. : Bakınız
c. : Cilt
çev. : Çeviren
drl. : Derleyen
DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi
ed. : Editör
haz. : Hazırlayan
Hz. : Hazreti
krş. : Karşılaştırınız
nşr. : Neşreden
s.a.v. : Sallallâhü aleyhi ve sellem
sy. : Sayı
ö. : Ölümü
t.y. : Basım tarihi yok
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
thk. : Tahkik eden
trc. : Tercüme eden
v.d. : Ve diğerleri
Yay. : Yayınları
y.y. : Yayıncı Yok
yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

Tezin Konusu

Abdurrahman el-Hayyir (1904-1986) Suriye'de Nusayrilerin yoğun olarak yaşadığı Lazkiye'ye bağlı Kardâha'da doğmuş ve bu çevrede büyümüştür. Osmanlı devletinin son yıllarını, Fransız manda yönetimini ve bağımsız Suriye dönemlerinde yaşamıştır. Nusayri bir din adamı olarak Nusayriliği İsnâaşeriyye Şiiliğine yakınlaştırmak için çalışmalar yürütmüş ve birçok eser kaleme almıştır.

Çalışmanın konusu, modern dönemde Nusayrîlik ve İsnâaşeriyye mezhepleri arasındaki yakınlaşma çabalarını Abdurrahman el-Hayyir'in bu süreçteki çalışmaları çerçevesinde incelemektir. Özellikle Nusayrîliğin İsnâaşeriyye ile yakınlaştırılması bağlamında Hayyir'in yayınları, eğitim ve kurumsal faaliyetleri konu edinilmiştir.

Bu çalışmanın amacı, modern dönemde Nusayrîler ile İsnâaşeriyye arasındaki ilişkilerde etkin rol oynayan el-Hayyir'in çabalarını ortaya koymaktır. Bu bağlamda tezde, Nusayrîliğin ortaya çıkış ve Suriye'ye yayılışı tarihi kısaca ele alınmıştır. Abdurrahman el-Hayyir'in hayatı ele alınmış, Hayyir'in Nusayrîlik ve İsnâaşeriyye arasında yakınlaşma çerçevesinde Mecelletü'n-Nahda gibi dergilerde makaleler ve yazdığı kitaplardan oluşan yayım faaliyetleri, kuruluşunda yer aldığı Caferiyye Cemiyeti'nin faaliyetleri, Necefteki medreselere öğrenci gönderilmesi gibi uygulamaları incelenmektedir. Bunun yanında döneme etkisi bakımından Mısır'da kurulan Dâru't-Takrîb Kurumu ve Ezher Şeyhi Mahmûd Şeltût'un 1959 yılında yayınladığı ve Caferilik fıkhiyla amel edilebileceğine dair fetvası da kısaca ele alınmaktadır.

Tezin Yöntemi ve Kaynakları:

Bu tez çalışmasında, Abdurrahman el-Hayyir'in yazdığı eserler temel kaynaklar olarak kullanılmıştır. Hayyir'in eserlerinin tanıtıldığı başlıkta bu eserler listelenip kısaca tanıtılmıştır. Muhteva bakımından Nusayrîlik ve İsnâaşeriyye mezhepleri arasında yakınlaşmaya katkı sunan eserleri detaylı şekilde ilgili başlıklarda değerlendirilmiştir. *“Akîdetunâ ve Vâki'unâ Nahnu'l-Müslimîn el-Ca'feriyyîn el-*

‘Aleviyyîn’ başlıklı eseri,¹ bu alandaki önemli kaynaklardan biri olarak öne çıkmaktadır. Hayyir’in *Mecelletü’n-Nahda* dergisinde yayımlanan “*Yakzatü’l-Müslimîn el-‘Aleviyyîn*” adlı makale serisinden basılmış kitabı,² mezhebin yakın tarihini için önemli bilgiler içermektedir. Ahmet Sonay bu eseri tercüme etmiş, uzun bir değerlendirmeye ek bilgiler vermiştir.³ Şâkir Mustafa tarafından Nusayriler hakkında yöneltilen sekiz soruya Hayyir’in verdiği cevaplar “*er-Red ‘ala’d-Duktûr Şâkir Mustafa*” adıyla bir kitap olarak basılmıştır.⁴ Muhammed Emîn Gâlib et-Tavîl’in (ö. 1932) *Târîhu’l-Aleviyyîn* adlı kitabına karşı Hayyir’in eleştirilerini içeren “*Nakd ve Takrîz Kitâbi Târîhi’l-‘Aleviyyîn*” adlı eseri Nusayrilik tarihiyle ilgili tashihler ve Hayyir’in farklı yaklaşımlarını da içermesi bakımından önemlidir. Ahmet Sonay bu eser hakkında detaylı değerlendirmeler içeren bir makale yazmış, “Hayyir’in Arap Alevîliğini Usûlî İmâmîlikle özdeşleştirme çabasına” dikkat çekmiştir. Sonay’a göre “ilmî tavır, iki mezhep arasında çok sayıda benzer noktanın yanında farklılıkların da bulunduğunu söylemeyi gerektirmektedir.”⁵

Diğer taraftan Ahmet Sonay’ın çalışmaları, el-Hayyir’in yaşamı, düşünsel yönü ve mezhepler arası ilişkiler bağlamında bu teze önemli katkılar sunmuştur. Bu bağlamda, Sonay’ın Abdurrahman el-Hayyir’in hayatını ele aldığı makalesi,⁶ onun modern dönemdeki Alevî uyanışındaki rolünü ele alarak, yaşamı ve düşünce dünyasını daha iyi anlamamıza imkan sağlamıştır. Öte yandan, Sonay’ın yüksek lisans tezi, iki mezhebin ayrışmasında önemli bir mesele olan sefirlik konusunu ele almaktadır.⁷ Bununla birlikte, Sonay’ın yakın tarihte Usûlî İmâmîyye-Nusayriyye arasındaki

¹ Abdurrahman el-Hayyir, *Akîdetunâ ve vâki’unâ nahnu’l-Müslimîn el-Ca’feriyyîn el-‘Aleviyyîn*, 3. bs, Dimaşk, Kütüb Zâtü Fâide, 1992, s. 19.

² Abdurrahman el-Hayyir, *Yakzatü’l-Müslimîn el-‘Aleviyyîn fî matlai’ karni’l-‘işrîn*, thk. Hânî el-Hayyir, 1. bs, Dimaşk, Kütüb Zâtü Fâide, 1996, s. 9.

³ Ahmet Sonay, “Abdurrahman el-Hayyir’in ‘Yakzatü’l-Müslimîn el-‘Aleviyyîn’ Adlı Makalesi: Tercüme ve Değerlendirme”, *Mezhep Araştırmaları Dergisi*, No: 1, 2023, s. 420.

⁴ Abdurrahman el-Hayyir, *Risâletün tebhâsu fî mesâil mühimme havle’l-Mezhebi’l-Câ’ferî (el-‘Alevî): er-Red ‘ala’d-Düktûr Şâkir Mustafa*, Dimaşk, Mektebetü’l-Feyhâ, 1993, s. 15.

⁵ Ahmet Sonay, “Abdurrahman el-Hayyir’in Târîhu’l-‘Aleviyyîn Adlı Esere Yönelik Eleştirileri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 30, No: 1, 2021, s. 260.

⁶ Ahmet Sonay, “Çağdaş Nusayrî Âlimlerden Abdurrahmân el-Hayyir: Hayatı, Eserleri ve Görüşleri”, *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, C. 4, No: 1, 2021, s. 155.

⁷ Ahmet Sonay, “İmamiyye ve Nusayriyye’de Dört Sefir Telakkisi”, Adana, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi Tezi, 2016, s. 75.

ilişkileri incelediği makalesi de⁸ konumuz açısından değerli ve ayrıntılı bilgiler ortaya koyarak çalışmamıza zengin bir bağlam kazandırmıştır. Sonay'a göre "Nusayrîlik, ya da müntesiplerinin tercih ettiği adıyla Alevîlik, İmâmî-İsnâaşerî Şîliğin bir koludur."⁹ "İmâmî-İsnâaşerî Şîliğin bir kolu olan Nusayriyye; Allah'ın rü'yeti ve nuraniyetine inanması, marifet ve hidâyeti vehbî görmesi ve Muhammed b. Nusayr'ı bâb olarak kabul etmesi gibi konularda ondan ayrılmaktadır."¹⁰ "Alevîlik ve Ahbârîlik nasçı din anlayışını benimsedikleri için şüphesiz daha fazla ortak noktaya sahiptirler."¹¹

Bu tez, Abdurrahman el-Hayyir'in yetiştiği Lazkiye'de Nusayrîliğin tarihsel oluşum ve gelişim sürecinden başlayıp, Hayyir'in hayatı ve Nusayrîliği İsnâaşeriyye'ye yakınlaştırma yönündeki çaba ve faaliyetlerini, içinde bulunduğu tarihsel, toplumsal ve siyasal bağlamlarla birlikte ele alarak özgün ve bütüncül bir bakış açısı sunmaktadır. Bu kapsamda, 1959 yılında Ezher Şeyhi Mahmud Şeltût'un Ca'ferî fikhını meşru kabul eden fetvası ve Hafız Esad döneminde İsnâaşeriyye merciileriyle kurulan yakın ilişkiler gibi modern dönemdeki siyasal ve toplumsal etkenler çerçevesinde değerlendirilmiş; Hayyir'in bâtinî yorumlar ve tenâsuh gibi Nusayrîliğe özgü bazı inanç ve kabulleri önemsizleştirip, Nusayrî kimliğini İsnâaşeriyye ile aynileştirme çabası ayrıntılı bir biçimde ortaya konmuştur. Bunun yanı sıra, modern dönemde Nusayrîlik ile İsnâaşeriyye arasındaki yakınlaşma süreçleri; Hayyir'in Necef medreselerine öğrenci gönderme girişimleri, Ca'ferî İslâmî Hayır Cemiyeti'nin kuruluşu ve *Mecelletü'n-Nahda*, *Akîdetunâ* ve *Vâki'unâ* gibi yayın faaliyetleri çerçevesinde ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu yönüyle tez, Abdurrahman el-Hayyir'in Nusayrîliği İsnâaşeriyye'ye yakınlaştırma çaba ve çalışmalarını yalnızca hayatı ve düşünceleri üzerinden değil, dönemin siyasal ve toplumsal koşullarıyla birlikte bütüncül bir bakış açısıyla ele almaktadır. Böylece çalışma, Sonay'ın daha çok biyografik anlatıma dayalı ve bilgi verici nitelikteki çalışma ve yaklaşımlarından yöntem bakımından ayrılarak, konuyu bağlamıyla birlikte daha kapsamlı bir şekilde ele alarak konuya özgün katkılar sağlamaktadır.

⁸ Ahmet Sonay, "20. Asırdan Günümüze Usûlî İmâmiyye-Nusayriyye İlişkisi", **İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi**, C. 7, No: 2, 2021, s. 835-859.

⁹ Sonay, **a.g.e.**, s. 838.

¹⁰ Sonay, **a.g.e.**, s. 840.

¹¹ Sonay, **a.g.e.**, s. 846.

Abdurrahman el-Hayyir'in eserlerinden ve konumuza katkı sunan başka kaynak eser ve araştırmalardan elde edilen bilgiler Nusayrılık ve İsnâaşeriyye ile ilgili başka klasik kaynaklar ve modern araştırmalarla mukayese edilerek kullanılmıştır. Böylece yazılı kaynaklardan elde edilen bilgilerin bilgilerin derlenmmesi ve çarpaz okumalarla mukayese edilerek analiz edilmesi temel metod olarak benimsenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM ABDURRAHMAN EL-HAYYİR'İN YETİŞTİĞİ LAZKIYE'DE NUSAYRİLİĞİN TARİHİ

1.1. Nusayriliğin Doğuşundan Lazkiye Bölgesine İntikalinin Kısa Tarihi

Nusayriliğin isimlendirilmesiyle ilgili farklı açıklamalar¹² yapılsa da yaygın kabüle göre Ebû Şuayb Muhammed b. Nusayr en-Nümeyrî (ö. 270/883) mezhebe adını veren kurucu isimdir. Nemirî nisbesiyle ilişkilendirerek Nusayriyye mezhebi için bazı klasik kaynaklarda en-Nemirîyye isimlendirmesi de kullanılmaktadır.¹³ Bu nisbenin Benû Nümeyr¹⁴ kabilesine mensup olan anlamında Nümeyrî şeklinde okunmasının daha doğru olduğu ve dolayısıyla fırkaya verilen ismin de Nümeyrîyye şeklinde tashih edilmesi gerektiği savunulmaktadır.¹⁵ Nusayrîyye ismiyle anılan mezhep I. Dünya Savaşı'nın ardından bölgeyi ele geçiren Fransızlar döneminde Alevî adıyla anılmaya başlanmıştır. Günümüzde diğer Alevî kesimlerden ayrılması için Nusayrî Alevîliği, Arap Alevîliği, Suriye Alevîliği, Çukurova Alevîliği, Akdeniz Alevîliği şeklinde zikredilmektedir.¹⁶ Nusayrî klasiklerinde mezhebin sonraki liderlerinden el-Hasîbî ve el-Cillî'ye nisbetle Hasîbiyye ve Cilliyye isimlendirmeleri de vardır.¹⁷

Hayyir'e göre Aleviyye denilen gruba eskiden Nusayriyye denilmekteydi. Hayyir bu isimlendirmeyi muhaliflerinin kullandığını söylemektedir.¹⁸

Muhammed b. Nusayr'ın doğum tarihi ile ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Ancak Nusayrî kaynaklarında 220/835 yılında bir genç olarak ondan bahsetmesi¹⁹ sebebiyle yaklaşık 200/815 yılında doğduğu tahmin edilebilir. İbn Nusayr 220 /835

¹² İlyas Üzümlü, "Nusayrîlik", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 33, İstanbul, TDV Yayınları, 2007, s. 270-274.

¹³ Nevbehtî-Kummî, **Şif Fırkalar (Kitâbu'l- Makâlât ve'l-Fırak ve Fıraku's-Şifa)**, çev. Hasan Onat vd., Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2020, s. 256.

¹⁴ Cengiz Tomar, "Nümeyr b. Âmir (Benî Nümeyr b. Âmir)", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 33, İstanbul, TDV Yayınları, 2007, s. 302.

¹⁵ Aytakin Şenzeybek, **Nusayrîlik: Teşekkül Süreci ve Öğretileri**, Konya, Palet Yayınları, 2023, s. 20.

¹⁶ Üzümlü, "Nusayrîlik", s. 270-274.

¹⁷ Ebû Saîd Meymûn et-Taberânî, "Mecmû'u'l-A'yad", C. 3, **Silsiletü't-Türâsi'l-Alevî**, thk. Ebû Mûsâ, Şeyh Mûsâ, Lübnan, Dâr li-Ecli'l-Marife, 2006, s. 242; Hatice Arslan, "Başlangıcından Günümüze Arap Alevîliği-Nusayrîlik", **Mizânü'l-Hak İslami İlimler Dergisi**, No: 1, 2016, s. 102.

¹⁸ el-Hayyir, **er-Red 'ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa**, s. 21.

¹⁹ Ebu Abdullah Muhammed el-Bağdadî İsmetü'd-devle, **er-Risâletü'l-Misriyye: Menhecü'l-ilmi ve'l-Beyân**, thk. Selman Aziz, Lazkiye, 2005, s. 284-285; İsmetü'd-devle, **Menhecü'l-ilmi ve'l-beyân (The Nusayri Path of Knowledge: A Study and Critical Edition)**, thk. David Hollenberg, Mushegh Asatryan, Brill, 2024, s. 294.

yılında Basra'dan Bağdad'a gitmiştir. İsnâaşeriyye'ye göre dokuzuncu imâm olan Muhammed Cevad 6 zilhicce 220 (1 Aralık 835) tarihinde vefat etmiştir. Onuncu imâm çocuk yaşta olan Ali el-Hâdî (214-254/829-868) olmuştur. Nusayrîlere göre imâmın bâbı olan Ömer b. Fırat'ın (ö. 220/836) altı ay sonra vefat etmesi üzerine Ali el-Hâdî'nin bâblık makamına Cemaziyelevvel 221 (Nisan 836) tarihinde²⁰ Muhammed b. Nusayr geçmiştir.²¹

Abbâsî halifesi Mütevekkil (847-861) 236/850 yılında Kerbelâ'daki kabrini yıktırmıştır.²² el-Hasîbî'nin verdiği bilgiye göre Muhammed b. Nusayr'ın evinde toplanan arkadaşlarını Ali el-Hâdî teskin etmiş, Mütevekkil'in yaşayacağı sonundan haber vermiştir.²³

İsnâaşeriyye ile Nusayriyye arasındaki farklılaşmasının merkezinde dört sefir görüşünün ve bâblık tasavvurunun yer aldığı anlaşılmaktadır. Nusayriyye, bâbın vekilden üstünlüğünü, Muhammed b. Nusayr'ın Hasan el-Askerî'ye ve oğlu Mehdî'ye de bâblık yaptığını savunmuştur. İmâmiyye ise bâb, vekîl, sefir²⁴ ve nâib terimlerinin eşanlı kullanıldığını iddia etmiştir.²⁵ Bâblık konusu Nusayrîleri İsnâaşeriyye mezhebinden farklı kılan, “bir ayrışma noktasıdır”:

“Alevîlere (Nusayrîler) göre on iki imâmlardan her birinin bir bâbı vardır. Fazilet ve mertebe bakımından eşit olan bâblar, imâmlar gibi masumdurlar ve mucize gösterebilirler. Bâblar, imâmların ilmîni yaymakla görevlidirler. İmâmların malî işlerini ise vekiller yürütür. Bâblar hiyerarşide imâmlardan sonra gelirler. Bir bâbı inkâr etmek, imâmı inkâr etmek anlamına gelir. Bâbların birincisi Selman el-Fârisî, on birincisi Muhammed b. Nusayr'dır. On ikinci bâb, on ikinci imâm gibi gaybet halindedir ve onun zuhuruyla birlikte zuhur edecektir.”²⁶

²⁰ Aytekin Şenzeybek, **Nusayrîlik: Teşekkül Süreci ve Öğretileri**, Konya, Palet Yayınları, 2013, s. 52.

²¹ İsmetü'd-devle, **er-Risâletü'l Mısriyye**, s. 287.

²² Mahmut Kırkpınar, “Mütevekkil-Alellah, Ca'fer b. Muhammed”, **DİA**, C. 32, İstanbul, TDV Yayınları, 2006, s. 212-214.

²³ Hüseyin B. Hamdân el-Hasîbî, **el-Hidayetü'l-Kübra**, thk. Mustafa Subhi el-Hıdır el-Humsi, Beyrut, Şirketü'l-a'lami li'l-matbûat, 2011, s. 380.

²⁴ Mustafa Öz, “Sefir”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 36, İstanbul, 2009, s. 304.

²⁵ Sonay, “İmamiyye ve Nusayriyye'de Dört Sefir Telakkisi”, s. 112, 113.

²⁶ Sonay, “Usûlî İmâmiyye-Nusayriyye İlişkisi”, s. 853.

İsnaaşeriyye mensubu mezhepler tarihçileri Nevbahtî ve Kummî, Muhammed b. Nusayr'ın imâm Ali el-Hâdî'yi rab kabul ettiğini, kendisini imâm tarafından gönderilmiş peygamber saydığı, haramları helal gördüğünü yazmaktadır.²⁷ İçinde Muhammed b. Nusayr'ın bulunduğu bazı kişilerin yalan söyleyerek kendilerine bâblık iddia ettiklerini kaydedilmiştir.²⁸ İsnâaşeriyye kaynaklarında bu tenkitler yer almakla birlikte onuncu imâm döneminde bu görüşleri savunduğu iddia edilen Muhammed b. Nusayr'ın yine İsnâaşeriyye kaynaklarında on birinci imâm Hasan el-Askerî'nin (232-260/846-874) ashabı arasında sayılması,²⁹ dışlanmamış olması çelişkili bulunmaktadır.³⁰ İsnâaşeriyye kaynaklarında bu çelişkiyi açıklayan bir kayıt yoktur.³¹ Nusayrî kaynaklara göre Abbasî halifesi el-Mu'temid'in (870-892) tehdidinden korumak için Hasan el-Askerî, Muhammed b. Nusayr'ı lanetler gözükmüştür.³² İmam adına davette bulunduğu ihbar edilince Muhammed b. Nusayr halife tarafından tehdit edilmiştir.³³

Nusayrî kaynaklara göre Muhammed b. Nusayr imâmlar tarafından bâb olarak ilan edilmiştir. Hasîbî'nin aktardığına göre, Cafer es-Sâdık "Hasan el-Askerinin bâbının Muhammed b. Nusayr en-Numeyrî olacağını, hased edenlerinin çok olacağını" önceden söylemiştir.³⁴ Muhammed b. Nusayr'ın imâmlar için râb dediği imâm Hasan el-Askerî'ye bildirildiğinde imâm "o bizler için sadece rabbânîler demiştir" şeklinde cevap vermiş, "Muhammed b. Nusayr nasıl böyle şeyler söyler, o benim bâbım" demiştir.³⁵

Nusayrîlere göre bâblık ile vekillik iki farklı mertebedir. Hasîbî'nin naklettiği bir rivayete göre Hasan el-Askerî bu durum hakkında çıkan şüpheyi gidermek için açıklama yapmıştır.³⁶ Muhammed b. Nusayr, imâm Ali el-Hâdî'nin bâbı olmuş ve

²⁷ Nevbehtî-Kummî, *Şîh Fırkalar*, s. 256.

²⁸ Ebû Cafer et-Tûsî, *Kitâbu'l-Gaybe*, thk. İbadullah et-Tahrânî, Ali Ahmed Nâsîh, Kum, Müessesetü'l-Maârifî'l-İslâmiyye, 1411, s. 398.

²⁹ et-Tûsî, *a.y.*

³⁰ Sonay, "İmamiyye ve Nusayriyye'de Dört Sefir Telakkisi", s. 77.

³¹ Şenzeybek, *Nusayrîlik*, s. 54.

³² Şenzeybek, *a.g.e.*, s. 55.

³³ İsmetü'd-devle, *Menhecü'l-ilmî ve'l-beyân*, s. 321.

³⁴ Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî, *el-Hidâyetü'l-Kübra*, thk. Mustafa Subhi el-Hıdır el-Humsi, Beyrut, Şirketü'l-a'lami li'l-matbûat, 2011, s. 583.

³⁵ Hüseyin B. Hamdân el-Hasîbî, *Ebvâbü'l-Eimmeti'l-Ma'sûmîn*, ed. Mustafa el-Hıdur, 1. bs, Beyrut, Darü'l-Karî, 2011, s. 86.

³⁶ el-Hasîbî, *el-Hidayetü'l-Kübra*, s. 590.

Hasan el-Askerî döneminde makamını korumuştur. Osman b. Saîd, imâmın yalnızca malları hususunda³⁷ vekilidir.³⁸

Hasan el-Askerî vefat ettiğinde yani gaybet-i suğra (küçük gaybet) döneminde, İsnâaşeriyye Osman b. Saîd (ö. 265/878), ardından oğlu Ebû Cafer Muhammed b. Osman'ın (ö. 305/917), sonrasında Hüseyin b. Rûh en-Nevbahtî'nin (ö. 326/938) ve sonuncu olarak Ali b. Muhammed es-Semerrî'nin (ö. 328/940) imâm ile irtibatı sağlayan dört vekil olduğunu kabul etmiştir.³⁹ Muhammed b. Nusayr'ın bâblığını kabul edenlere Aleviler (Nusayrîler) denilmiştir.⁴⁰

İsnâaşeriyye kaynaklarına göre Muhammed b. Nusayr ikinci sefir Ebû Cafer'in (sefirlik dönemi: 265-305/879-917) yerine bâb olmak istemiştir. Sefir Ebû Cafer ondan teberri etmiştir. Muhammed b. Nusayr sefir ile görüşüp özür dilemek istemiş ancak izin verilmemiştir. Muhammed b. Nusayr'a İbnü'l-Furât ailesinden Muhammed b. Mûsâ b. el-Hasan destek görmüştür.⁴¹

Muhammed b. Nusayr'a Furat ailesi destek olurken sefir Ebû Cafer de Nevbaht ailesi tarafından desteklenmiştir. Zamanla iki grup birbirinden uzaklaşmıştır.⁴²

Hayyir *Akîdetunâ ve vâki'unâ nahnu'l-Müslimîn el-Ca'feriyyîn el-'Aleviyyîn* adlı eserinde, Nusayrîlerin inancını ve durumunu ele almıştır. Muhammed b. Nusayr'dan söz etmemiştir. İsnâaşeriyye ile bağlantı kurmak için yapabildiği kadar bu hususları unutturmak için gayret göstermiştir.⁴³

Muhammed b. Nusayr'ın 270/883 yılında ölümünün ardından firkanın başına Muhammed b. Cündeb geçmiştir. Muhammed b. Nusayr'ın gaybetinden sonra bir daha bâb gelmeyecektir. Muhammed b. Cündeb, Mehammed b. Nusayr'ın yetimleri

³⁷ Muhammed Hıdır Nebhâ, *Cebelü'l-'Aleviyyîn ve Cebelü 'Âmil*, 1. bs, Beyrut, Menşûrât Dıfâf, 2013, s. 29.

³⁸ Sonay, "İmamiyye ve Nusayriyye'de Dört Sefir Telakkisi", s. 95.

³⁹ Feyza Doğruyol, "Şîi-İmamiyye'de Gaybet İnanıcının Temellendirilmesi: İlk Dönem Ahbârî ve Usûlî Argümanlar Üzerine Bir Değerlendirme", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, No: 41, 2021, s. 71.

⁴⁰ Nebhâ, *Cebelü'l-'Aleviyyîn*, s. 23-24.

⁴¹ Ebû Ca'fer Muhammed et-Tûsî, *Kitabu'l-Gaybe*, thk. Abdullah Tahrânî, Alî Ahmed Nasîh, 3. bs, Kum, Müessesetu'l-Maârifî'l-İslâmiyye, 1994, s. 398.

⁴² Nebhâ, *Cebelü'l-'Aleviyyîn*, s. 25.

⁴³ Reşîd el-Hayyûn, *en-Nusayriyye el-Aleviyye bi-Suriyye*, Dubai, Medârek, 2012, s. 44.

arasında ilk sırada zikredilir. Muhammed b. Cündeb döneminde takıyye sıkı bir şekilde uygulanmıştır.⁴⁴

Nusayrilerin sonraki lideri, Küfe ve Vasit arasında bulunan Cünbûla şehrinden Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Cenân el-Cünbülânî (235- 287/849-900) olmuştur. Onun adına nisbetle mezhep içerisinde “Cünbülâniyye” adında bir tasavvufî tarikattan söz edilir.⁴⁵ Hayyir’e göre İslâm mezhepleri arasında Cünbülânî Mezhebi diye bir mezhep yoktur. Sufî bir tarikat olarak kabul edilse de hakkında müstakil eserler yoktur ancak Mekzûn es-Sincârî gibi bazı Nusayrîlerin bazı şiiirlerde ismine rastlanmaktadır.⁴⁶

Cünbülânî mezhebinin farklı coğrafyalara yayılması amacıyla bazı bölgelere seyahat etmiştir. Cünbülânî, Mısır’da bulunduğu sırada el-Hasîbî ile tanışmıştır. Hasîbî, Cünbülânî ile birlikte Cünbülâ’ya dönmüştür.⁴⁷

Cünbülânî’nin 287/900 yılında ölümü ile birlikte Nusayrilerin yeni lideri Ebû Abdullah Hüseyin b. Hamdân el-Hasîbî (ö. 346/958) olmuştur. el-Hasîbî mezhep mensuplarınca *şeyhu’d-din ve Şeyh Yaprak* olarak anılır. Nusayrîliğin merkezini Cünbülâ’dan Bağdat’a taşımıştır.⁴⁸ Furat ailesinden Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed’in⁴⁹ (ö. 312/924) Abbâsî halifesi el-Muktedir-Billâh (908-932) döneminde görevden alınıp öldürülmesi ile siyasi desteğinden mahrum kalmıştır. Bir dönem tutuklanan Hasîbî hapisten kurtulunca bölgeden ayrılmış olmalıdır. Hasîbî, bir dönem Harran’da kalmıştır.⁵⁰ Bağdat 334/945 yılında Büveyhilerin eline geçmiştir. Hasîbî Büveyhî emiri Bahtiyâr Ebû Mansûr İzzüddevlî⁵¹ (ö. 367/978) ile ilişki kurmuştur.⁵² Hasîbî Halep’i 333/944 yılında hâkimiyeti altına alan Hamdânîlerin (995-

⁴⁴ Şenzeybek, *Nusayrîlik*, s. 78.

⁴⁵ Üzüm, “Nusayrîlik”, s. 271.

⁴⁶ el-Hayyir, *er-Red ‘ala’d-Düktûr Şâkir Mustafa*, s. 23.

⁴⁷ Muhammed Emîn Gâlîb et-Tavîl, *Nusayrîler: Arap Alevîlerin Tarihi*, çev. İsmail Özdemir, İstanbul, Berdan Matbaası, 2000, s. 153.

⁴⁸ Sunay Yıldırım, “Nusayrîlik ve Nusayrîliğin Teşekkül Sürecinde Hamdân El-Hasîbî’nin Yeri”, Kastamonu, Kastamonu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018, s. 84-91; et-Tavîl, *Nusayrîler: Arap Alevîlerin Tarihi*, s. 152-154; Üzüm, “Nusayrîlik”, s. 270-274.

⁴⁹ Abdülkerim Özaydın, “İbnü’l-Furât el-Âkûlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 21, İstanbul, TDV Yayınları, 2000, s. 46-47.

⁵⁰ Şenzeybek, *Nusayrîlik*, s. 94.

⁵¹ Erdoğan Merçil, “Bahtiyâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul, TDV Yayınları, 1991, s. 523-524.

⁵² Şenzeybek, *Nusayrîlik*, s. 99.

1004) desteklerini almıştır.⁵³ Hasîbî'nin çok sayıda eseri günümüze ulaşmış, bir kısmı basılmış durumdadır.⁵⁴

en-Necâşî (ö. 450/1058) gibi İsnâaşeriyye ricâl kaynakları Hasîbî'yi mezhebi bozuk (fâsidu'l-mezheb) olarak nitelendirmiştir.⁵⁵ Ancak Hasîbî'den hadis rivayet eden⁵⁶ İsnâaşeriyye âlimleri de vardır.⁵⁷

Hasîbî'nin 346/957 yılında ölümünden sonra Seyyid Ali el-Cisrî Bağdat'ta, Muhammed b. Ali el-Cillî (ö. 399/1009) ise Halep'te olmak üzere mezhebin faaliyetlerini iki ayrı merkezde yürütmüşlerdir.⁵⁸ Bağdat'daki Nusayrî faaliyetleri hakkında yeterli bilgi yoktur. Mezhebin buradaki varlığının Hülâgü'nün Bağdat'ı işgaline (656/ 1258) kadar sürdüğü kabul edilir.⁵⁹

Halep'teki merkezin liderliğini yürüten Muhammed b. Ali el-Cilli, Hamdânîler emrinde bazı devlet görevleri de almıştır. Cillî ve öğrencileri değişik bölgelere seyahat ederek mezhebe davette bulunmuşlardır. Şeyhu's-Sika diye bilinen el-Cillî çok sayıda eser de yazmıştır.⁶⁰

Cillî'den sonra mezhebin liderliği Ebû Saîd Meymûn b. Kâsım et-Taberânî'ye (358-426/968-1034) geçmiştir. Cillî ölümünden önce Taberânî'ye liderliği devretmiş ve ona eş-Şâbbü's-sika (güvenilir genç) unvanını vermiştir.⁶¹

Sâlih b. Mirdâs el-Kilâbî 415/1024'te Halep'i ele geçirip Mirdâsiler hânedanının merkezi yapmıştır. Mirdâsiler döneminde Taberânî kendisine yapılan muhalif baskılardan dolayı 423/1032 yılında Halep'ten Lazkiye'ye taşınmıştır. Lazkiye zaman içerisinde Nusayriliğin merkezi haline gelmiştir. Mirdâsiler Halep'te 462/1070 yılında Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillâh ve Selçuklu Sultanı Alparslan adına hutbe okutmaya başlamıştır.⁶²

⁵³ Üzüm, "Nusayrîlik", s. 270-274

⁵⁴ Şenzeybek, **Nusayrîlik**, s. 108.

⁵⁵ en-Necâşî, **Ricâlü'n-Necâşî**, Kum, Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1416, s. 67.

⁵⁶ Nebhâ, **Cebelü'l-Aleviyyîn**, s. 29.

⁵⁷ Muhsin el-Emîn, **Ayânü's-Şia**, thk. el-Emîn, Beyrut, Dâru't-Taâruf, 1983, s. 5/490.

⁵⁸ Yıldırım, "Hamdân El-Hasîbî", s. 131.

⁵⁹ Hasan Karaköse, "Mezhepten Siyasileşmeye Nusayrîlik (Nusayrîlik Mezhebi'nin Ortaya Çıkışından, 1971'e Kadar Siyasî Kimliğe Dönüşmesi)", **Bahkesir İlahiyat Dergisi (BAİD)**, No: 14, 2021, s. 373.

⁶⁰ Şenzeybek, **Nusayrîlik**, s. 118.

⁶¹ Ebû Saîd Meymûn b. Kâsım et-Taberânî, **et-Turasü'l-Alevî: Resalu'l-Hikme el-Aleviyye**, C. 3, thk. Ebu Musa, Şeyh Musa, 1. bs, Lübnan, Dar liecli'l-ma'rife, 2006, s. 6-8.

⁶² Talip Yâzîcî, "Halep", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 15, İstanbul, 1997, s. 239-244.

Taberânî, yazmış olduğu çok sayıda eserle mezhebin dini literatürüne önemli katkı sunmuş,⁶³ Nusayrîlerin günümüzde de uyguladığı ritüelleri hakkında bilgi vermiştir. İshakîler ve Dürzîler ile mücadele ederek Nusayrîliğin bölgede kalıcı olmasında önemli rol oynamıştır.⁶⁴

1.2. Lazkiye Bölgesinde Nusayriliğin Tarihi

Lazkiye 970 yılında Bizans hâkimiyetine girmiş, Selçuklu Sultanı Melikşah, 1087 yılında Lazkiye ve çevresini almıştır.⁶⁵ Suriye'deki Selçuklu yönetiminin başında bulunan Melik Tutuş, Lazkiye bölgesini Emir Yağsıyan'ın kontrolüne vermiştir. I. Haçlı Seferi sırasında 1098'de Nusayrîlerin yaşadığı bölgelerin büyük bir kısmı Haçlıların hâkimiyetine geçmiştir. Lazkiye Bizans ile Haçlılar arasında birkaç defa el değiştirmiştir.⁶⁶ Haçlı seferine karşı mücadele eden Selâhaddin Eyyübî, 1188 yılında Antakya Haçlı Prensiği üzerine sefere çıkmış, Lazkiye ve çevresindeki Nusayrîler Eyyübîler hâkimiyeti altına girmiştir.⁶⁷

Hasan b. Yusuf el-Mekzûn es-Sincârî (582-637/1187-1240) Irak'ın Sincar bölgesinden olup Nusayrî bir emirdi. Sincârî 1222 yılında Lazkiye bölgesini ele geçirmiştir. Emîr es-Sincârî'nin 1240 tarihinde vefat etmesiyle Nusayrîlerin birliği bozulmuştur.⁶⁸

Moğolların 1260 yılında Eyyübî Halep kolu yönetimine son vermesinden sonra Lazkiye Antakya Haçlıları'nın eline geçmiştir. Memlûklerin 1287 yılında Haçlı yönetimine son vermesiyle Nusayrîlerin yaşadıkları bölgeler tamamen Memlûklerin

⁶³ Reyhan Erdoğan Başaran, "Nusayrî-Alevî İnançında Tecellî Konusunun Kâsım et-Taberânî'nin Eserleri Doğrultusunda Analizi (Risâletü'l-zuhûr ve-'l-butûn ve el-Mesâil el-hâss)", **İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, No: 11(1), 2022, s. 553.

⁶⁴ Şenzeybek, **Nusayrîlik**, s. 125.

⁶⁵ Ş. Tufan Buzpınar, "Lazkiye", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 27, İstanbul, TDV Yayınları, 2003, s. 117-118.

⁶⁶ İlker Kiremit, "Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Sancağı: Lazkiye (1864-1918)", Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019, s. 45.

⁶⁷ Yıldırım, "Hamdân El-Hasibî", s. 28-29.

⁶⁸ Mehmet Biçici, Zühal Taşpınar Boz (çev.), "Nusayrîliğe ve Nusayrî İdeolojisine Genel Bir Bakış (Suriye Örneği)", **ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi**, C. 8, No: 18, 2021, s. 33. : Bu çalışma, *Social Sciences Studies Journal*'da 28.04.2019 tarihinde yayımlanmış olan "An Overview Of Nusayrî and Nusayrî Ideology (Syrian Case)" adlı makalenin Türkçe tercümesidir. Bu makale aynı zamanda Taşpınar'ın "Ortadoğu'da Nusayrî İdeolojisi Suriye Örneği" Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

hâkimiyeti altına girmiştir.⁶⁹ Sultan Kalavun (1279-1290) döneminde, vergilerin artırılması gibi sebeplerle yönetimine karşı Nusayrîler Mehdi bir ayaklanma girişiminde bulunsalar da başarısızlıkla sonuçlanmıştır.⁷⁰ Bu dönemde Takiyyüddin İbn Teymiyye (ö. 728/ 1328) Nusayrîler aleyhinde fetva vermiştir.⁷¹

Lazkiye ve çevresi 1516 yılında Yavuz Sultan Selim'in Memlûkler ile Mercidabık savaşı neticesinde Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Lazkiye bu tarihten itibaren 20. Yüzyılın başlarına kadar Osmanlı Devletinin hâkimiyeti altında kalmıştır.⁷²

Mısır valisi Kavalalı İbrahim Paşa 1832 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanması sırasında, bir süreliğine Suriye'nin kontrolünü ele geçirmiştir. Bu dönemde zorunlu askerlik, bölgenin silahsızlandırılması ve artırılan vergiler nedeniyle halk arasında ayaklanmalar başlamış, bu ayaklanmalara Nusayrîler de katılarak etkilenmiştir. Lazkiye bölgesinde yaşayan Nusayrîler ise Lazkiye'deki yönetime yaptıkları baskınla bölgeyi hâkimiyeti altına almıştır.⁷³ İsyân hareketleri İbrahim Paşa'nın Suriye'den ayrıldığı 1841'e kadar devam etmiştir.⁷⁴ Ayrıca Nusayrîlerin 1854 yılındaki isyanı Tâhir Paşa tarafından bastırılmıştır.⁷⁵

Lazkiye bölgesi, 1864 Vilayet Nizamnamesi ile Trablus Sancağına bağlı bir kaza olmuş, 1880 yılında ise 3 kazadan oluşan bir sancak merkezi hâline getirilmiştir. Beyrut 1887 yılında Beyrut vilayet statüsüne çıkartılmış ve Lazkiye Beyrut'a bağlı bir sancak olmuştur. Lazkiye'nin bu statüsü Osmanlı döneminin sonuna kadar kalmıştır.⁷⁶

Osmanlı Devleti'nin 1856 Islahat Fermanı'nın ilan edilmesiyle resmi olarak tanınan Amerikan Board'un 1819 yılından beri yürüttüğü misyonerlik faaliyetlerinin hedeflerinde azınlıklar olmuştur. Nusayrîler gibi batını fırkalar üzerinde Hristiyanlığı

⁶⁹ Kiremit, "Lazkiye (1864-1918)", s. 45.

⁷⁰ Hüseyin Türk, "Nusayrîliğin Tarihi Kökeni ve Gelişmesi", **Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi**, No: 17, 2018, s. 65; Biçici, Taşpınar Boz, "Nusayri İdeolojisine Genel Bir Bakış", s. 33.

⁷¹ Ahmed İbn 'Abdulhalim İbn Teymiyye, **Mecmû'u'l-Fetevâ**, ed. 'Abdurrahman İbn Muhammed İbn Kasım, Medinetü'l-Münevvere, Mecme'u'l-Melik Fehd, 1995, s. 161; Thaer Alhallak, **el-Ârau'l-Kelamiyye li Sefiyiddin el-Hindî**, 1. bs, Lübnan, Daru'n-Nevadir, 2014, s. 38.

⁷² Kiremit, "Lazkiye (1864-1918)", s. 47.

⁷³ Kiremit, **a.y.**

⁷⁴ Karaköse, "Mezhepten Siyasileşmeye Nusayrîlik", s. 379.

⁷⁵ Üzümlü, "Nusayrîlik", s. 272.

⁷⁶ Uğur Akbulut, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Lazkiye Nusayrîleri (19. Yüzyıl)", **Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, No: 54, 2010, s. 113-114; Buzpınar, "Lazkiye", s. 117-118.

benimsetme veya etkilemeye dair yapılan çalışma ve faaliyetleri artış gösterince bu durum Osmanlı yöneticilerinin dikkatini çekmiş ve önlem amacıyla bu bölgeye yönelmişlerdir.⁷⁷ Bu sebeple 1889 yılında Nusayriler için “izale-i cehalet” (cehaleti giderme) ve “tashih-i i’tikad” (itikadı düzeltme) maksadıyla okulların inşa edilmesi için müfettiş tayin edilmesine ilişkin karar⁷⁸ almışlardır.⁷⁹ Bu karardan sonra Lazkiye’de İnşa edilen okulların etkisi ve bölgedeki bazı saygın ulemanın telkinlerinin te’sirleriyle, Lazkiye’ye bağlı 100 köyden 15 bin kadar Nusayri “tashih-i’itikad” ve “mezheb-i Hanefiye ittiba”⁸⁰ ile Hanefi-Sünni mezhebini kabul etmiştir. Kendilerine Hanefi kaidelerini anlatacak kişilerin gönderilmesi ve büyük köylerde okul ve mescid inşa edilmesi yönünde talepler⁸¹ oluşmuştur. Alınan bu talepler üzerine Meclis-i Vükelâ, Lazkiye’ye bağlı Cibâl Nusayriyye/ Nusayri Dağları’nın büyük köylerinde 15 mescid ve 23 okul inşa edilmesi için karar⁸² almışlardır.⁸³ Ayrıca Lazkiye Mutasarrıfı Mehmed Ziya Bey, Lazkiye’de inşasına devam edilen camii ve okul inşasının masraflarının Maarif hissesinden karşılanamadığı için Sultan II. Abdülhamid Han’ın kendi kesesinden destek olduğunu⁸⁴ belirtmiştir.

Bu süreçte Lazkiye’deki yerli halk, burada yaşayan ve Sünniliğe geçen Nusayrilere karşı olumsuz davranışlarda bulunmuşlardır. Muallimlerin yeterli

⁷⁷ Akbulut, “Lazkiye Nusayrileri”, s. 98-99.

⁷⁸ Ali Sinan Bilgili vd., **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayriler ve Nusayrilik (1745-1920)**, Ankara, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları, 2010, s. 12.

⁷⁹ Uğur Akbulut, “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Nusayrileri Sünnileştirme Çabaları”, C. 1, 8, Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014, C. 1, s. 100; Sacit Uğuz, “II. Abdülhamid’in Kapsayıcı Eğitim Politikasına Bir Örnek: Lazkiye Nusayrileri ve Hamidiye Mektepleri”, **Current Research in Social Sciences Dergisi**, C. 5, No: 1, 2019, s. 14.

⁸⁰ Osmanlı devleti Nusayrileri Müslüman olarak kabul ettiğinden dolayı Hanefi-Sünni mezhebine geçiş durumlarını gayrimüslimlerin ihtida etmesi gibi değerlendirmeyerek, “*tashih-i’itikad*”, “*tebdil-i efskar*” veya “*mezheb-i Hanefiye ittiba*” gibi ifade biçimleriyle adlandırmıştır. Bkz: Akbulut, “Nusayrileri Sünnileştirme Çabaları”, s. 106.

⁸¹ “II. Abdülhamid döneminde Nusayri muhtarları tarafından Bâb-ı aliye gönderilen dilekçelerde Ehl-i Sünnet ve Cemaat mezhebi üzere dinin getirdiği farzları cemaatle yapma taleplerini devlete bildirdikleri, Bâb-ı âli bu durumu memnuniyetle karşılayarak “*Devlet-i âliyye* her türlü tekâlif ve muâmelat-ı dîniyyesinde taife-i merkumeyi şimdiye kadar İslâm’dan ayrı tutmayarak *haklarında Ehl-i İslâm muamelesi icra etmekte*” olduğunu belirterek bölge ileri gelenlerine bu durumun kabullenilmesi gerektiği ve Nusayrilerin de camilerde rahatça ibadet etmelerinin sağlanması için halka telkinde bulunulması istenmiştir...” Bkz: Halil İbrahim Bulut, “Tarih, İnanç, Kültür Ve Dini Ritüelleriyle Nusayrilik”, **Ortadoğu Yıllığı**, C. 7., No: 7, 2011, s. 587; Bilgili vd., **Arşiv Belgelerinde Nusayriler**, s. 13.

⁸² Bilgili vd., **Arşiv Belgelerinde Nusayriler**, s. 13.

⁸³ Akbulut, “Nusayrileri Sünnileştirme Çabaları”, s. 100.

⁸⁴ Bilgili vd., **Arşiv Belgelerinde Nusayriler**, s. 16.

donanıma sahip olmadıklarından dolayı okullar boş kalmaya başlamıştır. Nusayriler, çocuklarını Protestan mekteplerine vermeye başlamıştır. Maarif Nezareti 19 Kasım 1900 tarihli yazısında Beyrut vilayetine; Lazkiye'deki müslüman çocukların misyoner okullara gönderilmesine mani olunması yönünde yazı⁸⁵ yazmıştır. 1904 yılına gelindiğinde Sultan II. Abdülhamid tarafından Nusayriler'in eğitimi için açılan 40 adet Hamidiye İbtidai mekteplerinde, öğrenci sayılarının azlığı ve bölge içerisindeki halkın eğitime olan ilgisizliği Lazkiye'den gönderilen raporlarda sıkça dile getirilmiştir.⁸⁶

Sultan II. Abdülhamid Nusayrîlere yönelik nüfus kayıtlarındaki adlarının "Hüdayî" olarak yazılması kararını vermiştir. 1908 yılında Kânûn-i Esâsî'nin ilan edilmesinin ardından Nusayrîler yetkili mercilere adlarının "*Hüdayî*" yerine "*Haydari*" olarak yazılmaları yönündeki taleplerini iletmışlerdir.⁸⁷

1909 yılında, Antakya Kazasındaki Nusayri ileri gelenleri mecliste aza bulunduramadıkları yönündeki şikâyetlerini Dâhiliye Nezareti'ne göndermişlerdir. Lazkiye Nusayrileri de kısa bir zaman içerisinde benzer bir şikâyeti dile getirmiştir. Bunun üzerine Beyrut Valiliği Lazkiye mutasarrıflığına Nusayrilerin meclisteki temsiliyetlerinin sağlanılmasını istemiştir.⁸⁸

1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla bu çalışmalar sekteye uğramıştır. 1916 yılında Nusayri ileri gelenlerine devlete hizmet ve sadakatlerinden dolayı çeşitli derecelerde nişanlara taltif edilmiştir.⁸⁹

Şerif Hüseyin, 5 Haziran 1916'da oğullarının komutasındaki Hicaz kabileleriyle birlikte Osmanlı'ya karşı isyan etmiştir.⁹⁰ 19 Eylül 1918'de Suriye cephesinde, Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal⁹¹ komutasındaki Arap ordusu İngiliz ordusu

⁸⁵ Bilgili vd., **a.g.e.**, s. 28.

⁸⁶ Uğuz, "Lazkiye Nusayrileri ve Hamidiye Mektepleri", s. 22-23.

⁸⁷ Yıldırım, "Hamdân El-Hasibî", s. 33.

⁸⁸ Sacit Uğuz, "İhtida/Tashih-i İtikad ve Takiye Tartışmaları Altında Osmanlı'nın Son Döneminde Nusayrîler", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 16, No: 2, 2019, s. 796.

⁸⁹ Bilgili vd., **Arşiv Belgelerinde Nusayrîler**, s. 29.

⁹⁰ Mehmet Akif Okur, "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası", **Bilgi Dergisi**, No: 48, 2009, s. 139.

⁹¹ "... Bazı Suriyeliler açıkça idarî reform isteyip, Osmanlı idaresinin âdem-i merkezîyetçi bir yapıya bürünmesini talep ederek siyasi faaliyetlere de girişmişlerdir. Daha sonra bu grupların bir kısmı yer altına inerek bağımsızlık için çalışmaya başlamışlardır. İlk gizli cemiyetlerden birisi Mekke Şerifi Hüseyin'in oğullarından Faysal'ın da üyesi olduğu el-Cemiyeye el-Arabiyye el-Fetât'tır..." Bkz: Okur, "Suriye'de Fransız Mandası", s. 138.

ile birlikte Osmanlı ordusuna karşı savaşmıştır.⁹² Faysal, Suriyeli Arap milliyetçileri⁹³ tarafından da desteklenmiştir.⁹⁴ Osmanlı Şam'ı boşaltmasının ardından İngiliz ve Arap kuvvetleri 1 Ekim 1918'de şehre girmişlerdir. İngilizlerin himayesinde 5 Ekim 1918'de Faysal yönetiminde bir hükümetin kurulmasına izin verilmiştir.⁹⁵

Faysal, kurmuş olduğu krallığının resmîyet kazanması ve tanınması için 11 Temmuz 1919'da tertiplelediği Büyük Suriye Kongresi'nde kendinin Suriye'nin Kralı olduğunu ilan etmiştir.⁹⁶ Ancak 25 Nisan 1920 tarihinde San Remo Konferansı'nda görüşmeler neticesinde Suriye ve onun bir parçası sayılan Lübnan, Fransa'nın manda idaresine bırakılmıştır. Böylelikle İngilizlerin askerlerini Suriye'den çekmesinin ardından alınan kararla Fransa Suriye'deki yönetime hâkim olmuştur. Kral Faysal İngilizler tarafından 1921'de Irak Kralı yapılmıştır.⁹⁷

Suriye toprakları, dört ayrı idari bölgeye bölünmüştür. Bunlar içerisinde Lazkiye, Tartus ve Cebelinsayriye'den oluşan bölgede "Alevî toprağı" adıyla ayrı bir idari birim kurulmuştur. 1922 yılına gelindiğinde ise bu idari birim 'Alevî Devleti' olarak değiştirilmiştir.⁹⁸

⁹² Mahmut Bolat, "Fransa'nın Manda İdaresi Altında Suriye'nin Bölünmesi ve Aleviler Devleti", **Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, No: 93, 2020, s. 148.

⁹³ "...Birinci Dünya Savaşı'nın genel sebeplerinden biri olan milliyetçilik olgusu, Fransız İhtilali ile ortaya çıktıktan 10 yıl kadar kısa bir sürenin sonunda misyonerler aracılığıyla Arap topraklarına ulaşmayı başarmıştı. O tarihten sonra misyonerlerin kurduğu yabancı okullar, Arapların kurduğu dernek ve cemiyetler, Hristiyan ve Müslüman Arapların Arap milliyetçiliğini ortaya çıkarmak ve yaymak için gösterdikleri gizli ve açık isteklerin bütünü kendisini gösterebileceği bir alan bulmuştu. Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı bu küresel kaos Arap milliyetçiliği için altın bir fırsat sunmuştur..." Bkz: Acun, "Arap Milliyetçiliğinin Rolü", s. 115.

⁹⁴ Yasin Atlıoğlu, "Fransız Manda Yönetimi Altında Suriye", **Suriye: Tarih, Siyaset, Dış Politika**, ed. H. Mustafa Eravcı, 8, Ankara, AKD TYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018, s. 45.

⁹⁵ Ali Demirel, "Ortadoğu'da Fransız Emperyalizmi: Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye (1920-1946)", **BELLEK Dergisi**, C. 1, No: 1, 2019, s. 73.

⁹⁶ Okur, "Suriye'de Fransız Mandası", s. 140.

⁹⁷ Okur, **a.g.e.**, s. 141.

⁹⁸ Buzpınar, "Lazkiye", s. 118.

İKİNCİ BÖLÜM: ABDURRAHMAN EL-HAYYİR'İN HAYATI

2.1. Abdurrahman el-Hayyir'in Osmanlı Yönetiminde Hayatı

Abdurrahman el-Hayyir, 1322/1904 yılında kendisinin “sa’âdet diyarı” olarak nitelendirdiği Lazkiye’ye bağlı Kardâha’da doğmuştur.⁹⁹ Babası Şeyh Muhammed b. Dîb b. Saîd b. Ali el-Hayyir zühd yaşantısından dolayı derviş lakabıyla tanınıyordu.¹⁰⁰

Hayyir, Kur'an okumayı tecvidli şekilde öğrenmiştir. Babasından kardeşleri ve kuzeni Şeyh Abdullah el-Hayyir ile birlikte “*el-Ecrûmiyye*” okuyarak Arapça'nın sarf ve nahiv kaidelerini okumuştur.¹⁰¹ Dokuz yaşında Kardâha'daki Reşâdiye okulunda eğitimine devam etti. Burada Türkçe dersi aldı. Ancak Hayyir'in okula kaydının yapılmasından iki yıl sonra Birinci Dünya Savaşı'nda salgının yayılması nedeniyle okul kapandı. Babasının vefatından sonra, Baniyâs'ın el-Anâzah Köyü'nde Nusayrî medresesine kaydoldu. Ca'ferî fikhî okudu.¹⁰² İkinci yılında Fransız işgaline karşı ayaklanma sebebiyle okul kapandı.¹⁰³ Hayyir, 1918-1920 yılları arasında Şeyh Sâlih el-Ali'nin (ö. 1950), Lazkiye ve Tartus'ta Fransız işgaline karşı verdiği silahlı mücadeleye katıldı.¹⁰⁴

2.2. Fransız İşgali Dönemi (1920-1946)

Fransa manda yönetimi 31 Ağustos 1920'de Lazkiye ve çevresinde ‘*Alevi Devleti*’ kurmuştur.¹⁰⁵ Nusayri/Alevi nüfusun yoğun olduğu Lazkiye bölgesi, devletin merkezi konumunda yer almasının yanında idari açıdan da Tartus’la beraber Alevi Devleti’nin iki sancağından biri olmuş ve Sihyun ile Cebele olmak üzere iki kazaya ayrılmıştır.¹⁰⁶

⁹⁹ el-Hayyir, *Akîdetunâ ve vâki'unâ*, s. 103; Abdurrahman el-Hayyir, “Tercümetü Hayatî: eş-Şeyh Abdurrahman el-Hayyir”, *Min türâs eş-Şeyh Abdurrahman el-Hayyir: Nakd ve takrîz kitâb “Târîhi'l-‘Aleviyyîn”*, ed. Hânî el-Hayyir, 1. bs, Dimaşk, Kütüb Zâtü Fâide, 1992, s. 57.

¹⁰⁰ el-Hayyir, *Akîdetunâ ve vâki'unâ*, s. 103; el-Hayyir, “Tercümetü Hayatî”, s. 58.

¹⁰¹ el-Hayyir, *Akîdetunâ ve vâki'unâ*, s. 103; el-Hayyir, “Tercümetü Hayatî”, s. 58.

¹⁰² el-Hayyir, *Akîdetunâ ve vâki'unâ*, s. 103-104.

¹⁰³ el-Hayyir, “Tercümetü Hayatî”, s. 59-60.

¹⁰⁴ Sonay, “Çağdaş Nusayrî Âlimlerden Abdurrahmân el-Hayyir”, s. 158.

¹⁰⁵ Ömer Osman Umar, “Suriye’de Fransız Emperyalizmi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 12, No: 1, 2002, s. 301.

¹⁰⁶ Demirel, “Ortadoğu’da Fransız Emperyalizmi:”, s. 76-77.

Fransız manda idaresi tarafından 1921’de yerel bir askerî güç olarak kurulan ‘Troupes Speciales du Levant’a Arap olmayan unsurlarla beraber Nusayrilere de alınmış, böylelikle Fransızlar kendilerine tehdit oluşturabilecek diğer topluluklara ve özellikle de Sünni Araplara karşı bir askerî güç olarak kullanmaya başlamışlardır.¹⁰⁷ Alevi Devleti’ne, Nusayrilere düşük vergi imkânı sağlanması ve mahkemelerdeki davalara bağımsız olarak bakılması gibi Fransa tarafından sağlanan bir takım hukuki imtiyazlar da verilmiştir.¹⁰⁸ Fransızlar 16 Eylül 1922 tarihinde Nusayrîler için ayrı dini mahkemelerin kurulmasına izin verdi ve İsnâaşeriyye Caferiyye fikhına göre hüküm vermelerine karar verildi.¹⁰⁹ Ancak Caferi fikhında uzman Nusayri yeterince olduğundan Lübnan'dan Şîî kadılar getirilmiştir.¹¹⁰

Hayyir, 1920 ve 1921 yıllarında Kardâha’ya komşu es-Sallâta Köyü’nde Şeyh Süleyman el-Ahmed’in¹¹¹ (1869-1942) yanında İslâm fikhı, meânî, beyan, bedî ve mantık dersleri aldı.¹¹² Hayyir’in hocası Şeyh Ali Abbas, 1922 öğretim yılında Kardâha’da açtığı medresede hadis, tefsir ve fıkıh dersleri aldı. Ayrıca bu süreçte Fransızca öğrendi. Bir sene sonra bir devlet okulu haline getirildi. Hayyir, Fransız mandası tarafından atanan Muhammed el-Fakir’den üç yıl Fransızca dersi aldı.¹¹³

Hayyir 1924-1925 öğretim yılının başında, Safita kasabasına bağlı “Beit eş-Şeyh Yunus” köyünde yeni açılan ilkokulda öğretmen olarak göreve başladı. Burada üç yıl görev yaptı.¹¹⁴ Bazı arkadaşlarıyla; bâtil inançlar ve topluma zararlı geleneklerle mücadele etmek amacıyla "Lâ-Tâifiyye " adını verdikleri bir ıslah derneğinin kurulmasına katkıda bulundu.¹¹⁵

Hayyir 2 Eylül 1926’da öğretmenler arasında yapılan genel bir sınavla “Öğretmenlik Yeterlilik Belgesi: Birinci Aşama” belgesini aldı. Baniyâs’a bağlı el-

¹⁰⁷ Bolat, “Fransa’nın Manda İdaresi”, s. 152.

¹⁰⁸ Bolat, **a.g.e.**, s. 152-155.

¹⁰⁹ Muhammed Emin Gâlib et-Tavil, **Nusayrîler Arap Alevilerin Tarihi**, çev. İsmail Özdemir, İstanbul, Çiviyazıları, 2000, s. 283.

¹¹⁰ Martin Kramer, **Arab Awakening and Islamic Revival: The Politics of Ideas in the Middle East**, Routledge, 1996, s. 192.

¹¹¹ Ali Süleyman el-Ahmed, **el-İmâm eş-Şeyh Süleymân el-Ahmed**, Dimaşk, Dâru’l-Ferkad, 2010, s. 17.

¹¹² el-Hayyir, “Tercümetû Hayatî”, s. 60.

¹¹³ el-Hayyir, **a.g.e.**, s. 60; el-Hayyir, **Akîdetunâ ve vâki’unâ**, s. 103-104.

¹¹⁴ el-Hayyir, “Tercümetû Hayatî”, s. 60-61.

¹¹⁵ el-Hayyir, **a.g.e.**, s. 71.

Kadmûs ilçesinin Bermânetü'l-Meşâyih köyünde yeni açılan okula nakledildi. Fakat burada üç yıllık öğretmenlik görevini tamamlamadan Lazkiye'deki Câmîu'l-Cedîd Okulu'na tayin edildi. Burada bir yıl görev yaptıktan sonra Kardâha'da bir okula müdür olarak atandı.¹¹⁶ Hayyir, 1928-1929 ders yılında, Tartus'un köylerinden Bermânetü'l-Meşâyih'ta bir medrese kurmak için çalışmaya başladı. Medreseye “et-Tehzibiyye” adını verdi.¹¹⁷

Hayyir, 24 Kasım 1930'da “Eğitim Sertifikası: İkinci Aşama” için yapılan sınava katıldı ve 18 Nisan 1931'de “Öğretmenliğe Uygunluk Belgesi: İkinci Aşama” belgesini aldı.¹¹⁸ 1932'nin başında Masyâf ilçesine bağlı Herbet-ü Hazûr köyü okuluna, ardından el-Haffa ilçesine bağlı Cevbet-ü Bergâl köyü ve Bab-ü Cünne köyü okuluna nakledildi. 1933 yılının başında evlendi ve tek eşinden dört erkek ve sekiz kız olmak üzere on iki çocuğu oldu. Çocuklarının tamamının eğitim görmelerini sağladı.¹¹⁹ Bermânetü'l Meşâyih köyündeki okula nakledildi ve burada üç yıl kaldıktan sonra kendi isteği üzerine ailesiyle birlikte Lazkiye'ye dönerek et-Techîz medresesine geçti.¹²⁰

Nusayrî kimliği üzerine yapılan tartışmalar sürerken Alevi Devleti'nde 1926 yılında bir grup Nusayri şeyhi fetva yayınlarak kimliklerini ifade etmişlerdir. Fetvada şöyle denilmiştir:

“Her Alevi bir Müslüman'dır, İslam inancına bağlı olmayan, Kuran'ın Allah'ın kelamı olduğunu veya Muhammed'in O'nun peygamberi olduğunu reddeden her Alevi, Alevi değildir. Aleviler, Şii Müslümanlardır. İmam Ali'nin takipçileridirler.”¹²¹

Sünniler, Alevîler'i öne çıkaran Fransızlara karşı tepkisini ortaya koymasıyla değişiklik yapılmıştır. Fransa 1930 yılında Aleviler Devleti'nin adı 'Lazkiye Hükûmeti' olarak değiştirilmiştir.¹²²

¹¹⁶ el-Hayyir, **a.g.e.**, s. 61.

¹¹⁷ el-Hayyir, **a.g.e.**, s. 71; el-Hayyir, **Akîdetunâ ve vâki'unâ**, s. 104.

¹¹⁸ el-Hayyir, **a.g.e.**, s. 61.

¹¹⁹ el-Hayyir, **a.y.**

¹²⁰ el-Hayyir, **a.g.e.**, s. 72; Muhammed Saîd et-Tarihî, **Me'âlimu's-Şâm ve a'lâmuhâ (Târîhu't-teşeyyü' fi bilâdi's-Şâm)**, C. 3, Beyrut, Dârü'r-Râfideyn, 2010, s. 219.

¹²¹ Ali Aziz İbrahim, **el-'Aleviyyûn ve't-Teşeyyü'**, 1. bs, Beyrut, Daru'l-İslamiyye, 1992, s. 87; Pınar Arıkan, “Suriye'nin Nusayri Yüzü ve İran”, **Ortadoğu Analiz Dergisi**, C. 4, No: 43, 2012, s. 21; Karaköse, “Mezhepten Siyasileşmeye Nusayrilik”, s. 386.

¹²² Bolat, “Fransa'nın Manda İdaresi”, s. 155.

Nusayriler 25 Şubat 1936 tarihinde Tartus'ta bir Alevi Kongresi yapmıştır. Bu kongrede bir grup Suriye ile birleşmesi gerektiğini savunurken, diğer grup ise mevcut durumlarının korunmasını ve Fransızların himayesi altında tam bağımsızlık elde edilmesi gerektiğini savunmuştur.¹²³

Birleşik Suriye sürecinin yürütülmesinde Nusayrilerin desteğini de almak isteyen Arap milliyetçileri, Nusayrilerin müslüman olduklarını beyan eden fetvalar da yayınlamışlardır.¹²⁴ Kudüs müftüsü Muhammed Emin el-Hüseyni, 1 Temmuz 1936 tarihinde Suriye'deki Nusayri/Alevilerin Müslüman olduğunu beyan eden bir fetva yayınlamıştır.¹²⁵

Alevi Devleti'nin Suriye'ye dâhil edilmesi 20 Aralık 1936'da kabul edilmiştir.¹²⁶ Özerk yönetim talebinde bulunan Nusayriler, Süleyman el-Mürşid başkanlığında isyan hareketi başlatmışlardır. Fransız yüksek komiserliğinin 1939 yılında parlamentoyu feshetmesiyle Alevi Devleti yeniden özerkliğini kazanmıştır.¹²⁷

el-Hayyir 1937-1938 yıllarında, Dr. Vecih Muhyiddîn'in (ö. 1939) editörlüğünde Tartus'ta yayınlanan el-Nahda dergisinde, "*Arap Alevî Müslümanların Uyanışı*" başlıklı bir tarih araştırması yayınlamak için Arap Alevi uyanışının tarihini yazdı. Öğretmenlik yaparken ses zorlanmasından kaynaklanan gırtlak iltihabı nedeniyle 1943 yılının sonunda kamu görevinden ayrılarak emekli oldu. Emekli olduktan sonra Evkâf Bakanlığı'nda din öğretmeni olarak çalıştı.¹²⁸

İngiltere ve Fransa 7 Ağustos 1941 tarihinde yaptıkları antlaşma ile Suriye ve Lübnan'ın bağımsızlığı için anlaşmış, yeni hükümetle başbakan ve cumhurbaşkanı belirlenmiştir.¹²⁹ Yeni Suriye Hükümeti, "Levant Özel Kuvvetleri"nin Suriye'ye devredilmesi veya dağıtılmasını istemiştir. Suriye hükümeti, Ocak 1945 tarihinde milli ordu kurma kararı almıştır. Mayıs 1945'te başlayan gösterilerin ardından

¹²³ Bolat, **a.g.e.**, s. 156.

¹²⁴ Arslan, "Arap Alevîliği-Nusayrîlik", s. 108.

¹²⁵ Arıkan, "Suriye'nin Nusayri Yüzü", s. 21.

¹²⁶ Demirel, "Ortadoğu'da Fransız Emperyalizmi:", s. 80-81.

¹²⁷ Karaköse, "Mezhepten Siyasileşmeye Nusayrîlik", s. 387-388; Bolat, "Fransa'nın Manda İdaresi", s. 157.

¹²⁸ et-Tarihî, **Me'âlimu's-Şâm ve a'lâmuhâ**, C. 3, s. 218-219; el-Hayyir, **Akîdetunâ ve vâki'unâ**, s. 104; Abdurrahman el-Hayyir, **Yakzatü'l-Müslimîn: "el-'Aleviyyîn" fi me'tle' karni'l-'işrîn**, ed. Hânî el-Hayyir, 1. bs, Dımaşk, Kütüb Zâtü Fâide, 1996, s. 9; el-Hayyir, "Tercümetü Hayatı", s. 61.

¹²⁹ Karaköse, "Mezhepten Siyasileşmeye Nusayrîlik", s. 387-388; Bolat, "Fransa'nın Manda İdaresi", s. 158.

Fransızlar, Şam'ı bombalamıştır.¹³⁰ Fransa'ya karşı protestoların artması, Suriye milliyetçilerinin direnişlerini devam ettirmeleri ve İngiltere'nin baskısı karşısında daha fazla dayanamayan Fransa'nın Suriye'den tamamen çekilmesi ile birlikte, *Suriye Arap Cumhuriyeti* kurulmuştur.¹³¹

2.3. Bağımsız Suriye Dönemi (1946-)

Suriye'de Fransız manda idaresi 17 Nisan 1946 tarihinde sona ermiştir.¹³² Suriye Devleti'nin bağımsızlığını elde etmesinin ardından ilk Cumhurbaşkanı olarak seçilen Şükrî el-Kuvvetlî, 1948 yılında diğer Arap devletleriyle birlikte Arap-İsrail savaşına girmiştir.¹³³ General Hüsnü Zaim, 30 Mart 1949 tarihinde gerçekleştirdiği ilk askeri darbesiyle Suriye'de askeri darbeler süreci başlamıştır.¹³⁴ Albay Sami el-Hinnavi Ağustos 1949'te, ardından aynı yılın Aralık ayında ise Albay Edip Çiçekli yönetiminde darbe yapılmıştır. Çiçekli 1954 yılında yapılan başka bir darbeyle görevden uzaklaştırılmıştır.¹³⁵ Şükrü el-Kuvvetli 1954 yılında Cumhurbaşkanı seçilmiştir.¹³⁶

Hayyir 1950 yılında Ca'feri fikhını yaymak ve Ca'feri mezhebine uygun cami ve medreseler inşa etmek amacıyla Lazkiye'de "*Ca'feri İslami Hayır Cemiyeti*"nin (الجمعية الخيرية الإسلامية الجعفرية) kurulmasına ve bu kuruluşun tüzük ve yönetmeliklerinin hazırlanmasına katkıda bulundu. İki yıl boyunca bu kuruluşun sekreterliğini yürüttü. Daha sonra iş ve özel eğitim alanındaki yoğun çalışmaları nedeniyle bu görevinden ayrıldı.¹³⁷

Lübnan Üniversitesi dekanı Fuad Efrâm el-Bustânî, 1952 yılında hazırlamakta olduğu Arap Ansiklopedisi'nde, Hayyir'dan Aleviler hakkında yazmasını talep etti.¹³⁸

¹³⁰ Okur, "Suriye'de Fransız Mandası", s. 151-152.

¹³¹ Karaköse, "Mezhepten Siyasileşmeye Nusayrilik", s. 389.

¹³² Bolat, "Fransa'nın Manda İdaresi", s. 158-159.

¹³³ Biçici, Taşpınar Boz, "Nusayri İdeolojisine Genel Bir Bakış", s. 39; Ş. Tufan Buzpınar, "Suriye: Tarih/Osmanlı Dönemi", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 37, İstanbul, 2009, s. 554.

¹³⁴ Nevin Yazıcı, "Suriye'de Azınlık İktidarı: Nusayriler", **Küçük Orta Doğu Suriye**, ed. Ümit Özdağ, Ankara, Kripto Yayınları, 2012, s. 349-403.

¹³⁵ Yasin Athoğlu, "Nusayriler: Arap Alevileri", **Uluslararası Politikada Suriye Krizi**, İstanbul, BETA, 2016, s. 172; Buzpınar, "Suriye: Tarih/Osmanlı Dönemi", s. 554.

¹³⁶ Biçici, Taşpınar Boz, "Nusayri İdeolojisine Genel Bir Bakış", s. 39.

¹³⁷ el-Hayyir, "Tercümetü Hayatî", s. 72.

¹³⁸ el-Hayyir, **a.g.e.**, s. 65.

Aynı yıl Hayyir, Şeyh Abdülatîf el-Hayyir ile Şeyh Mahmud es-Sâlih'in, "*el-Muhtasaru'l-câmi' fi usûli'd-dîn ve fîrû'ihî fi fîkhi'l-Ca'ferî*" adlı kitabını gözden geçirmiş ve kısaltmıştır. Hayyir, kitabın iki nüshasını Lübnan'ın Şîî âlimlerinden Şerefüddîn Abdülhüseyn el-Müsevî el-Âmilî'ye¹³⁹ (1873-1957) takdim etmiştir. El-Musevî ona bir mektupla cevap vererek çabaları için yazarlara, kitabın basımı ve tasnifi için gösterdiği çabalar için de kendisine teşekkür etmiştir.¹⁴⁰ Iraklı Şîî âlim merci-i taklid Muhsin el-Hekîm'in (1889-1970) Nusayriler ile irtibat kurmakla görevlendirdiği Şeyh Habîb Âl-i İbrâhim'e¹⁴¹ de kitaptan hediye etmiştir. Şeyh Habib bu eserde, iki mezhep adına birliğin, yakınlığın ve uyumun gerçekleştiğini gördüğünü ifade etmiştir.¹⁴²

Hayyir 1952'de Lazkiye'de Caferiye İslam Cemiyeti'nin kurulmasına katkıda bulunmuştur. Necef âlimleriyle ilişki kurmuş, Nusayri öğrencilerin Necef'teki eğitimlerine finansman sağlamıştır.¹⁴³

Hayyir 1944'ten 1955'e kadar Lazkiye'de Tütün İdaresi Müdürlüğü'nde memur olarak çalıştı. Aynı zamanda özel okullarda ve evlerde özel ders vererek öğretmenlik mesleğini sürdürdü. Hayyir, 26 Nisan 1955'ten 17 Kasım 1956'ya kadar ülkesindeki siyasi olaylar nedeniyle çalışmaya ara verdi. Bu tarihten sonra Lazkiye'den Şam'daki Tütün İdaresi Genel Müdürlüğü'ne nakledildi. 1963'te yasal yaş haddinden dolayı devlet görevinden ayrıldı.¹⁴⁴

Hayyir, 1959 yılında Kahire'nin Zemalik semtinde Darü't-Takrîb tarafından yayımlanan Risaletü'l-İslam dergisinin on birinci sayısında iki makale yayınladı. Hayyir, Şubat 1961'de, Şam'daki Karam Matbaası tarafından basılan "*Caferî mezhebimizin inancına göre abdest ve namaz hükümleri*" konulu bir kitapçık yazdı.¹⁴⁵

¹³⁹ Lübnan'ın Şîî müctehidlerinden ve modern dönem Şîî uyanış hareketini başlatan önemli şahsiyetlerinden biri. Ayrıca bkz.: Mustafa Öz, "Şerefüddîn Abdülhüseyn el-Müsevî el-Âmilî", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 38, İstanbul, TDV Yayınları, 2010, s. 552-553.

¹⁴⁰ el-Hayyir, "Tercümetü Hayatî", s. 66.

¹⁴¹ Sonay, "Çağdaş Nusayri Âlimlerden Abdurrahmân el-Hayyir", s. 158.

¹⁴² Nebhâ, **Cebelü'l-'Aleviyyîn**, s. 54-55.

¹⁴³ et-Tarihî, **a.g.e.**, C. 3, s. 218-220.

¹⁴⁴ el-Hayyir, "Tercümetü Hayatî", s. 61-62; et-Tarihî, **Me'âlimu's-Şâm ve a'lâmuhâ**, C. 3, s. 218-220; el-Hayyir, **Akîdetunâ ve vâki'unâ**, s. 104.

¹⁴⁵ el-Hayyir, "Tercümetü Hayatî", s. 66.

Hayyir, 1962 yılında Şeyh Hüseyin eş-Şafii tarafından yazılan “*el-Hakku'l-Mübîn fi kadâi Emîri'l-Mü'minîn*” adlı kitabın basılmasına nezaret etti. Ayrıca 1963 yılında “*Caferi mezhebimizin inancına göre namaz ve oruç*” konulu bir kitapçık yazdı.¹⁴⁶1964 yılında Şeyh Salih Nasır el-Hâkim'e yönelik methiye ve kasideleri derleyen bir kitap yayınladı.¹⁴⁷

Hayyir, 1966 yılında Cuma günü ile Receb, Şaban ve Ramazan aylarının faziletlerini ve bu aylarda sünnet olarak yapılan amel ve zikirlerin, seçilerek ve yorumlanarak anlatıldığı “*Tuhfetü'l-Mü'min*” adlı bir kitapçık yayınladı.¹⁴⁸

Hayyir, 1965-1967 yılları arasında Şam'daki Suriye Radyosu'nda dini ve sosyal konularda kırk beş konuşma yaptı ve bunlar “*Min Nidâi'l-Îmân*” adlı bir kitapta yayımlandı.¹⁴⁹ Şam Radyosu'nda yayınladığı “*Min Nidâi'l-Îmân*” başlıklı radyo programı sayesinde ünü Suriye'de ve batıda Mağrib'e, doğuda Tahran'a ve Yemen'e kadar uzanarak Şam'ın ötesine ulaştı. Bu sayede Arapçanın yanı sıra Türkçe ve Fransızca bilmesi ve kurduğu temaslar ile de İslam dünyasındaki birçok âlim ve düşünürü tanımıştır.¹⁵⁰

Suriye Devleti sınırları içine dâhil edilen Nusayri/Alevi Devleti'ni yeniden hayata geçirmek isteyen Nusayri Süleyman el-Mürşid 1952 yılında idam edilmiştir. Kendisinden sonra Süleyman el-Mürşid'in oğlu, Nusayri Alevi Devleti'ni kurma hareketini sürdürmüş ancak o da başarılı olamamıştır.¹⁵¹

Suriye'deki yönetimi ele geçirmek amacıyla Sünni subayların gerçekleştirdikleri askeri darbelerin neticesinde sürekli olarak değişen hükümetlerden dolayı, tasfiye edilen üst kademelerdeki Sünnilerin yerini; Nusayrî/Aleviler almıştır. Aynı zamanda Nusayriler, Ba'as Partisi'nde de etkin güce sahip olmuşlardır.¹⁵²

¹⁴⁶ el-Hayyir, **a.g.e.**, s. 67-68.

¹⁴⁷ el-Hayyir, **a.g.e.**, s. 68.

¹⁴⁸ el-Hayyir, **a.y.**

¹⁴⁹ el-Hayyir, **a.g.e.**, s. 69.

¹⁵⁰ et-Tarihî, **Me'âlimu's-Şâm ve a'lâmuhâ**, C. 3, s. 218-220; Üsame Şehâde, Heysem el-Kisvânî, **El-Mevsu'atü's-Şâmîle li'l-Fireki'l-Mu'asire fi'l-âlem: et-tecemmu'atü's-Şi'iyye fi bilâdi's-Şâm**, C. 3, 1. bs, Kahire, Mektebetu Medbûlî, 2010, s. 219.

¹⁵¹ Karaköse, “Mezhepten Siyasileşmeye Nusayrilik”, s. 389-390.

¹⁵² Arslan, “Arap Aleviliği-Nusayrilik”, s. 109; Yazıcı, “Suriye'de Azınlık İktidarı”, s. 349-403; Athloğlu, “Nusayriler: Arap Alevileri”, s. 172.

Baa'sçı subaylar tarafından Mart 1963 tarihinde gerçekleştirilen askeri darbe neticesinde Baas Partisi'nin iktidara getirilmesinin ardından General Emin Hafız devlet başkanı, Salah Bitar ise başbakan olmuştur.¹⁵³ Ba'aşçı dini azınlık mensubu subaylar ile Sünnî subaylar arasındaki kutuplaşma neticesinde 23 Şubat 1966 tarihinde, Nusayri subaylar olan Muhammed Ümran ve Hafız Esad ile Nusayri Genelkurmay Başkanı Salah Cedit'in birlikte gerçekleştirdikleri yeni bir askeri darbe ile Sünni Devlet Başkanı Emin el-Hafız'ın yönetimine son vermişlerdir. Nusayrilere yakın bir isim olan Sünni kökenli General Nureddin el-Atasi hükümetin temsilcisi, Hafız Esad ise savunma bakanlığı ve Hava Kuvvetleri komutanlığı görevlerine getirilmişlerdir. Salah Cedit ise Suriye'nin fiili yöneticisi ve Ba'as Partisi'nin Genel Sekreter Yardımcısı olmuştur.¹⁵⁴

1967 yılında, Suriye'nin de içinde yer aldığı Mısır, Ürdün ve Irak devletlerinden oluşan Arap ittifakı ile İsrail arasında, "Altı Gün Savaşı" olarak bilinen Arap-İsrail Savaşı meydana gelmiştir. Bu savaşta Suriye yenilgiye uğramış ve İsrail, stratejik öneme sahip Golan Tepeleri'ni işgal etmiştir. Savaş Hafız Esad'ın güçlenerek ön plana çıkmasına neden olmuştur.¹⁵⁵ Hâfiz Esed, Kasım 1970'de İsrail karşısındaki başarısızlıkları gerekçe göstererek gerçekleştirdiği askeri darbeyle iktidarı ele geçirmiştir.¹⁵⁶

2.4. Suriye Genelinde Nusayri İktidarı (1970-2024)

Hafız Esad'ın liderliğinde 16 Kasım 1970 tarihinde yapılan darbe sonrasında Hafız Esad başbakan ve parti genel sekreteri olurken, Ahmed Habib ise devlet

¹⁵³ Karaköse, "Mezhepten Siyasileşmeye Nusayrilik", s. 391; Buzpınar, "Suriye: Tarih/Osmanlı Dönemi", s. 554.

¹⁵⁴ Atlıoğlu, "Nusayriler: Arap Alevileri", s. 173; Mustafa Arslan, "Güçlü Azınlığın İktidarı Nusayriler", **Orta Doğu'da Devlet-Altı Gruplar: Örgüt, Mezhep, Etnisite**, ed. Erkan Ertosun, Mahmut Akpınar, Nurettin Altundeg̃er, 1. bs, Ankara, İldem Yayınları, 2015, s. 298-299; Yazıcı, "Suriye'de Azınlık İktidarı", s. 373; Şehâde, el-Kisvânî, **et-tecemmu'atü's-Şî'iyye fî bilâdi's-Şâm**, C. 3, s. 94-96.

¹⁵⁵ Arslan, "Nusayriler", s. 298.

¹⁵⁶ Buzpınar, "Suriye: Tarih/Osmanlı Dönemi", s. 554; Biçici, Taşpınar Boz, "Nusayri İdeolojisine Genel Bir Bakış", s. 40.

başkanlığına getirilmiştir. 12 Mart 1971’de halk oylaması sonrasında Hafız Esad ilk Nusayri devlet başkanı olmuştur.¹⁵⁷

Suriye’de Sünniler, Hafız Esad üzerinden Nusayriliği tartışmaya başlamıştır. Bunun üzerine 1972 yılında -aralarında el-Hayyir’in da bulunduğu- Suriye ve Lübnan’daki 80 Nusayrî din âlim, “*Beyân ‘an ‘Akîdeti’l-Müslimîn el-‘Aleviyyîn*” başlığı altında bir bildiri¹⁵⁸ yayınlamışlardır. Ayrıca bu bildiri, bu dönemde Suriye’de etkin olan Seyyid Hasan eş-Şirazi'nin (1934-1980)¹⁵⁹ yazdığı mukaddime ile desteklenmiştir:

“Fazilet sahibi şeyhlerin kamuoyuna duyurduğu bu bildiri, iki noktayı açık seçik biçimde göstermektedir. Birinci nokta şudur: Alevîler Şîî’dir. Emîrû’l-mü’minîn Ali b. Ebû Tâlib’in velâyetine intisap etmektedirler. Bazı Alevîler, diğer bazı Şîîler gibi hem velâyet hem de soy bakımından İmam Ali’ye dayanmaktadırlar. İkinci nokta da şudur: Alevîlik ve Şîîlik, İmâmiyye ve Caferiyye gibi eş anlamlı iki kelimedir. Her Şîî, Alevî akideye ve her Alevî Şîa mezhebine bağlıdır.”¹⁶⁰

Şirazi'nin “*Aleviler Şiidir*” ve “*Alevî ve Şîî, İmâmiyye ve Caferiyye gibi eş anlamlı iki kelimedir. Her Şîî Alevî inancına ve her Alevî de Şîî mezhebine bağlıdır*” ifadeleriyle, iki mezhebin aynı olduğu vurgulanmakta ve İsnâaşeriyye mezhebinin Arap Alevileriyle aynı safta olduğu mesajı verilmektedir. Dolayısıyla bu bildiri iki mezhebi siyasi olarak birbirine yakınlaştıran önemli bir dönüm noktası olmuştur.”¹⁶¹

“Arap Alevî kökenli Hafız el-Esad’ın 1971 yılında Suriye devlet başkanı olmasıyla birlikte ülkede Arap Alevîlerine yönelik yoğun bir karalama kampanyası başlamış, bunu tehlikeli bulan Arap Alevî âlimleri, Şîa’nın en büyük ve organize kolunu oluşturan Usûlî İmâmiyye’nin desteğini almak amacıyla Arap Alevîliğini bu kolla özdeş göstermek zorunda kalmışlardır. Onların bu yaklaşımı, Arap Alevî kimliği buharlaştırdığı için ekol içerisinde bazı sert tepkiler olsa da

¹⁵⁷ Karaköse, “Mezhepten Siyasileşmeye Nusayrılık”, s. 391-392; Arslan, “Nusayriler”, s. 298.

¹⁵⁸ Arap Alevîlerinden yaklaşık 80 âlimin imzaladığı “*Beyân ‘an ‘Akîdeti’l-Müslimîn el-‘Aleviyyîn*” başlıklı bildirgenin bir nüshası için bkz: Abdurrahman el-Hayyir, **Min türâs eş-Şeyh Abdurrahman el-Hayyir: Risâletün tebhësü fî mesâil mühimme havle’l-Mezhebi’l-Câ’ferî (el-‘Alevî) “er-Red ‘ala’-d-Düktûr Şâkir Mustafa**”, Dimaşk, 1993, s. 73.

¹⁵⁹ Hadi Khodabandeh Loui, “Siyasal Şiilikte Otorite Çatışması: Velayet-i Fakih’e Karşı Şiraziler”, **İran Araştırmaları Ansiklopedisi**, Ankara, İran Araştırmaları Merkezi (İRAM), 2018, s. 20.

¹⁶⁰ Sonay, “Usûlî İmâmiyye-Nusayriyye İlişkisi”, s. 849.

¹⁶¹ Sonay, **a.g.e.**, s. 856.

Usûlî İmâmiyye tarafından sevinçle karşılanmıştır. Bu bağlamda söz konusu bildirgenin önsözünün Usûlî-İmâmî âlimlerden Hasan Mehdî eş-Şîrâzî tarafından yazılmış olması dikkat çekicidir. Kısacası, Hayyir ve onun gibi düşünenler, Arap Alevîliğini Usûlîlikle özdeşleştirirken siyasî konjonktüre göre hareket etmişlerdir. Belki de şartlar uygun olsaydı, onlar Arap Alevîliğiyle Usûlîlik arasındaki benzer ve farklı yönleri ortaya koyabilecek ve böylece realist bir tavır sergileyebileceklerdi.”¹⁶²

Hayyir, bu bildiri hakkında şu ifadeleri kullanır:

“Bu bildiride, bilgi arayıcısı (siyaset veya dini düzeltme için değil, tamamen bilimsel bir amaç için) Rab’lerinin kitabına inanan ve aralarında gece gündüz onu okuyan birçok ezberci ve ibadet edenlerin bulunduğu (geniş topluluk) halkının inançları hakkında dağınık değil, kapsayıcı yararlı bilgi için tüm ihtiyaçlarına samimi ve doğru bir cevap bulacaktır.”¹⁶³

Suriye anayasasında “*Cumhurbaşkanı Müslüman olmalıdır*” maddesinde yer almaktaydı. Hafız Esed 1973 Anayasası'nda bu ibareye yer vermeyince Müslüman Kardeşler başta olmak üzere Sünni muhafazakâr kesim tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştı.¹⁶⁴ Bu süreçte Lübnanlı Şii din adamı Musa es-Sadr, Nusayri Aleviliğin, Şiiliğin bir kolu olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁵ Birçok Baasçı, cumhurbaşkanının (ve kardeşlerinin) laik yönetimi reddetmesine ve siyasi liderliğin Iraklı, İranlı ve Lübnanlı merciilerden Nusayrî toplumunun Müslüman bir mezhep olduğuna dair fetva arayarak ideolojik tartışmalara sürüklemesine karşı çıkmıştır.¹⁶⁶

Hafız Esad'ın iktidara geldikten sonra siyasi meşruiyetini sağlamak adına ülkedeki Nusayrî toplumunu fiili bir “Sünnileştirme” politikasına tabi tuttuğu iddia edilmektedir. Hafız Esad'ın Alevileri İsnâşeriyye Şiiliğinin bir kolu olarak sunması, Alevi şeyhlerinin Hazreti Ali'yi aşırı kutsallaştırmalarını yasaklaması, ülke içinde Sünni din adamlarından oluşan bir ulema sınıfı oluşturması, Nusayri yerleşim yerleri

¹⁶² Sonay, “Çağdaş Nusayrî Âlimlerden Abdurrahmân el-Hayyir”, s. 169.

¹⁶³ Abdurrahman el-Hayyir, *Min türâs eş-Şeyh Abdurrahman el-Hayyir: Kitâbât mechûle: er-Red 'ala ibn Bâz*, ed. Hânî el-Hayyir, 1. bs, Dimaşk, Kütüb Zâtü Fâide, 1996, s. 73.

¹⁶⁴ Şehâde, el-Kisvânî, *et-tecemmu'atü's-Şî'iyye fi bilâdi's-Şâm*, C. 3, s. 98-99; Yazıcı, “Suriye’de Azınlık İktidarı”, s. 376.

¹⁶⁵ Ahmet Hakan Koyuncu, “Hafız Esed Dönemi Suriyesinde Milliyetçilik ve Ulus İnşa Çabaları”, *İçtimaiyat Dergisi*, C. 1, No: 1, 2017, s. 22; Arıkan, “Suriye’nin Nusayri Yüzü”, s. 23-24.

¹⁶⁶ Şehâde, el-Kisvânî, *et-tecemmu'atü's-Şî'iyye fi bilâdi's-Şâm*, C. 3, s. 94-96.

dâhil birçok camii inşa ettirmesi, namaz kıldığını ve oruç tuttuğunu açıkça göstermesi, kendi mezhebinin mensuplarını da buna teşvik etmesi Sünnileştirme politikasının tezahürleri olarak gösterilmektedir.¹⁶⁷

Bu dönemde Nusayri mezhebini ve inançlarını vurgulayan birçok kitabın yayımlanmasını destekleyen resmi bir eğilim de ortaya çıkmıştır. Nitekim Münir Şerif'in "*el-Muslimûne'l-Aleviyyûn:Men Hûm? ve Eyne Hûm?*", Muhammed Emîn Gâlib et-Tâvîl'in "*Târîhu'l-'Aleviyyûn*", Hâşim Osman'ın "*Aleviyyûn beyne'l-Estûreti ve'l-Hâkîke*" adlı eseriyle birlikte Abdurrahman el-Hayyir'in "*Akîdetuna ve Vâki'una*" adlı eserinin yayımlanması, devletin verdiği destekle gerçekleşmiştir.¹⁶⁸

"Hafız el-Esed'in yakın çevresinde yer alan Hayyir" 1971 yılında Rabat'ta Uluslararası Aile Planlaması Federasyonu'nun gerçekleştirdiği konferansta Suriye âlimlerini temsil etti.¹⁶⁹ Suriye, Mısır, Irak, Lübnan, Cezayir, Somali ve İran'daki âlimlerle yazışmalarda bulundu. Tartus, Humus, Safita, Lazkiye ve Şam'da camiler ve Hüseyniyeler inşa edilmesini sağladı.¹⁷⁰ Hayyir, yayımlanan uzun bir araştırma makalesi kaleme aldı. Ürdün Haşimi Krallığı'nın eski Başbakanı S'ad Cumu'a'nın "*Mücteme'l-kerâhiyye*" kitabına 1971 yılında "*Li'l-Hakîkatî ve't-târih*" başlıklı bir reddiye yazıp Arap ülkelerindeki basına ve önde gelen fikir insanlarına gönderdi.¹⁷¹

Suriye,1973 yılında 6 Gün Savaşı'ndan sonra topraklarını genişleten İsrail'den bu toprakları geri almak için başlatılan Arap-İsrail savaşında Mısır'ın yanında yer almış ancak savaş yenilgiyle sonuçlanmıştır.¹⁷² Mısır ile yapılan ortak savaşta kısmi başarılar elde edilse de İsrail'in Golan Tepeleri'ndeki işgali devam etmiştir.¹⁷³ Lübnan'da başlayan iç savaş sonrasında Suriye yönetimi, 1976 yılında Lübnan'a girmiştir.¹⁷⁴

¹⁶⁷ Atlıoğlu, "Nusayriler: Arap Alevileri", s. 176-177.

¹⁶⁸ Şehâde, el-Kisvânî, *et-tecemmu'atü's-Şî'iyye fi bilâdi's-Şâm*, C. 3, s. 94-96.

¹⁶⁹ Sonay, "Çağdaş Nusayrî Âlimlerden Abdurrahmân el-Hayyir", s. 159.

¹⁷⁰ el-Hayyir, *Akîdetunâ ve vâki'unâ*, s. 104; Şehâde, el-Kisvânî, *et-tecemmu'atü's-Şî'iyye fi bilâdi's-Şâm*, C. 3, s. 105; el-Hayyir, "Tercümetü Hayatî", s. 70.

¹⁷¹ el-Hayyir, "Tercümetü Hayatî", s. 69.

¹⁷² Biçici, Taşpınar Boz, "Nusayri İdeolojisine Genel Bir Bakış", s. 40.

¹⁷³ Buzpınar, "Suriye: Tarih/Osmanlı Dönemi", s. 554.

¹⁷⁴ Atlıoğlu, "Nusayriler: Arap Alevileri", s. 175-176; Ercan Gürbüz, "Suriye'de Ulus İnşa Çabaları ve Baas Partisi'nin Rolü", İstanbul, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020, s. 164.

Yemen Arap Cumhuriyeti eski Cumhurbaşkanı Abdurrahman el-Aryani'nin talebi üzerine Hayyir 1976 yılında Abdülaziz bin Baz'ın Zeydi müminlerin arkasında namaz kılmanın geçersiz olduğuna dair verdiği fetvasına yedi sayfa halinde tenkid yazmış, bunun üzerine İbn Bâz fetvasını geri çekmiştir¹⁷⁵

Hayyir, Suriye ve Lübnan'da çok sayıda köy ve şehire seyahat ettiğini, birçok yazar ve akademisyenle tanıştığını ve kendileriyle İslam, Şiiilik ve Aleviler hakkında sohbetler ve tartışmalar yaptığını belirtmiştir. Bunları “Sâ‘ât maa'l-kütüb ve me'a'r-ricâl” başlıklı müstakil bir kitapta yayınlamıştır.¹⁷⁶ Hayyir'in gazete ve dergilerde yayınlanmış çok sayıda makalesi mevcuttur.¹⁷⁷

Hayyir, 11 Şevval 1406 (18 Haziran 1986) tarihinde sabahın erken saatlerinde vefat etmiştir. Vasiyeti üzerine Şam'daki Seyyide Zeynep Mezarlığı'na defnedilmiştir.¹⁷⁸ Hayyir'in ardından, Suriye basınında onu öven çok sayıda yazı yayınlanmıştır.¹⁷⁹

Hayyir'in vefatından önce Suriye yönetimi, Müslüman Kardeşler üyesi kimselere idam cezasını öngören 49. kanunu Temmuz 1980'de onaylamıştır. Bu kanuna dayanarak çok sayıda infaz yapılmıştır. Buna karşı ortaya çıkan ayaklanma sonrasında 2 Şubat 1982 Rıfat Esad komutasındaki birlikler Hama'yı günlerce bombalamıştır.¹⁸⁰

Bu süreçte Suriye'de baskıcı yönetim devam etmiş ve Hafız Esad'ın 10 Haziran 2000'de ölümünün ardından oğlu Beşşar Esad 2001'de yapılan referandumla Suriye cumhurbaşkanı seçilmiştir.¹⁸¹ Suriye'nin Dera kentinde Mart 2011 tarihinde Hamza el-Hatib adlı çocuğu tutuklanıp öldürülmesi ve cenazesinde çıkan olaylarla başlayan rejim karşıtı gösteriler çok geçmeden diğer bölgelere de yayılmıştır. Gösterilerde çok

¹⁷⁵ el-Hayyir, **Akîdetunâ ve vâki'unâ**, s. 104; el-Hayyir, **er-Red 'ala ibn Bâz**.

¹⁷⁶ el-Hayyir, “Tercümetü Hayatî”, s. 73.

¹⁷⁷ el-Hayyir, **Akîdetunâ ve vâki'unâ**, s. 104; Şehâde, el-Kisvânî, **et-tecemmu'atü's-Şî'iyye fi bilâdi's-Şâm**, C. 3, s. 106.

¹⁷⁸ el-Hayyir, **Akîdetunâ ve vâki'unâ**, s. 104.

¹⁷⁹ el-Hayyir, “Tercümetü Hayatî”, s. 56; Sonay, “Çağdaş Nusayrî Âlimlerden Abdurrahmân el-Hayyir”, s. 159.

¹⁸⁰ Biçici, Taşpınar Boz, “Nusayri İdeolojisine Genel Bir Bakış”, s. 40; Atlıoğlu, “Nusayriler: Arap Alevileri”, s. 175-176; Gürbüz, “Suriye'de Ulus İnşa Çabaları”, s. 164.

¹⁸¹ Muhittin Ataman, “Suriye'de İktidar Mücadelesi: Baas Rejmi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum”, **Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı(SETA)**, No: 6, 2012, s. 24; Biçici, Taşpınar Boz, “Nusayri İdeolojisine Genel Bir Bakış”, s. 40; Sevinç Çitil, “Ortadoğu'da Devlet-Mezhep Pragmatizmi Doğrultusunda Oluşturulan Politikalar: Suriye'de Yönetimi Şekillendiren Nusayriler”, Bolu, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi Tezi, 2013, s. 97-99.

sayıda kişi hayatını kaybetmiştir. Bu olaylarla birlikte Suriye'de iç savaş baş gösterdi. Yüz binlerce insan hayatını kaybetti ve milyonlarca insan mülteci olarak başka ülkelere sığındı.

Kasım 2024'te Halep, Hama ve Humus gibi büyük şehirlerin ele geçirilmesi ve 8 Aralık 2024 tarihinde şam'ın muhalifler tarafından alınmasıyla 61 yıllık Baas rejimi sona ermiştir.

2.5. Hayyir'in Eserleri

Hayyir'in oğlu Hânî el-Hayyir, babasının eserlerini yayınlarken müellif hakkında bilgi veren mukaddimeler ile onun matbu ve mahtut çalışmalarını tanıtmiştir. Hayyir'in, Nusayrîlik ile İsnâaşeriyye'yi birbirine yakınlılaştırmak maksadıyla yazdığını düşündüğümüz eserleri hakkında ayrıntılı bilgi, nc bölümde farklı başlıklar altında aktarılacaktır.

Hayyir'in eserleri şunlardır:¹⁸²

- **Matbu Eserleri:**¹⁸³

1- *Kitâbu's-salât ve's-sıyâm vifka'l-mezhebi'l-Ca'feri*: Namaz ve orucun Ca'feri mezhebine göre anlatıldığı 1963 yılında ilk baskısı çıkan bir eserdir.¹⁸⁴

2- *Menâsikü'l-hac 'ala'l-mezâhibi'l-hamse*: Beş mezhebe göre hac ritüellerini ele alan bir eserdir.¹⁸⁵

3- *Tuhfetü'l-mü'min*: Cuma günü ile Receb, şaban ve Ramazan aylarının faziletlerini ve bu aylarda sünnet olarak yapılan amel ve zikirlerin, el-Hayyir tarafından seçilerek ve yorumlanarak anlatıldığı bir eserdir.¹⁸⁶

¹⁸² Hayyir'in matbu ve mahtut eserleri için bkz. el-Hayyir, *Akîdetunâ ve vâki'un*, s. 105.

¹⁸³ Matbu eserlerin bütünü Abdurrahman el-Hayyir'in oğlu Hânî el-Hayyir'in şahsi kütüphanesinde yer almaktadır. Bkz: el-Hayyir, *a.y.*; el-Hayyir, *er-Red 'ala ibn Bz*, s. 79.

¹⁸⁴ Abdurrahman el-Hayyir, *Kitâbu's-salât ve's-sıyâm vifka'l-mezhebi'l-Ca'feri*, 1. bs, Dımaşk, Matba'atu'l-İnşâ, 1963.

¹⁸⁵ Abdurrahman el-Hayyir, *Menâsikü'l-hac 'ala'l-mezâhibi'l-hamse*, Dımaşk, Menşûrât Vizrati'l-Evkâf, 1980.

¹⁸⁶ Abdurrahman el-Hayyir, *Tuhfetü'l-mü'min*, Dımaşk, el-matba'atü't-Te'avuniyye, 1966.

4- El-'akdu'n-nazîm min medâihi ve te'bîni ve merâsi el-velî el-meğfûr lehu eş-Şeyh Sâlih Nâsır el-Hekîm: 1940 yılında vefat eden Şeyh Sâlih Nâsır el-Hekîm'in methiye, matem ve mersiyelerini içeren bu derlemedir.¹⁸⁷

5- El-Hakku'l-mubîn fi kadâi emîri'l-mu'minîn 'Alî İbn Ebî Tâlib: Bu kitaptaki bilgiler Abdurrahman el-Hayyir tarafından gözden geçirilmiş, düzenlenmiş ve üzerinde yorumlar yapılmıştır.¹⁸⁸

6- Min Nidâi'l-îmân: Hayyir'in 1965-1967 yılları arasında Şam'daki "Min Nidâi'l-Îmân" adlı radyo programında dinî ve sosyal konularda yaptığı kırk beş konuşma "Min Nidâi'l-Îmân" adlı bağımsız bir kitapta bir araya getirilerek yayınlanmıştır.¹⁸⁹

7- Ma'reketü Zikâr: Hayyir'in İslâm'ın ilk yıllarında Arap kabileleri ile Sâsânîler arasında gerçekleşmiş olan "Zükâr Savaşı"ni anlattığı bir eserdir.¹⁹⁰

8- Mevkıfu'l-İslâm mine'l-ichâd ve't-ta'kîm: İslam'ın kürtaj ve kısırlaştırmaya ilişkin ahkâmını ortaya koyan bir eserdir.¹⁹¹

9- Li'l-Hakîkati ve't-târîh: Hayyir, 1968 yılında "Vahidü'l-'ayn" başlıklı bir yayın tarafından iftiraya uğradığını ve yayının üzerine isminin baş harflerininin eklendiğini belirtir.¹⁹² Bir dönem Ürdün'de başbakanlık da yapmış olan siyasetçi, düşünür ve edebiyatçı S'ad Cum'a'nın "Mücteme'ü'l-kerâhiyye" adlı eserinde "Vahidü'l-'ayn" adlı yayında Hayyir'e yönelttiği ithamların yeniden yayınlanması üzerine Hayyir, Temmuz 1971'de Beyrut'ta kitabı görür ve "li'l-Hakîkati ve't-Târîh" başlıklı bir cevap yazarak kendisine yöneltilen ithamları reddetmiştir. Makalede bir grup Suriyeli liderin hain düşman lehine Golan Tepeleri'ni terk ettiği iddia edilmiştir.

¹⁸⁷ Şeyh Sâlih Nâsır el-Hekîm, **El-'akdu'n-nazîm min medâihi ve te'bîni ve merâsi el-velî el-meğfûr lehu eş-Şeyh Sâlih Nâsır el-Hekîm**, nşr. Abdurrahman el-Hayyir, İbrahim Sâlih Nâsır el-Hekîm, Dımaşk, Matba'atu'l-İnşâ', 1964.

¹⁸⁸ Hüseyin Ali eş-Şifâî, **El-Hakku'l-Mubîn fi Kedâi Emîri'l-Mü'minîn 'Alî İbn Ebî Tâlib**, ed. Abdurrahman el-Hayyir, Dımaşk, Dâr Kerem ve Mektebetuha, 1967.

¹⁸⁹ Abdurrahman el-Hayyir, **Min Nidâi'l-îmân**, Beyrut, Dâr er-Râid el-'arabî, 1971; Ahmet Sonay, "Çağdaş Nusayrî Âlimlerden Abdurrahmân el-Hayyir: Hayatı, Eserleri ve Görüşleri", **Kocatepe İslami İlimler Dergisi**, C. 4, No: 1, t.y., s. 159; et-Tarihî, **Me'âlimu's-Şâm ve a'lâmuhâ**, C. 3, s. 219.

¹⁹⁰ Abdurrahman el-Hayyir, **Ma'reketü Zikâr**, Dımaşk, Dârü Üsâme, 1984.

¹⁹¹ Abdurrahman el-Hayyir, **Mevkıfu'l-İslâm mine'l-ichâd ve't-ta'kîm**, Dımaşk, Dârü'l-Mecd, t.y.

¹⁹² el-Hayyir, **er-Red 'ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa**, s. 27.

Hayyir risalesinde kendisinin 'hainlikle' suçlandığını ve bu ithamların aslında Nusayrilere yönelik bir iftira ve kara propaganda amacı taşıdığını vurgulamıştır.¹⁹³

“Bazen sessiz, bazen açık, sözlü ve yazılı olarak toplumsal rehberliğe eşlik ederek, devlet ve özel okullarda ve muhafazakâr evlerde öğretmenlik yaparak, çeşitli yayım araçlarıyla makaleler ve tarihi, edebi ve ictimai dersler yayınlamak, kısa İslami mezhep kitapları ve eğitim çalışmaları yayınlamak ve halklarının ve bazı zenginlerinin bağışlarından ‘Aleviler’ olarak bilinen Caferi Müslümanlar arasında okullar, camiler ve klinikler inşa etmek için samimi kardeşlerimle işbirliği yaparak geçirdiğim elli yıl boyunca dilimde ve kalemimde yankılanan ıslah ve yakınlaşma sesini susturmak”

Hayyir, Şeyh Süleyman Ahmed ve Şeyh Salih Nasır el-Hakîm'in bu yayında yer alan iftiralara cevaben kaleme aldıkları fetvalara da reddiyesinde yer vermiştir. Ayrıca Hayyir bu risaleyi çok sayıda Arap elçiliğine, gazeteye, dergiye ve yayınevine gönderdiğini belirtmiştir.¹⁹⁴

10- Kısatu't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslâmiyye: İslam mezheplerini birbirine yakınlaştırma projesinin tarihini konu alan bir çalışmadır.¹⁹⁵

11- Min türâs eş-Şeyh Abdurrahman el-Hayyir: Kitâbât mechûle: er-Red 'ala ibn Bâz: Hayyir'in, İbn Baz'ın Zeydiyye mezhebi mensuplarının arkasında namaz kılmanın geçersizliğine dair fetvasına reddiyesini içermektedir.¹⁹⁶

12- Min türâs eş-Şeyh Abdurrahman el-Hayyir: Nakd ve takrîz kitâb "Târîhi'l-'Alevîyyîn": 1966 yılında Hayyir'in, Târîhu'l-Alevîyyîn¹⁹⁷ adlı kitabı yazan Muhammed Emîn Gâlib et-Tavîl'i eleştirdiği bir eserdir. Ayrıca Hânî el-Hayyir, babasının kendi hayatına dair 'Tercümetü Hayatî' başlığı altında kaleme aldığı biyografisini de kitaba eklemiştir.¹⁹⁸

¹⁹³ el-Hayyir, a.g.e., s. 27-28.

¹⁹⁴ Abdurrahman el-Hayyir, "Li'l-Hakîkati ve't-târîh", **Min Türâs eş-Şeyh Abdurrahman el-Hayyir: Risâletün Tebhesü Fî Mesâil Mühimme Havle'l-Mezhebi'l-Câ'ferî (el-'Alevî) "er-Red 'ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa"**, ed. Hânî el-Hayyir, 1. bs, Dimaşk, Kütüb Zâtü Fâide, 1993, s. 27,28,97-110.

¹⁹⁵ Abdurrahman el-Hayyir, **Kısatu't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslâmiyye**, Dimaşk, 1969.

¹⁹⁶ Abdurrahman el-Hayyir, **Min türâs eş-Şeyh Abdurrahman el-Hayyir: Kitâbât mechûle: er-Red 'ala ibn Bâz**, ed. Hânî el-Hayyir, 1. bs, Dimaşk, Kütüb Zâtü Fâide, 1996.

¹⁹⁷ et-Tavîl, **Nusayrîler: Arap Alevîlerin Tarihi**.

¹⁹⁸ Abdurrahman el-Hayyir, **Min türâs eş-Şeyh Abdurrahman el-Hayyir: Nakd ve takrîz kitâb "Târîhi'l-'Alevîyyîn"**, ed. Hânî el-Hayyir, 1. bs, Dimaşk, Kütüb Zâtü Fâide, 1992, s. 1-80.

13- ‘Akîdetunâ ve vâki’unâ nahnu’l-Müslimîn el-Ca’feriyyîn el-‘Aleviyyîn: Hayyir bu eserini, Nusayrîlerin inancını 'akîdetünâ' ve Nusayrîliğin durumunu 'vâki'unâ' başlığı altında ele aldığı iki bölüm halinde kaleme almıştır. Eserin ilk baskısı 1972 yılında yapılmıştır. Bu eser, Nusayrilik ve İsnâaşeriyye mezhepleri arasındaki yakınlaşmanın en bariz örneklerinden birini oluşturmaktadır. Hayyir, İsnâaşeriyye ile olan ihtilafa değinmemiştir.¹⁹⁹

14- Yakzatü’l-Müslimîn el-‘Aleviyyîn fî me’tle’ karnî’l-‘işrîn: Hayyir’in, Suriye'nin Tartûs şehrinde Dr. Vecih Muhyiddîn'in editörlüğünde aylık olarak yayımlanan Mecelletü'n-Nahda dergisinde “Yakzatü’l-Müslimîn el-Aleviyyîn” başlığıyla kaleme aldığı bir makalesidir. Makale, derginin Ocak-Haziran 1938 tarihleri arasında yayımlanan sayılarında yer almıştır.²⁰⁰ Hayyir'in bu eseri, Ahmet Sonay tarafından “Abdurrahman el-Hayyir’in “Yakzatü’l-Müslimîn el-‘Aleviyyîn” Adlı Makalesi: Tercüme ve Değerlendirme” başlığı altında tercüme edilmiş ve değerlendirme kısmıyla birlikte yayımlanmıştır.²⁰¹

➤ **Mahtut Eserleri:**²⁰²

1- Min talâi’i’n-nahdati’l-edebiyye fî muhâfazati’l-Lâzikiyye: “19. ve 20. asırlarda Suriye sahilinde yaşayan bazı Arap Alevî âlimlerin ve ediplerin biyografilerini sunan bir eserdir. Hayyir bu biyografileri toplamak için elli yılını harcamıştır. Eserde yüz şahsın biyografisi yer almaktadır. Biyografilerde şahısların edebiyatından ve şiirlerinden çeşitli hacimlerde örneklerle yer verilmektedir.”²⁰³

2- Mecmû‘a nesriyye fî mavdû‘ât muteferrika: Nakd ve tevcîh ve ictimâ‘ ve târîh: Hayyir’in çeşitli konulardaki nesir yazılarının bir araya getirilmesiyle

¹⁹⁹ el-Hayyûn, en-Nusayriyye, s. 44.

²⁰⁰ el-Hayyir, **Yakzatü’l-Müslimîn: “el-‘Aleviyyîn”**, s. 9; Ahmet Sonay, “Abdurrahman el-Hayyir’in ‘Yakzatü’l-Müslimîn el-‘Aleviyyîn’ Adlı Makalesi: Tercüme ve Değerlendirme”, **Mezhep Araştırmaları Dergisi**, No: 1, 2023, s. 401-402.

²⁰¹ Sonay, “el-Hayyir’in ‘Yakzatü’l-Müslimîn el-‘Aleviyyîn’ Adlı Makalesi”, s. 400-448.

²⁰² Mahtut eserlerin bütünü Abdurrahman el-Hayyir’in oğlu Hânî el-Hayyir’in şahsî kütüphanesinde yer almaktadır. Bkz: el-Hayyir, **Akîdetunâ ve vâki’unâ**, s. 105.

²⁰³ Abdurrahman el-Hayyir, **Min Talâi’i’n-nahdati’l-edebiyye fî muhâfazati’l-Lâzikiyye**, t.y.; el-Hayyir, **Akîdetunâ ve vâki’unâ**, s. 105; Sonay, “Çağdaş Nusayrî Âlimlerden Abdurrahmân el-Hayyir”, s. 166.

oluşturulmuş bir eserdir. Yazıların konuları arasında eleştiri, yönlendirme, toplum ve tarih yer almaktadır.²⁰⁴

3- Resâil min eb ilâ bintihi: Hayyir'in kızına yazdığı mektuplardan oluşan bir eserdir.²⁰⁵

4- Resâil beyne edîbeyn: "Hayyir ile Mısırlı yazar Mahmûd el-İzeb Mûsâ arasındaki edebî yazışmalardan oluşan bir derlemedir."²⁰⁶

5- Sâ'ât me'a'l-kütüb ve me'a'r-ricâl: Hayyir'in Suriye ve Lübnan'da gezdiği pek çok köy ve şehirde tanıştığı birçok yazar ve akademisyenle 'İslam', 'Şiilik' ve 'Alevilik' üzerine yaptığı en önemli tartışma ve müzakerelere yer verdiği müstakil bir çalışmadır.²⁰⁷

6- el-Bâziyârî: Şâ'ir kadîm: "Klasik dönem Arap şairlerinden Bâziyârî'yi tanıtır ve değerlendiren bir eserdir."²⁰⁸

7- Risâletün tebhësü fî mesâil mühimme havle'l-mezhebi'l-Câ'ferî (el-'Alevî) "er-Red 'ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa":²⁰⁹ Bu eser, 1976 yılında Kuveyt'ten Suriyeli tarihçi Dr. Şâkir Mustafa tarafından gönderilen Arap Alevîlerinin tarihi ve inançları üzerine yöneltilen sekiz soruya Hayyir'in verdiği cevapları içermektedir. Hayyir, bu yanıtların ardından "Tafsîl" ve "İstitrâd" başlıkları altında 35 madde halinde bu sorulara detaylı açıklamalar yapmıştır. Eserin son kısmında ise Hayyir, Dr. Şâkir Mustafa'ya ek olarak iletmiş ilmî belgeleri listelemiştir.²¹⁰

²⁰⁴ Abdurrahman el-Hayyir, *Mecmû'a nesriyye fî mavdû'ât muferrrika: nakd ve tevcîh ve ictimâ' ve târîh*, t.y.; el-Hayyir, *Akîdetunâ ve vâki'unâ*, s. 105.

²⁰⁵ Abdurrahman el-Hayyir, *Resâil min eb ilâ bintihi*, t.y.; el-Hayyir, *Akîdetunâ ve vâki'unâ*, s. 105.

²⁰⁶ Abdurrahman el-Hayyir, *Resâil beyne edîbeyn*, t.y.; Sonay, "Çağdaş Nusayrî Âlimlerden Abdurrahmân el-Hayyir", s. 166; el-Hayyir, *Akîdetunâ ve vâki'unâ*, s. 105.

²⁰⁷ Abdurrahman el-Hayyir, *Sâ'ât me'a'l-kütüb ve'r-ricâl*, t.y.; el-Hayyir, "Tercümetü Hayatî", s. 73.

²⁰⁸ Abdurrahman el-Hayyir, *el-Bâziyârî*, t.y.; el-Hayyir, *Akîdetunâ ve vâki'unâ*, s. 105; Sonay, "Çağdaş Nusayrî Âlimlerden Abdurrahmân el-Hayyir", s. 166.

²⁰⁹ Abdurrahman el-Hayyir, *Min türâs eş-Şeyh Abdurrahman el-Hayyir: Risâletün Tebhësü Fî Mesâil Mühimme Havle'l-Mezhebi'l-Câ'ferî (el-'Alevî) "er-Red 'ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa"*, Dımaşk, 1993; el-Hayyir, *Akîdetunâ ve vâki'unâ*, s. 105.

²¹⁰ el-Hayyir, *er-Red 'ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa*.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: ABDURRAHMAN EL-HAYYİR'İN NUSAYRİLİĞİ İSNAAŞERİYYE'YE YAKINLAŞTIRMA ÇALIŞMALARI

3.1. Bu Dönemde Yapılan Mezhepleri Yakınlaştırma Çalışmaları ve Ezher Şeyhi Şeltût'un Fetvası

Kahire'de 1947 yılında “Cemâatü't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslâmiyye” adlı bir heyet ve “*Dârü't-takrîb*”²¹¹ kurulmuştur. Hayyir, İslâm mezheplerini birbirine yakınlaştırmak için yapılan çalışmalara destek olmuş, 1959 yılında, Darü't-Takrîb tarafından yayınlanan “*Risaletü'l-İslam*” dergisinin on birinci sayısında iki makale yayımlanmıştır. Hayyir 1969 yılında yayınlanan “*Kıssatu't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslâmiyye*” adlı eserinde bu çalışmaların tarihini anlatmıştır. Hayyir'in “*Akîdetunâ ve vâki'unâ*” adlı eserinde yakınlaşma ve birlik hakkında şu ifadeleri kullanır:²¹²

“Yakınlaşmayı (takrîb) ve ardından birliği gerçekleştirebilmenin yolu, âlimlerimizin az bir kısmını ilgilendiren (el-usûl) temel konulardaki sınırlı ihtilaflar ile büyük çoğunluğunu teşkil eden (el-furû') tali meseleler ve içtihatlardaki çok sayıda farklılıklarda birbirimizi mazur görmemizden geçer.”

Mahmûd Şeltût (1893-1963), 13 Ekim 1958'de Ezher şeyhi olmuş ve görev yaptığı sürede Şîa ile Ehl-i sünnet'i birbirine yakınlaştırmak için çaba göstermiştir.²¹³ Şeltût, projelerini tanıtmak amacıyla aralarında Mısır'da el-Mesâ' ve eş-Şâb ile Tahran'da el-Talât ile röportaj vermiştir.²¹⁴ Bu röportajlarda Ehl-i Sünnet ve Şîa arasındaki ilişkiye, özellikle de El-Ezher'in tutumuna açıklık getirmiş ve kendi tutumunu açıklamıştır. Şeriat Fakültesi müfredatına Şii fikhını dâhil edip

²¹¹ İlyas Üzüm, “Sünnî-Şîi Yakınlaşması: Dârü't-Takrîb Tecrübesi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, No: 2, 1998, s. 173.

²¹² el-Hayyir, *Akîdetunâ ve vâki'unâ*, s. 65.

²¹³ Seyyid Ahmed eş-Şal, “Mahmûd Şeltût”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul, 2010, s. 494-495.

²¹⁴ Ramazan Tarık, “İslam Düşüncesinde Mezhepleri Yakınlaştırma Girişimleri (Takrîbü'l-Mezahib: Mısır Örneği)”, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018, s. 246.

“*Mukârenetü'l-mezâhib fi'l fikh / Mukayeseli Mezhepler Hukuku*”²¹⁵ dersi verilmeye başlanmıştır.²¹⁶

Şeltût, açıklamalarında bu kurumun önemini vurgulamıştır.²¹⁷ Şeltût, el-Ezher'deki ıslahat çabalarında mezhepler arasındaki tartışmaları azaltmak istemiş, Ehl-i Sünnet ve Şia arasında yakınlaşma yönünde önemli adımlar atmıştır.²¹⁸ Temmuz 1959'da Mahmud Şeltût, “tarihi fetva”²¹⁹ olarak da bilinen Ca'ferî fikhî ile amel etmenin geçerliliğine dair bir fetva yayınlamıştır.²²⁰

Kendisine sorulur:

“Bazıları, bir müslümanın dini açıdan doğru bir ibadet ve muameleyle sahip olabilmesi için bilinen dört mezhepten birini taklid etmesi gerektiğine inanmaktadır; ancak Şii İmâmiyye mezhebi bunlardan biri olmadığı gibi Şii Zeydiyye de bu mezheplerden biri değildir. Acaba Şeyh Efendi bu görüşe katılıyor mu ve söz konusu Şii İmâmiyye mezhebi olan İsnâaşeriyye mezhebinin taklid edilmesini yasaklıyor mu?”

Bu soru üzerine Şeltût şu cevabı verir:

“1. İslam, bir Müslümanın belirli bir mezhebi takip etmesini zorunlu kılmaz. Aksine biz şöyle diyoruz: Her Müslüman, sahih bir şekilde rivayet edilen ve inançları kitaplarında müdevven hale getirilmiş olan mezheplerden birini taklid etme hakkına sahiptir. Ayrıca bu mezhepleri taklid eden herkes başka bir mezhebe geçebilir ve bundan dolayı kendisine hiçbir suç yüklenmez.

2. Eş-Şi'atü'l-İmâmiyyetü'l-İsnâaşeriyye olarak da bilinen Ca'feriyye mezhebi, tıpkı diğer Ehl-i Sünnet mezhepleri gibi ibadet konusunda (amel) taklid edilmesi dinen caiz olan bir mezheptir. Dolayısıyla müslümanlar bunu bilmeli ve herhangi bir mezhebe bağlı kalmadan taassuptan kurtulmalıdırlar, çünkü Allah'ın dini ve ilahi kanunu (Şeriat) bir mezhebe bağlı olmadığı gibi bir mezheple de sınırlı değildir. Allah katında bütün müçtehitler makbuldür. Rey ve içtihat ehli olmayanlar onları taklit edebilir ve onların içtihatlarıyla amel edebilirler. Bu konuda ibadet ve muamelede hiçbir fark yoktur.”

²¹⁵ Murat Şimşek, “Mahmûd Şeltût: Hayatı, Düşüncesi ve Eserleri”, **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, No: 6, 2005, s. 389; eş-Şal, “Mahmûd Şeltût”, s. 495.

²¹⁶ Tarık, “Mezhepleri Yakınlaştırma Girişimleri”, s. 246; eş-Şal, “Mahmûd Şeltût”, s. 494.

²¹⁷ Tarık, “Mezhepleri Yakınlaştırma Girişimleri”, s. 246-247; eş-Şal, “Mahmûd Şeltût”, s. 494.

²¹⁸ eş-Şal, “Mahmûd Şeltût”, s. 494.

²¹⁹ Mahmud Şeltût'un Ca'ferî fikhî ile amel etmenin geçerliliğine dair bir fetvasının Arapça ve İngilizce metni için ek'ler kısmına bakınız.

²²⁰ İlyas Üzüm, “Takribü'l-Mezâhib”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 39, İstanbul, 2010, s. 468.

Şeltût'un bu fetvası 7 Temmuz'da Mısır'da yayınlanan al-Sha'ab gazetesinde ve 8 Temmuz'da Lübnan'da yayınlanan al-Kifah gazetesinde “*Fatwa of al-Azhar regarding following Ithna Ashari Shi'a madhhab Head Office of al-Azhar University / El-Ezher'in İsnâaşeri Şii Mezhebine Yakınlaşmasına İlişkin Fetvası: El-Ezher Üniversitesi Rektörlüğü*” İngilizce olarak yayımlanmıştır. Ayrıca Şeltût, Cemâatü't-takrîb'in yayın organı olan Risâletü'l-İslâm dergisinde “Fetvâ Târîhiyye” başlıklı bir makale yazmış ve fetvasına burada yer vermiştir.²²¹ Aynı zamanda Dârû't-Takrîb tarafından fetvanın hem Arapça hem de İngilizce metinleri yayımlanmıştır.²²²

Şeltût'un fetvası 1961 yılında İngilizce olarak kitapçık şeklinde Dârû't-Takrîb tarafından basılmış ve dağıtılmıştır. Bu eserde hem tarihi fetvaya yer verilmiş hem de Şeltût, Dârû't-Takrîb ve kurum faaliyetleri ile bu faaliyetlerin İslam dünyası için önemi hakkında bilgi vermiştir.²²³ Bu fetvâ, ‘takrîbu'l-mezâhib’ düşüncesi açısından önemli bir kazanım olarak kabul edilmiş ve takrîb düşüncesinin önemli bir dayanağı olarak görülmeye başlanmıştır. Dolayısıyla bu fetvâ, Dârû't-takrîb'in en önemli başarısı ve kurumun attığı en önemli adım olarak görülmüştür.²²⁴ Ancak başlangıçta İslam dünyasının ilgisini çeken bu kurumun zaman içinde etkisini giderek yitirdiğini, özellikle Sünni üyelerin Şiiilerin samimiyeti konusunda ciddi şüpheler dile getirerek kurumla irtibatlarını kestiklerini ve en nihayetinde kurumun 1972 yılından sonra işlevini kaybettiğini belirtmek gerekir.²²⁵

İslam dünyasında Abdurrahman el-Hayyir ve Şii âlimler Muhammed Taki el-Kummî, Ayetullah Burucerdî Şeltût'u ve fetvasını destekleyenler olmuştur. Ancak Gıfârî gibi Şeltût'un fetvasını reddedip sert bir şekilde eleştirenler olmuştur.²²⁶ Gıfârî'ye göre “*Bu fetvayla Şiiler, düşündükleri gibi Ehl-i Sünnet topraklarında Rafizî misyonerliğine meşruiyet kazanmış oldular.*”²²⁷

²²¹ Tarik, “Mezhepleri Yakınlaştırma Girişimleri”, s. 249; Üzüm, “Takrîbü'l-Mezâhib”, s. 468.

²²² Tarik, “Mezhepleri Yakınlaştırma Girişimleri”, s. 381-382.

²²³ Tarik, **a.g.e.**, s. 250.

²²⁴ Tarik, **a.g.e.**, s. 254.

²²⁵ Üzüm, “Takrîbü'l-Mezâhib”, s. 468.

²²⁶ Tarik, “Mezhepleri Yakınlaştırma Girişimleri”, s. 251-253.

²²⁷ Nasır b. Abdullah Ali el-Gıfârî, **Mes'eletü't-takrîb beyne Ehli's-Sünne ve's-Şîa**, C. 2, 2. bs, Riyad, Daru Taybe li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1992, s. 183.

Abdurrahman el-Hayyir “Akidetuna ve Vakiuna” adlı eserinde, Şeltût'un öne sürdüğü ‘takrîb’ düşüncesini içeren bu fetvayı; ‘Darü't-Takrîb’ kurumunun yayınladığı haliyle ‘*Darü't-Takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslâmiyye (Takrîbü'l-mezâhib)*’ adlı kurumda “*Kıssatü't-takrîb: ve me'aha el-fetvâ et-tarihiyye fi şe'ni'l-mezahibi'l-İslamiyye / Yakınlaşmanın (Tarihî) Hikâyesi: İslami Mezheplere İlişkin Tarihi Fetva*” başlıklı yazısı ile beraber 10 Aralık 1969 tarihinde yayımlamıştır. Fetvayla ilgili olarak şu ifadeleri kullanır:²²⁸

“ ‘Takrib’ çağrısında ön saflarda yer alan ve bu çağrıyı yerine getirene kadar sebat eden El-Ezher Üniversitesi Şeyhi Büyük Üstat Şeyh Mahmud Şeltut'un tarihi fetvasının tam metni: Allah ile olan ahdini yerine getirene kadar sebat etmeye devam etti. Gelecek nesiller arasında doğrulukla anılmak ve kıyamete kadar sürecek bir söze sahip olmak için hak sözü yüksek bir sesle söylemiştir.”

Hayyir bu ifadeleriyle, Şeltût'u verdiği bu fetvadan dolayı övmüştür. Hayyir, aynı dönemde yaşadığı Şeltut'un 'takrîbü'l-mezâhib' düşüncesi ve yaklaşımından etkilenmiş olmalıdır. Nusayriyye ile İsnâaşeriyye mezheplerini aynileştirdiği ‘Akîdetunâ ve vâki'unâ’ adlı eserinde bu tarihi fetva ile birlikte “*Kıssatü't-takrîb: ve me'aha el-fetvâ et-tarihiyye fi şe'ni'l-mezahibi'l-İslamiyye / Yakınlaşmanın (Tarihî) Hikâyesi: İslami Mezheplere İlişkin Tarihi Fetva*” başlıklı yazısını eklemiştir.

3.2. Hayyir’in Nusayrilik Anlatımında İsnâaşeriyye ile Benzerlik

İsnâaşeriyye kelâmının sistemli hale gelmesinin ardından usûlü'd-dîn; ‘tevhid’, ‘adl’, ‘nübüvvet’, ‘imâmet’ ve ‘meâd’ olmak üzere beş esas halinde ele alınmıştır.²²⁹ Bununla birlikte İsnâaşeriyye kelâmında ‘rec‘at’, ‘bedâ’, ‘mehdilik’, ‘gaybet’, ‘ashabtan teberri’ ve ‘takıyye’ gibi bazı inanışlar da vardır.²³⁰

²²⁸ el-Hayyir, *Akîdetunâ ve vâki'unâ*, s. 93-94.

²²⁹ İbnu'l-Mutahhar el-Hillî, *el-Bâbü'l-Hâdî “Aşer (Mikdâd b. Abdillâh es- Suyûrî'nin en-Nâfi” Yevme'l-Haşr ve Ebu'l-Feth b. Mahdûm el- Hüseyinî'nin Miftahu'l-Bâb adlı şerhleriyle birlikte)*, Tahran, Müessesetü Çap ve Neşriyat-ı Âstan-ı Kuds-i Rızavi Meşhed, 1930, s. 4,24,34,39,52.; İbrâhim el-Müsevî ez-Zencânî, “Ana Hatlarıyla İmâmiyye Akidesi”, çev. Murat Serdar, *Bilimname Dergisi*, No: 8, 2005, s. 133-143

²³⁰ Muhammed Ahmed el-Hatîb, *el-Harekatü'l-Batniyye fi'l-'Aleml-İslamî*, 2. bs, Amman, Mektebetü'l-Aksa, 1986, s. 342-344. İbrâhim el-Müsevî ez-Zencânî, “Ana Hatlarıyla İmâmiyye Akidesi”, çev. Murat Serdar, *Bilimname Dergisi*, No: 8, 2005, s. 133-143; . Muhammed el-

Hayyir, *Akîdetunâ ve Vâki'unâ Nahnu'l-Muslimîn el-Ca'feriyyîn el-Aleviyyîn* adlı eserinde itikâd esaslarını '*akîdetünâ/akidemiz*' başlığı altında ele almıştır. Bu başlık altında din, iman ve İslam kavramlarını açıkladıktan sonra '*usûlü'd-dîn*' ve '*fürû'd-dîn*' olmak üzere iki başlık açar. Hayyir, usûlü'd-dîn bahsinde beş esası '*tevhîd*', '*adalet*', '*nübüvvet*', '*imâmet*' ve '*mead*' olarak ele alır.²³¹ Hayyir'in ortaya koyduğu esasların aynı zamanda İsnâaşeriyye mezhebinin esasları olduğu görülmektedir. Hayyir ihtilafli konulara ya hiç değinmemiş ya da ayrıntıya girmeden İsnâaşeriyye ile ihtilafa düşmemeye özen göstermiştir.

3.2.1. İtikad Esaslarının Benzer Anlatımı

Tevhid: İsnâaşeriyye tevhid inancında, Allah'ın bir ve tek olduğuna inanır. İsnâaşeriyye Mu'tezile ile benzerlik gösteren tevhid inancı hakkındaki görüşlerini ise dörde ayırır. Bunlar tevhid-i zat, tevhid-i sıfat, tevhid-i fiil, tevhid-i ibadet olarak bilinir.²³²

Hayyir'in tevhid anlatımının İsnâaşeriyye mezhebinin tevhid inancına benzer olduğu görülür. Hayyir'e göre görülen ve görülmeyen âlemi yaratan tek bir ilah vardır. Mülkünde onun bir ortağı yoktur. O,(zâtı) kemâl sıfatlarıyla muttasıftır, eksik ve muhal sıfatlardan münezzehtir.²³³

Hayyir, tevhidi açıklarken Ehl-i Sünnet ile Mutezile ve İsnâaşeriyye mezhepleri arasında ihtilafli bir mevzu olan 'Allah'ın sıfatları ve zatının aynı olup olmadığı' meselesinde İsnâaşeriyye'nin yaklaşımını esas almıştır. Nitekim Hayyir, '*O, (zâtı) kemâl sıfatlarıyla muttasıftır*' cümlesi ile İsnâaşeriyye'nin kabul ettiği '*Allah'ın*

Küleynî, *el-Usul mine'l-Kâfi*, C. 1, Tahran, Mektebetü'l-Saduk, 1962, s. 146; Abdullah Şibr, *Hakû'l-Yakîn fi Ma'rifeti Usuli-d Dîn*, 1. bs, Beyrut, Drü'l-Adva, 1988, s. 251; Muhammed b. İbrahim el-Nu'manî, *el-Gaybe*, ed. Ali Ekber Gıfârî, Tahran, Mektebetü'l-Saduk, t.y., s. 203; Cuma Muhammed Bâkır el-Meclisî, *Bihârü'l-Envâr*, 2. bs, Beyrut, Müessesetü'l-Vefa, 1983, s. 333.

²³¹ el-Hayyir, *Akîdetunâ ve vâki'unâ*, s. 19-20.

²³² Muhammed et-Tusî, *el-İktisad fima Yete'allaku bi'l-İ'tikad*, 2. bs, Beyrut, Daru'l-Edva, 1968, s. 42-80; ez-Zencânî, "Ana Hatlarıyla İmâmiyye Akidesi", s. 133-135; Adem Arıkan, "İbnu'l-Mutahhar el-Hillî'nin 'Keşfu'l-Murâd fi Şerhi Tecridi'l-İ'tikad' Adlı Eserine Göre Dini ve Siyasi Görüşleri", İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi Tezi, 2004, s. 25-40; Üzüm, "İsnâaşeriyye", s. 148; İlhan, "Şiilik ve Ana Prensipleri", s. 379-380; Özcan, "İmamiye Nusayriyye İlişkisi", s. 32-33.

²³³ el-Hayyir, *Akîdetunâ ve vâki'unâ*, s. 20.

sıfatlarıyla zatının aynı olduğu görüşü arasında benzer anlatımların olduğu görülmektedir.

Adl / Adâlet: İsnâaşeriyye kelâmcıları, Mu'tezile gibi adl inancını “*Allah'ın hasen olanı yapması, kabih olanı terketmesi*” olarak tanımlamışlardır. Onlar, bu inançla ilgili hüsün ve kubhun aklılığı, kulların iradî fiilleri, hidayet ve dalaletin insanın iradesiyle oluşması gibi konularda genellikle Mu'tezile mezhebinin görüşlerini takip etmişlerdir.²³⁴

İsnâaşeriyye'ye göre, Allah'ın âdil olması O'nun subûtî, kâmil sıfatlarından biridir. Bu nedenle Allah, hükümlerinde haksızlık ve adaletsizlik yapmaz. Kendisine itaat edenleri mükâfatlandırır, âsileri ise cezalandırır. O kullarına güç yetiremeyecekleri şeylerden dolayı sorumluluk yüklemeyiz. Allah sebepsiz yere hasen olanı terk etmez ve sebepsiz yere kabih olanı yapmaz. Allah kulları için en iyi olanı (aslah) yaratır ve bu O'nun üzerine vaciptir. Aynı zamanda Allah'ın, kullarını en doğru yola iletecek ve onlara bunu bildirecek bir rehber (peygamber ve imâm) seçmesi de iyidir (aslah). Bu yüzden imâmın Allah tarafından tayin edilmesi vaciptir. Bununla birlikte, Allah her şeye kadirdir.²³⁵

Hayyir'e göre Allah âdildir. O, zulümden, çirkin fiillerden ve abesten münezzehtir. İnsanları ancak güçlerinin yettiği şeylerle yükümlü kılar. Onlara sadece maslahatları olan şeyleri emreder ve sadece zararlarına olan şeyleri yasaklar.²³⁶ Hayyir adalet, hüsün ve kubuh, hikmet gibi konularda İsnâaşeriyye ile benzer görüşleri savunduğu görülmektedir.

Nübüvvet: İsnâaşeriyye mezhebinde nübüvvet ve imâmet birbiriyle ilişkili iki konudur. İsnâaşeriyye kelâmcılarına göre peygamber göndermek Allah'ın lütfudur.²³⁷ Hayyir, peygamberlerin Allah tarafından salih kullar arasından seçildiğini söyler. Onların görevi ilahi mesajları insanlara iletmektir. Bu şekilde Allah, insanları dünya

²³⁴ Muhammed Rıza el-Muzaffer, **Fi Akâid'İş-Şi'a**, Necf, Menşurat'l Metba'atu'l Hayderiyye, 1954, s. 22; Üzüm, “İsnâaşeriyye”, s. 148.

²³⁵ İbnü'l-Mutahhar el-Hillî, **Keşfü'l-murâd fi şerhi Tegrîdi'l-i'tikâd**, 1. bs, Beyrut, Müessesetü el-A'lemi li'l-Matbûat, 1988, s. 338; ez-Zencânî, “Ana Hatlarıyla İmâmiyye Akidesi”, s. 135; İlhan, “Şiilik ve Ana Prensipleri”, s. 72.

²³⁶ el-Hayyir, **Akîdetunâ ve vâki'unâ**, s. 20.

²³⁷ Arıkan, “el-Hillî'nin Dini ve Siyasi Görüşleri”, s. 60-61; ez-Zencânî, “Ana Hatlarıyla İmâmiyye Akidesi”, s. 136-137; Üzüm, “İsnâaşeriyye”, s. 148; Onat, Onat, Kutlu, “İslam Mezhepleri Tarihi”, s. 197; Bulut, **İslam Mezhepler Tarihi**, s. 240.

ve ahirette kendileri için faydalı olan şeylere yönlendirir ve onları zararlı olan şeylere karşı uyarır.²³⁸

Nusayriliğe göre peygamberler, Allah'ın insan suretine büründüğü (hulul) bedenler. Onlar esasen nurdan olup gökten bedensiz olarak inerler ve sonra beden alırlar. Ayrıca Nusayriler, ulûhiyetin temsilcileri olan Hazreti Ali ve peygamberlerin insani özelliklerden münezzehe olduğunu kabul ederler. Dolayısıyla onlara göre ulûhiyetin temsilcileri, sahip oldukları bedene rağmen fiilen yiyip içmezler.²³⁹ Bununla birlikte, dünyadaki tüm peygamberler ve filozoflar, Hz Ali'nin bu dünyadaki bir yansıması olduğuna ve Hz Muhammed'in (s.a.v.) onun adına konuşan (natık) adı ve hicabı olduğuna inanırlar. Hz. Muhammed, tekrardan bir olan Hz. Ali'ye dönecektir.²⁴⁰ Dolayısıyla bu fırkada uluhiyyet ve nübüvvet inancı iç içe geçmiştir. Yani Hz. Ali, bir ilah olarak görülür ya da Allah dünyada Hz. Ali olarak görülür.

İmâmet: İsnâaşeriyye imâm tayin etmenin Allah'ın bir lütfu olarak vacip olduğu belirtilir.²⁴¹ Hayyir'a göre ise imâmet, insanların maslahatı için ilâhî hikmetin iktiza ettiği bir makamdır. İmamlar, ilâhî davetin yayılmasında nebilere yardımcıdırlar. Onlar nebilerin ardından din ahkâmını koruyup tatbik etmekle, şeriati tahriften ve yanlış tefsirden korumakla yükümlüdürler.²⁴² Bu durumda Hayyir, İsnâaşeriyye mezhebi gibi hem imâmetin bir makam olduğunu kabul etmiş hem de onu temel inanç esasları arasında saymıştır.

İsnâaşeriyye imâmın tayin edilmesinin Allah'tan, Peygamber'den veya imâmeti sabit olan bir imâmdan nass bulunması ya da imâmın bir mucize göstermesine bağlı olduğunu ileri sürer.²⁴³ Hayyir da benzer bir yaklaşımla ilahi lütfun, imâmın ilâhî nassla tayin edilmesini ve tıpkı Peygamber gibi masum olmasını gerektirdiğini söyler.

²³⁸ el-Hayyir, *Akîdetunâ ve vâki'unâ*, s. 20.

²³⁹ Üzüm, "Nusayrîlik", s. 272; Özcan, "İmamiye Nusayriyye İlişkisi", s. 56-57.

²⁴⁰ Muhammed bin Şu'be el-Harrânî, *Silsiletü Mesadirü'l-Akîdetü'n-Nusayriyye: Kitabu'l-Useyfir*, C. 6, thk. Riva Cemal Ali, 2016, s. 122-124; Muhammed Ahmed el-Hatîb, *el-Harekatü'l-Batniyye fi'l-'Alemlî'l-İslamî*, 2. bs, Amman, Mektebetü'l-Aksa, 1986, s. 342; Özcan, "İmamiye Nusayriyye İlişkisi", s. 56.

²⁴¹ ez-Zencânî, "Ana Hatlarıyla İmâmiyye Akidesi", s. 139; Arıkan, "el-Hillî'nin Dini ve Siyasi Görüşleri", s. 89; Üzüm, "İsnâaşeriyye", s. 148.

²⁴² el-Hayyir, *Akîdetunâ ve vâki'unâ*, s. 21.

²⁴³ ez-Zencânî, "Ana Hatlarıyla İmâmiyye Akidesi", s. 141-142; Arıkan, "el-Hillî'nin Dini ve Siyasi Görüşleri", s. 92-93; Üzüm, "İsnâaşeriyye", s. 148.

Bu sayede insanların imâmın söz ve davranışlarına gönül rahatlığıyla itimat edebileceklerini belirtir.²⁴⁴

İsnâaşeriyye mezhebine göre peygamberlerden sonra inanılması gereken on iki imâm vardır.²⁴⁵

1)- *Ali b. Ebû Tâlib* (ö. 40/661),

2)- *Hasan b. Ali* (ö. 49/669),

3)- *Hüseyin b. Ali* (ö. 61/680),

4)- *Ali Zeynelâbidîn* (ö. 94/713),

5)- *Muhammed el-Bâkır* (ö. 114/733),

6)- *Ca'fer es-Sâdık* (ö. 148/765),

7)- *Mûsâ el-Kâzım* (ö. 183/799),

8)- *Ali er-Rızâ* (ö. 203/818),

9)- *Muhammed et-Takî el-Cevâd* (ö. 220/835),

10)- *Ali en-Nakî el-Hâdî* (ö. 254/868),

11)- *Hasan b. Ali el-Askerî* (ö. 260/874),

12)- *Muhammed el-Mehdî el-Muntazar* (doğumu, 15 Şâban 255 / 29 Temmuz 869). ”

İmamet silsilesiyle ilgili olarak el-Hayyir, Hz Muhammed'den sonra ilk imâmın Hz Ali olduğunu, onu oğulları Hz Hasan ve Hz Hüseyin'in takip ettiğini, daha sonra da İsnâaşeriyye'de olduğu gibi Hz Hüseyin'in soyundan dokuz imâmın geldiğini

²⁴⁴ el-Hayyir, **Akîdetunâ ve vâki'unâ**, s. 21.

²⁴⁵ ez-Zencânî, “Ana Hatlarıyla İmâmiyye Akidesi”, s. 140; Arıkan, “el-Hillî'nin Dini ve Siyasi Görüşleri”, s. 113.

ifade etmiştir.²⁴⁶ Dolayısıyla Hayyir imâmet silsilesi noktasında İsnâaşeriyye'nin ortaya koyduğu silsileyi kendisi de benimsemiştir. Hayyir'in mezar taşında İsnâaşeriyye'nin imâmet silsilesi yazılıdır.²⁴⁷

Öte yandan Hayyir, Muhammed Emîn Gâlib et-Tavîl'in "Târîhu'l-Aleviyyîn" adlı eserinde imâmiyye hakkındaki bazı iddialarını "Nakd ve takrîz kitâb 'Târîhi'l-'Aleviyyîn" adlı eserinde eleştirmiştir. Bu çerçevede Hayyir, *Tavîl'in "İmâmet, Ali Zeynelâbidîn'den sonra oğlu Zeyd'e geçmiştir"* şeklindeki ifadesinin Arap Alevî Müslümanlar nezdinde yanlış bir iddia olduğunu söyler. Zira Zeyd her ne kadar cihada çıkmış olsa da, imâmet ona geçmemiştir. Zeyd, imâmet iddiasında bulunmamıştır. Hayyir'e göre, Arap Alevileri nezdinde imâmet, Allah tarafından Peygamber'e vahyedilen ve Peygamber'in tebliğ ettiği ilahi bir nass ile belirlenmiştir. Bu nass, on iki imâmı tek tek isimlendirmiştir.²⁴⁸ Ayrıca Hayyir, Tavîl'in " *Şiülerin Zeyd'i imâmlıktan uzaklaştırıp İmâm Muhammed el-Bâkır'a biat ettiği*" iddiasının imâmet makamını bilmemekten kaynaklanan bir hata olduğunu söyler. Hayyir'e göre; "imâmet, halkın biatına bağlı değildir; aksine, her imâmın, kendisinden sonrakilere ve tüm Şiülere ilahi ve nebevi bir nass ile bildirdiği bir makamdır. Bazı Şiülerin bu nassı kabul etmemesi, imâmet makamını etkilemez."²⁴⁹

Hayyir, Tavîl'in bir başka hatasının da "Cafer es-Sadık imâmet görevini oğlu İsmail'e vasiyet etti. Ancak İsmail babasından önce vefat edince, imâmeti oğlu Musa'ya vasiyet etti." şeklindeki ifadesi olduğunu kaydeder. İmâmî Alevî hiç kimsenin bu iddiayı kabul etmeyeceğini söyler.²⁵⁰ Ayrıca Tavîl'in Alevîlerin Cafer es-Sâdık'ın altı oğlunu imâm olarak kabul ettikleri şeklindeki iddiasının da bâtil olduğunu ve Alevîlerin böyle bir şeyi kabul etmediklerini belirtir. Bununla birlikte Alevîlerin, on

²⁴⁶ el-Hayyir, **Akîdetunâ ve vâki'unâ**, s. 21; el-Hayyir, **Nakd ve takrîz kitâb "Târîhi'l-'Aleviyyîn"**, s. 16-17.

²⁴⁷ Hayyir'in mezar taşında yazılı olan İmâmet silsilesi için ek'ler kısma bakınız.

²⁴⁸ el-Hayyir, **Nakd ve takrîz kitâb "Târîhi'l-'Aleviyyîn"**, s. 16; Sonay, "el-Hayyir'in Târîhu'l-'Aleviyyîn Adlı Esere Yönelik Eleştirileri", s. 264.

²⁴⁹ el-Hayyir, **Nakd ve takrîz kitâb "Târîhi'l-'Aleviyyîn"**, s. 15; Sonay, "el-Hayyir'in Târîhu'l-'Aleviyyîn Adlı Esere Yönelik Eleştirileri", s. 264.

²⁵⁰ el-Hayyir, **Nakd ve takrîz kitâb "Târîhi'l-'Aleviyyîn"**, s. 16-17; Sonay, "el-Hayyir'in Târîhu'l-'Aleviyyîn Adlı Esere Yönelik Eleştirileri", s. 271-272.

iki İmâm'ın masumiyetine ve imâmetine kesin olarak inandıklarını, başka birini kabul etmediklerini vurgular.²⁵¹

Hayyir, Tavîl'in "imâm, bazı yönler itibariyle bazı peygamberlerden daha yüksek bir mertebeye sahip olabilir." ifadesi üzerine şu bilgileri aktarır:²⁵²

“İmâmî Şiiler'in (özellikle Alevîler'in) inandığına göre, imâmet din ve dünya işlerinde, Peygamber'in yerine şeriatı korumak ve onun hayatında üstlendiği tüm görevleri yerine getirmek amacıyla verilen bir riâse ‘âimme / genel başkanlık görevidir. İmâm, Peygamber'den sonra zamanındaki en üstün ve en mükemmel kişidir. Ayrıca imâm, kulların seçimiyle değil Allah tarafından tayin edilmiştir.”

Hayyir, beklenen Mehdî'nin başkaca lakaplarının “*el-Muntazar*” ve “*Sâhibu'l-Asr ve 'z-Zamân*” olduğunu ve Mehdî'nin ilâhî hikmet gereği insanların gözünden kaybolmuş olsa da diri ve mevcut olduğunu belirtir. Bununla beraber Allah'ın onu âhir zamanda göstereceği, dedesinin yok olup giden şeriatını yenileyeceğini, zulüm ve haksızlıkla dolan dünyayı hak ve adaletle dolduracağı ifade eder.²⁵³

Nusayri inancına göre, her imâmın bir bâb'ı vardır.²⁵⁴ İmâmlar tarafından bâb olarak belirtilen kişilerin isimleri şu şekildedir:

İmâmlar	Bâb'lar
1. İmâm Ali bin Ebu Talib	Selman el-Farisi - Sefine Ebu Abdurrahman
2. İmâm Hasan	Sefine Ebu Abdurrahman
3. İmâm Hüseyin	Reşid el-Hicri
4. İmâm Ali Zeynel Abidin	Ebu Halit el-Kabli - Yahya bin Umu et-Tevvâl
5. İmâm Muhammed el-Bakır	Yahya b. Umu et-Tevvâl - Cabir bin Yezid el-Cu'fi
6. İmâm Cafer es-Sadık	Ebu'l-Hattâb Muhammed - el-Müfred el-Ömer
7. İmâm Musa el-Kazım	Muhammed bin el-Müfred
8. İmâm Ali er-Rıdâ	Ömer bin el-Furat
9. İmâm Muhammed el-Cevad	Ömer bin el-Furat
10. İmâm Ali en-Nâkı	Ömer bin el-Furat
11. İmâm Hasan el-Askari	Muhammed bin Nüsayr
12. İmâm Muhammed el-Mehdi	Muhammed bin Nüsayr

²⁵¹ el-Hayyir, **Nakd ve takrîz kitâb “Târîhi'l-'Aleviyyîn”**, s. 34; Sonay, “el-Hayyir'in Târîhu'l-'Aleviyyîn Adlı Esere Yönelik Eleştirileri”, s. 264, 271-272.

²⁵² el-Hayyir, **Nakd ve takrîz kitâb “Târîhi'l-'Aleviyyîn”**, s. 35.

²⁵³ el-Hayyir, **Akîdetunâ ve vâki'unâ**, s. 21-22.

²⁵⁴ Hüseyin B. Hamdân el-Hasîbî, **Ebvâbü'l-Eimmeti'l-Ma'sûmîn**, ed. Mustafa el-Hıdır, 1. bs, Beyrut, Darü'l-Karî, 2011, s. 285-449.

Bâbların sayısı da imâmların sayısıyla aynı olup, on ikidir.²⁵⁵ Nusayrilik inancında, imâmın doğumu ve ölümü, sıradan bir doğum ve ölüm değildir. İmâmlar, Allah'ın tecellileri haline gelir.²⁵⁶

Bu anlayış, Şîî İmamiyye mezhebi tarafından reddedilmiştir. Nusayrîlerin imâm hakkındaki görüşleri, hem ilahiyat hem de nübüvvet konularıyla ilişkilidir.

Me'âd: Ahiret konuları, İsnâaşeriyye'de 'meâd' (dönüş zamanı ve yeri) kavramı içinde ele alınmaktadır. Allah'ın ruhları diriltecek ve bedenleride yeni bir hayat verecek, böylece önce yaptıklarından sorumlu tutulacaktır. Kim zerre ağırlığınca iyilik ya da kötülük yaparsa onun karşılığını görecektir (Zilzal, 99/7-8).²⁵⁷

Hayyir, İsnâaşeriyye gibi meâd ile ilgili olarak, insanların öldükten sonra Allah tarafından hesaba çekilmek üzere diriltileceklerini, böylece iyilik yapanların iyiliklerinin karşılığını, kötülük yapanların da kötülüklerinin cezasını görecektirini ifade eder.²⁵⁸

Nusayriler, ruhların tenasühüne (reenkarnasyonuna) inanırlar. Onlara göre ruh, ölümle bedeni terk ettiğinde başka bir bedende tekrar dünyaya gelir.²⁵⁹ Bu beden, kişinin onların inancına olan bağlılığı ya da inkârına göre şekillenir. Bu anlayışa göre, mükâfat ve ceza, bu dünyada, ruhun farklı bedenlere (beşerî veya hayvanî suretlere) geçişi ile gerçekleşir.²⁶⁰ Ruhların tenasühü (yeniden bedenlenmesi), iman etmiş bir kişi için dereceler ve mertebeler açısından bir yükseliş anlamına gelir. Böylece ruh, bu et ve kemikten oluşan bedenlerden kurtulur ve yıldızlar olarak adlandırılan daha üstün

²⁵⁵ Ahmet Sonay, “İmamiyye ve Nusayriyye’de Dört Sefir Telakkisi”, Adana, Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi Tezi, 2016, s. 106.

²⁵⁶ Abdulcelil ibn el-Munsif, **el-Fırka'l-Hamişiyye fi'l-İslam**, 1. bs, Tunus, Merkez en-neşr el-camii, 1999, s. 255.

²⁵⁷ eş-Şeyh es-Saduk, **el-İ'tikadât fi Dîni'l-İmamiyye**, thk. 'isam Abdusseyid, 1. bs, İran, Muhr fi Kum, 1993, s. 64; ez-Zencânî, “Ana Hatlarıyla İmâmiyye Akidesi”, s. 142; Arıkan, “el-Hillî'nin Dini ve Siyasi Görüşleri”, s. 77-78.

²⁵⁸ Zilzal, 99/6-8

²⁵⁹ el-Hatîb, **el-Harekatü'l-Batuniyye fi'l-'Aleml-İslamî**, s. 400.

²⁶⁰ el-Hatîb, **a.g.e.**, s. 355.

varlıkların kılıflarını giyer. Kâfirin ruhu ise düşük ve aşağı kılıflarda (cezalandırıcı bedenlerde) varlığını sürdürür.²⁶¹

Hayyir'in Nusayrîlerin kabul ettiği ahiret inancından çok farklı bir anlayışı benimsediği ve İsnâaşeriyye'ye benzer bir anlatım ortaya koyduğu görülmektedir. Ayrıca Hayyir, Nusayrîlerin ahiret inancının bir parçası olan tenasüh inancıyla ilgili olarak, bunun daha ziyade dinin beş ilkesinden ikincisi olan adalet esasına yönelik bir tür açıklayıcı yaklaşım olduğunu söylemektedir.²⁶² Hayyir'in tenasüh konusundaki yaklaşımları bir sonraki alt başlık olan 'farklılıkların önemsizleştirilmesi' bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

3.2.2. Farklılıkların Önemsizleştirilmesi

Hayyir, Nusayrîliği İsnâaşeriyye'ye yakınlaştırmak için Nusayrîliğe nispet edilen ve İsnâaşeriyye ile yakınlaşmanın önünde engel teşkil eden itikâd ve farklı yorumlar önemsizleştirmiştir. Hayyir'in “*er-Red 'ala'd-Duktûr Şâkir Mustafa*” ve “*Nakd ve takrîz kitâb 'Târîhi'l-'Alevîyyîn*” adlı iki eserinde buna dair bilgiler vardır.

Suriyeli tarihçi Dr. Şâkir Mustafa tarafından 1976 yılında Kuveyt'ten gönderilen Arap Alevîlerinin tarihi ve görüşleri hakkındaki sekiz soruya Hayyir'in verdiği cevaplar konumuzla ilgili bilgiler içermektedir.²⁶³ Hayyir'in 1966 yılında “*Târîhu'l-'Alevîyyîn*”in müellifi Muhammed Emîn Gâlib et-Tavîlî “*Nakd ve takrîz kitâb 'Târîhi'l-'Alevîyyîn*” adlı eserinde eleştirdiği kısımlar konumuzla ilgili bilgiler içermektedir.²⁶⁴

Tasavvuf ve Cünbülâniyye tarikatı hakkında

Şâkir Mustafa tarafından el-Hayyir'e Cünbülâniyye tarikatı, Nusayrîlere liderlik etmiş isimler hakkında soru sorulmuştur:

²⁶¹ el-Hatîb, a.g.e., s. 356-357.

²⁶² el-Hayyir, *er-Red 'ala'd-Duktûr Şâkir Mustafa*.

²⁶³ el-Hayyir, a.y.

²⁶⁴ el-Hayyir, *Nakd ve takrîz kitâb 'Târîhi'l-'Alevîyyîn*”; Sonay, “el-Hayyir'in Târîhu'l-'Alevîyyîn Adlı Esere Yönelik Eleştirileri”, s. 255-290.

“(Nusayrilerin) Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Cenan el-Cünbülânî, el-Hüseyin b. Hamdan el-Hasîbî, Şeyh Muhammed b. Ali el-Cillî ve Ebî Sa’id el-Meymûn Surûr b. Kasım et-Tabaranî zinciriyle ilişkileri nedir?”²⁶⁵

Hayyir, bunun akideyle ilgili bir ilişkiden ziyade tasavvufî bir ilişki olduğunu söyler. Hayyir'e göre, tasavvuf İslam'dan ayrı itikâdî bir mezhep değildir. Bir sûfî tarikatından diğerine farklılık gösterdiği gibi, aynı din, mezhep ve sûfî tarikatı içinde de bir sûfî'den başka bir sûfîye farklılık gösterir. Böylece, her ülkedeki Müslümanlar arasında tek bir sûfî tarikatı, amelî veya kavlî zikir türünde farklılık gösteren birden fazla kola ve dala ayrılır. Bu durum, tüm Müslümanlar arasındaki tüm sûfî tarikatlarında açıkça görülmektedir.²⁶⁶

Şâkir Mustafa Nusayrîlere bir dönem liderlik etmiş Ebû Muhammed Abdullah el-Cennân el-Cünbülânî'ye (ö. 287/900) nispet edilen Cünbülâniyye tarikatı hakkında soru sormuştur: *Sûfî el-Cünbülânî'nin görüşü nedir? Alevî görüşleri ile ilişkisi nedir?*²⁶⁷

Hayyir, Cünbülânî mezhebi diye bir İslam mezhebinin olmadığını söyler. Ona göre, bazı sufiler arasında bu isimle anılan bir tasavvuf mezhebi var olsa bile, makul bir insanın buna itikâdî mezhep demesi caiz değildir.²⁶⁸

Hayyir, ayrıca “Sûfîlerin Mübâlağalarına Bir Bakış” başlığı altında Sünnî sûfîlerin şathiyyelerine örnekler vermiştir. Bu çerçevede İbn Arabî ve daha pek çok sûfînin ifadelerine işaret ederek, açık ya da gizli mübalağa içeren, kabul eden ya da reddeden tarafından yorumlanabilecek benzer ifadelerin varlığına dikkat çekmiştir. Aynı şekilde bu tür şathiyyelerin Ehl-i Sünnet akidesi olarak kabul edilmediği gibi, benzer şathiyyelerin da Arap Alevîlerinin akidesi olarak görülmemesi gerektiğini vurgulamıştır.²⁶⁹

Hayyir'in, Arap Alevîlerinin akidesini gizli tutmanın İslam'ın kemâllerinden biri olduğunu ve bunu açıklamanın İslam'a zarar vereceğini iddia eden Gâlib et-Tavîl'e yönelik eleştirisi şu şekilde olmuştur.²⁷⁰

²⁶⁵ el-Hayyir, **er-Red ‘ala’ d-Düktûr Şâkir Mustafa**, s. 15.

²⁶⁶ el-Hayyir, **a.g.e.**, s. 21.

²⁶⁷ el-Hayyir, **a.g.e.**, s. 16.

²⁶⁸ el-Hayyir, **a.g.e.**, s. 23.

²⁶⁹ el-Hayyir, **a.g.e.**, s. 32-38.

²⁷⁰ el-Hayyir, **Nakd ve takrîz kitâb “Târîhi'l-‘Aleviyyîn”**, s. 26; Sonay, “el-Hayyir'in Târîhu'l-‘Aleviyyîn Adlı Esere Yönelik Eleştirileri”, s. 268.

“Bu söz ve devamı, yazar (Tavîl) ve onun gibi tasavvuf tarikatlarını itikad ve dinin bizzat kendisi olarak kabul edenlerin yorumlarından biridir. Hâlbuki tasavvuf tarikatı, zikrin bir üslubundan başka bir şey değildir. Bu tarikatın yanlış anlaşılması, İslâm’ın çeşitli mezheplerinden birçok kişi tarafından olmuştur. Tasavvufu benimsemek sadece bazı Alevîlere özgü değildir; aksine, (Sünnîler) arasında da tasavvuf tarikatları bulunur ve bunu inatçı olanlardan başka kimse inkâr etmez. Nakşibendiyye, Şâzeliyye, Halvetiyye ve Rifâiyye gibi tarikatlar, eskiden olduğu gibi hâlâ birçok Sünnînin ilgisini çekmektedir.”

Hayyir, İslam’daki tüm tasavvuf tarikatlarının, bazı dini bilgilerin ehil olmayan kimselerden gizlenmesi gerektiğini savunduğunu iddia eder.²⁷¹ Ona göre kesbi veya vehbî yoluyla elde edilen tevhid ilimlerinin, içinde bulunan garip meseleler ve akıl ile nakilden tamamen bağımsız hususlar nedeniyle halktan gizlenmesi gerekir²⁷² Ayrıca Hayyir’a göre tasavvuf tarikatları, aslında zikir için belirli usûlleri ve bazı âyet ve hadislerin detaylı açıklamaları veya yorumları dışında bir şey değildir. Ancak bu tarikatlar, zamanla gelişerek içine ek yorumlar ve ilâve içtihatlar almıştır. Âlimlerin büyük bir kısmı bu eklemeleri reddetmiş, yorumlanabilir olanları te’vil etmiş ve Kur’ân-ı Kerîm ile sabit sünnete, akla ve mantığa uygun olanları kabul etmiştir.²⁷³

Nusayriyye İsnâaşeriyye ayrışmasını Muhammed b. Nusayr’ın menhecine bağlayanlar da vardır. Muhammed b. Nusayr irfânî menhececi benimsemişti. İsnâaşeriyye tarafından ikinci sefir kabul edilen ve Muhammed b. Nusayr’dan teberri eden Ebû Cafer Muhammed b. Osman ise usûlî menhececi benimsemişti. Muhammed b. Nusayr ve sonraki Nusayri liderleri irfanî meslek ve tasavvufî tarikat tesis etmişlerdir. Günümüzde de Nusayriler / Alevîler kendilerine İrfâniyyûn diyerek tarikat mensubu olmakla iftihar etmektedir.²⁷⁴

Heft ve Benzerleri Hakkında:

Mezhep tarihçileri Bâtınî müellifler tarafından yazılmış bazı eserlerin varlığından söz etseler de bunların çok azı günümüze ulaşmıştır. Bâtınî yorumlarının yer aldığı ilk kaynaklardan biri de Mufaddal b. Ömer el-Cu’fi’nin “*Kitâbü’l-Hefti’s-*

²⁷¹ el-Hayyir, *er-Red ‘ala’ d-Düktûr Şâkir Mustafa*, s. 27.

²⁷² el-Hayyir, *a.g.e.*, s. 28.

²⁷³ el-Hayyir, *Nakd ve takrîz kitâb “Târîhi’l-‘Aleviyyîn”*, s. 29; Sonay, “el-Hayyir’in Târîhu’l-‘Aleviyyîn Adlı Esere Yönelik Eleştirileri”, s. 269.

²⁷⁴ Nebhâ, *Cebelü’l-‘Aleviyyîn*, s. 26.

şerîf” adlı eseridir.²⁷⁵ Bu eser, Mustafa Gâlib'in tahkikiyle yayımlanmıştır. Mustafa Gâlib'in, 'el-Heftü's-Şerif'²⁷⁶ adlı kitaba yazdığı giriş bölümünde Alevilerin tarihi ve inançlarına dair 'Fıtratü'l-Mensan' başlıklı uzun bir mukaddimesi de yer almaktadır.

²⁷⁷ Bu hususta Şâkir Mustafa, Hayyir'e şu soruyu yöneltmiştir:

“ 'el-Heftü's-Şerif' kitabı ve 'Fıtratü'l-Mensan' risalesinin Alevi toplumuyla ilişkisi nedir? Eğer bir ilişki yoksa, bu kitaplar hangi mezhebe nispet edilmektedir? Geçmişte veya günümüzde bunlara kimler inanmış veya takip etmiştir?’²⁷⁸

Hayyir, Alevilerin 'el-Heft' gibi kitaplarla ve onlarla birlikte siyasi amaçlarla yayınlanan 'Fıtratü'l-Mensan' gibi risalelerle hiçbir ilgilerinin olmadığını söyler. Ayrıca, geçmişte veya günümüzde bunlara inanan herhangi bir grup veya şahıs tanımadığını belirtir.²⁷⁹ Hayyir, 'el-Heft' türü eserlerin ve benzeri tasavvuf kitaplarının İslam dışı olduğunu, bu kitapların oryantalistler tarafından önemsendiğini ifade eder.²⁸⁰

Hayyir, 1968 tarihli yayında “Vahîdu'l-ayn” kendisine nispet edilen ithamlarda olduğu gibi, cahil ve kindar yabancılar ve araplar, müslümanlar ve gayrimüslimler tarafından yıkıcı siyasi amaçlarla el-Heft'e yerleştirilmiş uydurma ifadeler olduğunu söyler. Hayyir ayrıca, makam, para ve şöhret düşkünleri de dâhil olmak üzere bunu yapanların haksız siyasete ve mezhep bağnazlığına hizmet etmek için Arap

²⁷⁵ Resul Kazım Abdussade, “el-Heftü's-Şerif: Kitab Menhûl 'ala İmamı's-Sâdık”, **Mecelletü'l-'Akîde**, No: 14, 2018, s. 86,93; Avni İlhan, “Bâtıniyye”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 5, İstanbul, TDV Yayınları, 1992, s. 194; Mufaddal b. Ömer el-Cu'fi', **Kitâbü'l-Hefti's-şerîf**, thk. Mustafa Gâlib, 2. bs, Beyrut, Dârü'l-Endülüs, 1977; Hasan Onat, “Hattâbiyye”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 16, İstanbul, TDV Yayınları, 1997, s. 493.

²⁷⁶ “Bu kitap, altmış yedi bölümden oluşmasına rağmen, birbirine bağlı iki ana eksen etrafında dönmektedir: İlki, varlıkların yaratılışı ve oluşumu meselesi; ikincisi ise müminlerin ve kâfirlerin farklı devirler, merhaleler, suretler ve bedenler içinde geçirdikleri süreçlerdir...” el-Munsif, **el-Fırka'l-Hamişîyye fi'l-İslam**, s. 138.

²⁷⁷ Mustafa Gâlib'in, Nusayrî fırkaya nispet edilen “el-Heftü's-Şerif” kitabına giriş olarak Alevilerin tarihi ve öğretileri hakkında “Fıtratü'l-Mensan” başlıklı uzun bir mukaddimesini içermektedir. Bu mukaddime, dokuz sorudan oluşmakta ve Muhammed b. Nusayr'ın İmam Sadık hakkında el-Mufaddal'den naklettiği bir rivayetin metnini içermektedir. Hicri 1318 yılında yazılan bu eser, ‘Şeyhu'l-Ecel ve'l-Kehfu'l-Ezel’ lakaplı Şeyh Muhammed bin Abdurrahman İbrahim'in sorularının nasıl açıklığa kavuşturulacağına dair bir risaledir. Abdussade, “el-Heftü's-Şerif”, s. 93,110; el-Cu'fi', **Kitâbü'l-Hefti's-şerîf**, s. 7-10.

²⁷⁸ el-Hayyir, **er-Red 'ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa**, s. 15.

²⁷⁹ el-Hayyir, **a.g.e.**, s. 22.

²⁸⁰ el-Hayyir, **a.g.e.**, s. 30.

Müslümanlar arasında dinin, düşüncenin ve tarihin çehresini bilerek ve kasıtlı olarak çarpıtmaya başladıklarını ve bunların sayılarının çok olduğunu söylemektedir.²⁸¹

Batini Tevîl ve Tenâsüh

Şâkir Mustafa'nın Nusayrilerin Bâtînî tevîl ve tenâsuh hakkındaki sorusuna el-Hayyir'in verdiği cevap da konumuz açısından önemlidir.

“Aleviler bâtın ve teville inanıyorlar mı? Tenâsüh'a (reenkarnasyon) inanıyorlar mı, yoksa sadece bir kısmı mı inanıyor ya da Ca'ferî İmamîyye oldukları için hiçbiri inanmıyor mu?”²⁸²

Hayyir, Alevilerin bâtın ve tevil inançlarına inanıp inanmadıkları sorusuna 'Evet' cevabını vermiştir. Hayyir'e göre “sufi Müslüman âlimler (Sünniler) arasında batıl inançlara, te'vile ve dini sırlara inananlar olduğu gibi, batıl inançlara ve teville inanan bazı bireysel Müslümanlar (Aleviler) da vardır.” Hayyir, benzer şekilde Alevilerin bazılarının tenâsühe (reenkarnasyon) inandığını, bazılarının ise rivayetlerden emin olmadıkları için bunu inkâr ettiklerini söyler. Hayyir'e göre bu bir itikâd değil, daha ziyade dinin beş ilkesinden ikincisiyle (adalet) tutarlı olmayan hadiseler olarak gördükleri şeylere dair bir tür izah edici yaklaşımdır.²⁸³

Hayyir, Gâlib et-Tavil'in "Sünnîler, İsmailîler arasında saklı olan batınî ilminin sadece onlara ait olduğunu düşünüyorlardı. Ancak gerçekte batınî ilim, yalnızca Alevîler'e ait bir ilimdir." ifadesi eleştirir²⁸⁴

“Batınî ilim, tüm müslümanların tasavvuf tarikatı yolunu izleyenlerinin sahip olduğu bir ilimdir. Bu konuda, Tavil'in batınî ilmi sadece Alevîler'e ait olarak görmesi, onun kendi kişisel görüşlerine ve değerlendirmelerine dayanmaktadır. Aleviler, zulüm dönemlerinde namazlarını gizlemeye, bazen de bazıları sadece zikirle yetinmeye zorlanmışlarsa, ve bununla birlikte hiçbir fayda sağlamadan kendilerini büyük bir çabaya sokmuşlarsa, o zaman bu, onların gizlenmeyi bir inanç haline getirdikleri anlamına gelmez; sadece kendilerinin bâtın ehli oldukları anlamına gelmez...”

Nusayrilik ve Caferilik hakkında

²⁸¹ el-Hayyir, **a.g.e.**, s. 31-32.

²⁸² el-Hayyir, **a.g.e.**, s. 15.

²⁸³ el-Hayyir, **a.g.e.**, s. 22.

²⁸⁴ el-Hayyir, **Nakd ve takrîz kitâb “Târîhi'l-'Alevîyyîn”**, s. 36-37; Sonay, “el-Hayyir'in Târîhu'l-'Alevîyyîn Adlı Esere Yönelik Eleştirileri”, s. 273.

Şâkir Mustafa'nın Nusayrilik mezhebinin İsnâaşeriyye / Caferiyye ile ilgisi hakkında sorusu şöyledir:

“Günümüzde (bildiğim kadarıyla) tüm Aleviler bilinen Ca'ferî mezhebinden midir, yoksa aralarında bazıları farklı olan başka veya daha küçük mezhepler var mıdır? Eğer öyleyse, bu mezhepler nelerdir ve Ca'ferîlik'ten farkları nedir?”²⁸⁵

Hayyir, geçmiş ve günümüz Alevilerinin tümünün bilinen Ca'ferî mezhebine ve İsnâaşerî İmamî mezhebine mensup olduğunu ve onları Ca'ferî Şiiler'den ayıran büyük ya da küçük hiçbir akidenin bulunmadığını söyler. Hayyir, bazı kimselerin tasavvuf veya tenâsüh inancına sahip olmalarının onlar için bir akide teşkil etmediğini vurgulamaktadır.²⁸⁶

Hayyir'in et-Tavîl'e yönelik tenkitleri arasında Nusayrilerin ayrı mezhep olduğuna dair ifadeleri de vardır. Tavîl, İsnâaşeriyye Şiileri olan Caferîler, Alevîler ve Metâvile'den²⁸⁷ ayrılan başka bir fırkanın Dürzîler adıyla anılan farklı bir mezhep oluşturduğunu ve bunların ayrı mezhepler olduğunu iddia etmektedir.²⁸⁸ Hayyir, Tavîl'in Dürzîleri Şii mezhepleri arasında saymasının, mevcut Dürzî toplumunun sosyal ve dini yapısını doğru bir şekilde incelememiş olmasından kaynaklanan tarihî bir yanılğı olduğunu söyler.²⁸⁹ Ayrıca Hayyir'e göre; Caferîlik, Alevîlik ve Metâvile üç farklı mezhep veya fırka değildir; aksine, aynı mezhep ve fırka için kullanılan üç farklı isimdir. Öte yandan, Dürzîler, İsnâaşeriyye Şiilerinden değildir, çünkü on iki İmam'a inanmazlar.²⁹⁰ Hayyir'in bu hususa dair şu ifadeleri dikkat çekicidir:²⁹¹

“Aleviler, İmamî Şiilerden ayrılmamıştır ve onların dışındaki bir topluluk değildir. Yazarın (Tavil) belirttiği gibi bir farklılık söz konusu değildir. Bu isimlendirme, Lübnan'daki Şiilere "Metâvile" denmesinden farklı değildir.

²⁸⁵ el-Hayyir, **er-Red 'ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa**, s. 15.

²⁸⁶ el-Hayyir, **a.g.e.**, s. 22-23.

²⁸⁷ Lübnan'daki İmamî İsnâaşerî Şiileri'nin mahallî adı. Ayrıca Bkz. Mustafa Öz, “Metâvile”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Ankara, TDV Yayınları, 2004, s. 404-405.

²⁸⁸ el-Hayyir, **Nakd ve takrîz kitâb "Târîhi'l-'Aleviyyîn"**, s. 17.

²⁸⁹ el-Hayyir, **a.g.e.**, s. 15.

²⁹⁰ el-Hayyir, **a.g.e.**, s. 15-16; Sonay, “el-Hayyir'in Târîhu'l-'Aleviyyîn Adlı Esere Yönelik Eleştirileri”, s. 264.

²⁹¹ el-Hayyir, **Nakd ve takrîz kitâb "Târîhi'l-'Aleviyyîn"**, s. 14; Sonay, “el-Hayyir'in Târîhu'l-'Aleviyyîn Adlı Esere Yönelik Eleştirileri”, s. 262-263.

Cehalet bir topluluk arasında yaygın olsa bile, akıllı ve basiretli bir kişinin bunu mezhepten veya dinden sapma olarak değerlendirmesi doğru değildir.”

Hayyir, Tavîl'in 'Alevi halkı' ifadesini 'Arap Nusayrî toplumu' olarak yorumlamasını kabul etmemektedir. Hayyir'e göre, Nusayrî adının Alevi Müslümanlara verilmesi, sadece mezhepsel düşmanlık, tekfir ve düşüncelerini küçümseme amacıyla kullanılmıştır. Benzer şekilde bazı bölgelerde İmamî Şiiler'e Rafizî denildiği gibi, buna karşılık Şiilerin de Nevâsıb adını Sünni Müslümanlar için kullandıklarını belirtir.²⁹² Aynı şekilde Tavîl'in "Alevi halkı" yerine "Alevi ümmeti" ifadesini kullanmasının, dil açısından doğru olsa da tarihsel olarak bir hata olduğunu söyler. Bunu ise, ümmet kelimesinin anlamının, özellikle günümüzde, daha geniş bir kapsama sahip olmasıyla açıklar.²⁹³

Hayyir, bazı farklılıklar olsa da Arap Alevilerin Caferî mezhebini fıkhıta esas aldıklarını ifade etmektedir. Bu konuda Tavîl'in Alevi Devleti döneminde Nusayri kadılar tayin edildiğine dair bilgi verirken kullandığı ifadeleri tenkit etmektedir. Tavîl'e göre "Alevilere bu isim verildikten sonra, 16 Eylül 922 yılında, kendi kadılarını ve dini mahkemelerini tayin etme hakkını kazandılar. Kadılar, Şii Ca'ferî mezhebine uygun olarak hüküm verdiler, ancak bazı farklılıklarla."

Hayyir'in bu ifadelerini şöyle tenkit etmektedir:²⁹⁴

"Yazar (et-Tavil) burada iki hata yapmıştır. İlk hata şudur: Alevilerin Caferî mezhebine bağlı olmalarını, onların 'ikinci hakları' olarak tanımlamaktadır. Ancak, bu tarihin her döneminde Alevilerin, Hz. Ali'nin (a.s) hizbinden oldukları ve Arap kabilelerinin yanı sıra Kürtler, Çerkesler, Arnavutlar, Türkler ve diğer farklı halklardan oluşan bir karışım oldukları belirtilmektedir. Eğer durum böyleyse, o zaman onların etnik bir kimliği değil, mezhebi kimliği (Caferî) daha belirleyicidir ve bu onların 'ilk hakkıdır'. İkinci hata ise, Alevilerin 'Caferî mezhebine göre hüküm verdikleri ancak bazı farklılıklar olduğu' yönündeki iddiadır. Bu iddianın hiçbir gerçekliği yoktur. Aslında, Alevilerin dini hükümleri ve fetvaları, Şii Caferî mezhebinin en önemli kaynaklarından biri olan

²⁹² el-Hayyir, *Nakd ve takrîz kitâb "Târîhi'l-'Aleviyyîn"*, s. 14; Sonay, "el-Hayyir'in Târîhu'l-'Aleviyyîn Adlı Esere Yönelik Eleştirileri", s. 261-262.

²⁹³ el-Hayyir, *Nakd ve takrîz kitâb "Târîhi'l-'Aleviyyîn"*, s. 15; Sonay, "el-Hayyir'in Târîhu'l-'Aleviyyîn Adlı Esere Yönelik Eleştirileri", s. 263.

²⁹⁴ el-Hayyir, *Nakd ve takrîz kitâb "Târîhi'l-'Aleviyyîn"*, s. 50-51; Sonay, "el-Hayyir'in Târîhu'l-'Aleviyyîn Adlı Esere Yönelik Eleştirileri", s. 278.

'Cevahir' adlı kitaba dayanmaktadır ve bu, Aleviler, İsmaililer ve diğer tüm Caferi mezhepleri arasında ortak bir kaynaktır."

Hayyir'in kaynak olarak gösterdiği *Cevâhiru'l-Kelâm* adlı kitap İsnâaşeriyye âlimlerinden Muhammed Hasan en-Necefi (ö. 1266/1850) tarafından telif edilmiş ve günümüzde kırk dört cilt halinde basılmıştır. Müellif eseri sebebiyle sâhibu'l-Cevâhir olarak anılmış, neslinden gelenlere el-Cevâhirî denilmiştir. Muhakkık el-Hillî'nin *Şerâiu'l-İslâm*'ı üzerine şerh olarak yazılmış olan *Cevâhiru'l-Kelâm* müellifine büyük saygınlık kazandırmıştır.²⁹⁵

Tavîl'e göre "Alevilerin, bazı kişilerin sandığı gibi kendilerine özgü bir dini veya mezhebi yoktur. Aleviler, Şii Caferi Müslümanlardır. Aralarında, diğer Caferilerden farklı kılan herhangi bir dini sınırlamalar veya amelî içtihatlar bulunmamaktadır." Hayyir, Tavîl'in bu ifadelerini desteklemiştir.²⁹⁶

"Bu ifade yüzde yüz doğrudur. Şimdi, bu sözleri yarım asır önce dile getiren bu kişinin söylediklerini, günümüzde ayrımcılığı körükleyenler duysunlar. Ancak, inatları nedeniyle Aleviler ile diğer Ca'feriler arasında farklılık olduğunu varsayanlar, bu iddialarını bazı araştırmacıların söyledikleri ya da yazdıklarına dayandırıyor, onlara 8 Mayıs 1953 tarihli, Halep Rum Katolik Kilisesi Piskoposu (İsodorus Fetal) ile bu tür iftiralar üzerine yazıştığım kayıtlı bir mektubumdan bazı bölümleri aynen aktarıyorum: '...'"

3.3. Nusayrilik ve İsnâaşeriyye Arasında Yakınlaşma Çabaları:

Yirminci yüzyılın başlarında İsnâaşeriyye ve Nusayriyye arasındaki ilişkiler ilk olarak dini ve kültürel boyutlarda gelişmeye başlamıştır. Hayyir'in hocası Şeyh Süleyman el-Ahmed²⁹⁷ (ö. 1942), Nusayriyye adına başlattığı ilmî-edebî harekette İsnâaşeriyye'nin desteğini kazanmıştır. Bazı Nusayrî âlimlerin İsnâaşeriyye görüşleri ile uyumlu kitaplar yazması, Nusayri öğrencilerin Necef medreselerine gönderilmesi, Lazkiye'de Ca'ferî İslami Hayır Cemiyeti'nin kurulması gibi gelişmeler bu süreçte

²⁹⁵ Adem Arıkan, "İsnâaşeriyye'nin Temel Eserleri ve Fırak Kaynakları", **Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar ve Özellikleri**, ed. Halil İbrahim Bulut, 1. bs, İstanbul, Ensar, 2018, s. 262.

²⁹⁶ el-Hayyir, **Nakd ve takrîz kitâb "Târîhi'l-'Alevîyyîn"**, s. 60-61; Sonay, "el-Hayyir'in Târîhu'l-'Alevîyyîn Adlı Esere Yönelik Eleştirileri", s. 261.

²⁹⁷ Sonay, "Çağdaş Nusayrî Âlimlerden Abdurrahmân el-Hayyir", s. 155.

önemli başlıklardır.²⁹⁸ İsnâşeriyye ve Nusayriyye arasındaki ilişkiler Abdurrahman el-Hayyir ile ilgisi çerçevesinde ele alınacaktır.

3.3.1. el-Hayyir'in Mezhepleri Yakınlaştırmak için Yayın Faaliyetleri

1) el-Muhtasaru'l-Câmi' fi Usûli'd-Dîn ve Furû'ihî:

Abdurrahman el-Hayyir, kardeşi Şeyh Abdüllatîf el-Hayyir ve Şeyh Mahmud es-Sâlih ile birlikte “*el-Muhtasaru'l-câmi' fi usûli'd-dîn ve furu'ihî*” adlı eseri ihtisar ve şerh ederek 1952 yılında yayınlamışlardır. Hayyir kitabın sonunda, Devlet Başkanı General Fevzî Salû ve tüm bakanları tarafından imzalanan 15 Haziran 1952 tarihli ve 3 sayılı ‘Kanun Hükmünde Kararname’ metni ile Başmüftü Şeyh Muhammed Şükrî el-Astuvani'nin 5 Temmuz 1952 tarihli ve 8 sayılı karar metnini yayınladığını belirtir.²⁹⁹

Hayyir bu kitabı Baalbek müftüsü Şîî Şeyh Habîb İbrahim el-Âmilî'ye (ö. 1965) hediye etmiştir. Şeyh Habib bu eserin Aleviler ve Şiiler arasındaki bağı kuvvetlendireceğini söylemiştir.³⁰⁰ Bu bağlamda Şeyh Habîb, bu kitaba atıfta bulunarak “*uzlaşma için çalışıldı ve sonuç olarak iki mezhep tek bir mezhep haline geldi*” demiştir. Şeyh Habîb, “*Ca'ferî hükümlerinin köklerinden ve dallarından gelen dini hakikatleri yaymak için Aleviler ve Şiiler arasında işbirliği olması gerektiğini*” belirtmiştir.³⁰¹

Kitap iki kısımdan oluşur. Birinci kısım “*usulü'd-din*” olarak bilinen beş esas yani ‘tevhid’, ‘adalet’, ‘nübüvvet’, ‘imâmet’ ve ‘me’ad’ konularıdır. İkinci kısım ise, İslam'ın ameli hükümleri anlamına gelen ve muamelat ve ibadetleri içeren “*fürû'u'd-din*” üzerinedir ki, bu kısımda taklidin manası hakkında bir giriş yaptıktan sonra abdest, namaz, oruç, zekât, hac ve cihat gibi fikhî konularından bahsedilmiştir.³⁰² Kitabın sonunda, Suriye hükümeti tarafından çıkarılan ve Caferî mezhebini Aleviler

²⁹⁸ Sonay, “Usûlî İmâmiyye-Nusayriyye İlişkisi”, s. 856.

²⁹⁹ Nebhâ, **Cebelü'l-'Aleviyyîn**, s. 54-55; el-Hayyir, **er-Red 'ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa**, s. 26.

³⁰⁰ Nebhâ, **Cebelü'l-'Aleviyyîn**, s. 54-55; Sonay, “Usûlî İmâmiyye-Nusayriyye İlişkisi”, s. 844.

³⁰¹ el-Hayyir, “Tercümetü Hayatî”, s. 66; Nebhâ, **Cebelü'l-'Aleviyyîn**, s. 55.

³⁰² Nebhâ, **Cebelü'l-'Aleviyyîn**, s. 55-56.

için fıkhi bir referans olarak tanıyan 1952 tarihli (3) sayılı Kanun Hükmünde Kararname'ye yer verilmiştir.³⁰³

2) **Kitâbu's-Salât ve's-Sıyâm vifka'l-Mezhebi'l-Ca'ferî:**

Şeyh Abdurrahman el-Hayyir 1963 yılında Ca'ferî mezhebine göre namaz ve orucu anlattığı “*Kitâbu's-Salât ve's-sıyâm vifka'l-mezhebi'l-Ca'ferî*” adlı bir risale yayımlamıştır. İsnâaşeriyye mezhebine göre yazılmıştır. Risalenin giriş kısmında İsnâaşeriyye âlimlerinden biri olan Muhsin el-Hekîm'in (ö. 1970) fetvalarına uygun olduğuna dair Hüseyin Mekkî el-Âmilî'nin ifadesi yer almıştır:³⁰⁴ “*Bu değerli risaleyi gözden geçirdim ve üzerinde bazı düzeltmeler yaptım. Bu haliyle risale, İmam el-Hekîm'in fetvalarına uygundur. Onunla amel etmek inşâAllah caizdir.*”

“Hayyir, risalesini Usûlî İmâmî bir mercie onaylatmakla Arap Alevîlerinin İmâmiyye şemsiyesi altında yer aldığını ispatlamak istemiş olabilir. Nitekim Şam diyarındaki bazı çevreler, bugün olduğu gibi o zaman da Arap Alevîlerini İslâm dışı bir grup olarak görüyorlardı. Hayyir muhtemelen bu algıyı kırmak için Usûlî İmâmî âlimlerin desteğine ihtiyaç olduğunu düşünüyordu.”³⁰⁵

3) **Nakd ve takrîz kitâb “Târîhi'l-‘Alevîyyîn:**

Hayyir, 1966 yılında “*Târîhu'l-Alevîyyîn*” adlı kitabın yazarı Muhammed Emîn Gâlib et-Tavîl'i “*Nakd ve takrîz kitâb “Târîhi'l-‘Alevîyyîn*” adlı eserinde Tavîl'in Aleviler hakkında ileri sürdüğü birçok iddiası ve hatası sebebiyle eleştirmiştir.³⁰⁶ Bu hususla ilgili olarak Hayyir, Tavîl hakkında “tarihsel olayları kendi kafasına göre kurguluyorsa, mezhepleri de dilediği gibi belirleyip, bir kalem darbesiyle istediğini içine alıp, istediğini dışarıda bırakması şaşkıncı değildir” demektedir.³⁰⁷

4) **Akîdetunâ ve vâki'unâ nahnu'l-Müslimîn el-Ca'feriyyîn el-‘Alevîyyîn:**

Hayyir, Şam'da geçirdiği yaklaşık yarım asır süre boyunca, Suriye ve Lübnan'ın birçok şehrine ve köyüne seyahat ettiğini, ayrıca Mekke ve Medine'yi, Cezayir'i ve Rabat'ı ziyaret etme fırsatı bulduğunu ve bu süre zarfında muhatap olduğu

³⁰³ Nebhâ, a.g.e., s. 56.

³⁰⁴ el-Hayyir, *Kitâbu's-salât ve's-sıyâm*.

³⁰⁵ Sonay, “Çağdaş Nusayrî Âlimlerden Abdurrahmân el-Hayyir”, s. 160.

³⁰⁶ el-Hayyir, *Nakd ve takrîz kitâb “Târîhi'l-‘Alevîyyîn*”, s. 1-80.

³⁰⁷ el-Hayyir, a.g.e., s. 39; Sonay, “el-Hayyir'in Târîhu'l-‘Alevîyyîn Adlı Esere Yönelik Eleştirileri”, s. 276.

kişilerin “*Arap Alevîleri ’nin gayr-i müslim olduklarını, İslam ’ı bilmediklerini, şeriata uymadıklarına vs.*” söylediklerini ifade eder.³⁰⁸

Abdurrahman el-Hayyir, Arap Alevilerinin Caferi mezhebine mensup Müslümanlar olduklarını, aralarında fıkıh, ibadet ve muamelat ilimlerini öğreten âlimler bulunduğunu ve diğer İmâmî İsnâaşerî Müslümanlar gibi Caferi fıkıh kitaplarına itimat ettiklerini delilleriyle yazmıştır. *Akîdetunâ ve vâki’unâ nahnu’l-Müslimîn el-Ca’feriyyîn el-’Aleviyyîn* adlı eserinin ilk baskısı 1972 yılında yapılmıştır. Bu eser, iki mezhep arasındaki yakınlaşmanın en bariz örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Hayyir eseri '*Akîdetünâ*' ve '*Vâki’unâ*' olmak üzere iki bölüme ayırmıştır. Eserin ilk bölümünde Hayyir, din, iman ve İslam kavramlarını tanıtmakta ve İslam dininin hükümlerini *usûl ve fîrû*' olmak üzere iki başlık altında açıklamaktadır. Bu bölümün sonunda, daha önce Arap Alevîlerine atılan iftiralara karşı ekolün din adamlarının yayınladıkları beyannamelerden, açtıkları medreselerden, kurdukları mescitlerden ve İsnâaşeri âlimlerle yaptıkları yazışmalardan bahsetmektedir. Eserin ikinci bölümünde ise Hayyir, İslam toplumlarındaki mevcut adet, fikir ve geleneklerin çoğu, geçmişte yaşanan karanlık dönemlerin bir yansıması olduğunu ve bunun İslamî itikadla ve özellikle Ca’ferî inancıyla tam olarak örtüşmediğini söylemektedir.³⁰⁹

5) er-Red ‘ala’ d-Dektûr Şâkir Mustafa:

Suriyeli tarihçi Dr. Şâkir Mustafa'nın 1976 yılında Kuveyt'ten gönderdiği Arap Alevîlerinin tarihi ve inançları hakkındaki sekiz soruya Hayyir'in verdiği cevaplardan oluşmaktadır. Verdiği cevaplardan sonra Hayyir, bu cevapları 'Tefsîl' ve 'İstitrâd' başlıkları altında 35 maddede detaylandırmıştır. Yine eserinin son bölümünde Hayyir, Şâkir Mustafa'ya gönderdiği ilmî belgeleri ek olarak sıralamıştır.³¹⁰ Bu sorulardan birinde şu hususlar sorulmuştur:

“ Nusayriyye kimdir? İnançları ve esasları nelerdir? Dağın her yerinde isimlerinin bulunmasının sebebi nedir? Ebu Şu’ayb ile ilişkileri nedir? Daha sonra Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Cenan el-Cünbülânî, el-Hüseyn bin Hamdan el-Hasibî, Şeyh Muhammed bin Ali el-Cillî ve Ebî Sa’id el-

³⁰⁸ el-Hayyir, *Akîdetunâ ve vâki’unâ*, s. 15-16.

³⁰⁹ el-Hayyir, *a.g.e.*, s. 74.

³¹⁰ el-Hayyir, *er-Red ‘ala’ d-Düktûr Şâkir Mustafa*.

Meymûn Surûr b. Kasım et-Tabaranî zinciriyle ilişkileri nedir? Beni bu konularda güvenilir bir kaynağa yönlendirebilir misiniz?³¹¹

Hayyir, tarih ve coğrafya kitaplarında dağ için kullanılan (Nusayriyye) isimlendirmesinin sebebinin çok farklı olduğunu ifade eder ve bu kullanıma ilişkin üç farklı görüşü zikreder. Buna göre birinci görüş, cihat yoluyla ülkeyi fetheden Müslüman Arap kabilelerinin destekçisi olarak gelen fetihçi liderlerden birinin veya bir grup fatihin adıyla ilişkili olduğunu kabul eder. İkinci görüşe göre, Peygamber'e (s.a.v) inanan, bu yüzden onlara hicret eden ve onu destekleyen Ensar'a nispet edildiği kabul edilir. Bunlar arasında yukarıda bahsedilen dağları fethedenler de vardır. Hayyir, Ensarî olarak bilinen evliyanın eski mezarlarının çokluğuna dayanarak bu görüşler içerisinde belki de en muhtemel olanının bu açıklama olabileceğini öne sürer. Üçüncü görüş ise, Ebu Şuayb olarak bilinen Muhammed bin Nusayr'a nispet edildiğini iddia etmektedir.³¹² Hayyir, Alevi topluluğu ile zikredilen zincirdeki şahıslar arasındaki ilişki hakkındaki soru ile ilgili olarak, eğer bir gerçeklik payı varsa, bunun akaid ile ilgili bir dini ilişkiden ziyade bir sûfi ilişkisi olduğunu söyler. Bu görüşler bir sûfi tarikatından diğerine farklılık gösterdiği gibi, aynı din, mezhep ve sûfi tarikatı içinde de bir sûfiden başka bir sûfiye farklılık gösterir. Hayyir, bu durumun tüm Müslümanlar arasındaki tüm sûfi tarikatlarında açıkça görüldüğünü belirtir.³¹³

Güvenilir bir kaynağa veya araştırmacıya yönlendirme hususu ile ilgili olarak ise şu cevabı verir:³¹⁴

Araştırmam sırasında, Dr. Es'ad Ali tarafından yayınlanan manzum divan (*Ma'rifetullahi ve'l-Makzûn es-Sincarî*) dışında, Ca'ferî cemaatinin kendine özgü bir tasavvuf tarikatı ortaya koymak için güvенеbileceği bir tasavvuf kaynağı olarak kabul edilen bir kitap bulamadım. Ayrıca bu çalışmaya ortak yazar olarak katılma ayrıcalığına eriştim. Birden fazla akademisyen kitabın içeriğinin bir kısmı hakkında bilimsel kuşkularını dile getirmiş ve kitabın onun eseri olmadığı, ancak yanlışlıkla ona nispet edildiği sonucuna varmıştır. Ayrıca, dönemin çoğu şiir, tasavvuf ve kelim kitabı gibi, bu kitap da bir kenara atılmış tasavvufi şatahatlar ve düşmanca siyasi ifadeler içermektedir.”

³¹¹ el-Hayyir, a.g.e., s. 15.

³¹² el-Hayyir, a.g.e., s. 21-22.

³¹³ el-Hayyir, a.y.

³¹⁴ el-Hayyir, a.y.

Hayyir, geçmişte ve günümüzde Alevi Müslümanlarının hepsinin bilinen Caferi mezhebine mensup olduklarını ve İснаâşerî İmâmi mezhebine mensup Müslümanlar olduklarını ifade etmektedir. Hayyir'e göre, Alevi Müslümanları Ca'feri Şiiiler'den ayıran büyük ya da küçük herhangi bir görüşleri yoktur.³¹⁵

Şâkir Mustafa'nın Nusayri fırkaları hakkındaki sorusu şöyledir:

“Aleviler arasında bir Kilaziyye ve bir de Şimâliyye mezhebi olduğuna dair sürekli dile getirilen bir iddia bulunmaktadır. Birincisinin takipçileri güneş doğarken ve batarken İmam Ali'nin (ra) mekânı olarak güneşe dua ederler. Diğerinin takipçileri ise, İmam Ali'nin ulûhiyetine inanır ve ona Emirü'n-Nahl derler. Geçmişte veya günümüzde böyle bir şey var mı, yoksa bu Allah'a karşı söylenmiş bir yalan mıdır? Ya da ortadan kalkmış mezheplerle mi ilgilidir? Bu durumda, bu mezhepler kimlerdir, aidiyetleri ve tarihleri nedir ve ne zaman ortadan kalkmışlardır? Hangi fırka veya topluluk “el-Mîm'e teslimiyet” inancını benimsemekte ve Bâb ile hicâb olarak Selmân el-Fârisî'yi, insanlığın rabbi olarak ise Mikdâd b. el-Esved'i kabul etmektedir? Bu inancın geçmişte veya günümüzde Alevîler ile bazı bağları var mıdır, yoksa tamamen onlardan bağımsız bir inanış mıdır ya da uydurma bir inanç mıdır? Ayrıca, bu inancın sahipleri kimlerdir?”³¹⁶

Hayyir bu iki soruda (6 ve 7) ve bunların çeşitli uzantılarında bahsedilen her şeyin, Allah'ın inanan kullarına karşı mezhep düşmanlığı, mezhep önyargısı ve misyonerlerin iftiralarıyla uydurulmuş bir yalan ve uydurma olduğunu söyler. Onların (misyonerler) bunu Arap Müslümanları bölmek ve onları din adına birbirleriyle savaştıran ve birbirlerini inkâr eden mezheplere ayırmak için bir bahane olarak kullandıklarını belirtir. Ayrıca Hayyir, bu misyonerlerin ve onların arkasındaki güçlerin; bazen din, mezhep ve tarikat adına, bazen de siyasi, kabilesel ve bölgesel tarafgirlik adına bu bölünmeyi tesis etmede uzmanlaştıklarını savunur. Bunun yanında bu konudaki delil ve kanıtların sayılamayacak kadar çok olduğunu, hiç kimsenin bu delil ve kanıtlardan habersiz olmadığını ifade eder.³¹⁷

Şâkir Mustafâ Cünbülânî hakkında da sorular sormuştur “*Sûfi el-Cünbülani mezhebi nedir? Alevi akâidi ile ilişkisi nedir? Bilinen diğer sûfi mezheplerinden farkı*

³¹⁵ el-Hayyir, a.g.e., s. 22-23.

³¹⁶ el-Hayyir, a.g.e., s. 15-16.

³¹⁷ el-Hayyir, a.g.e., s. 23.

nedir”³¹⁸ Hayyir, Cünbülâni mezhebi olarak adlandırılan bir İslam mezhebinin olmadığı belirtir. Eğer bazı sûfiler arasında bu isimle anılan bir tasavvuf tarikatı olsa bile, makûl bir insanın bunu mezheb ve akîde olarak adlandırmasının doğru olmayacağını söyler. Hayyir bu tarikatın Müslüman Aleviler ile alakasına dair matbu veya mahtût bir eser bilmediğini ifade eder. ‘Cünbülânî Tarikatı’ ile ilgili olabilecek bazı fikirler, görüşler ve sözlerin “Makzûn es-Sincarî” ve “el-Müntesib el-Âni” adlı şairlerin divanlarında yer alabileceğini ifade eder.³¹⁹

Hayyir'in Alevilerin tarihi ve inançlarıyla ilgili sekiz soruya verdiği cevaplar, 'Tefsîl ve İstitrâd' başlığı altında 35 maddede detaylandırılmıştır.³²⁰ Hayyir yirmi altıncı maddede; 'birliğin önündeki zorluklar ve engeller' başlığı altında, Hanîf İslam dinini gelmesi sonrasında Hz Muhammed'in ıslah edici, birleştirici, inanç, düşünce ve eylemleri toplumların ve bireylerin yararına düzenleyici vb. birçok yönüyle nasıl bir toplum ve medeniyet inşa ettiğini anlatır.³²¹

Hayyir otuz birinci maddede, geri kalmışlığın nedenlerini açıklarken; bu durumunun Müslüman yazarların mezhep farklılıklarını kaydetmeleri, benimsemeleri ve abartmaları, hiçbir zaman varlık ışığı görmemiş ve gerçek hayatın havasını solumamış başka farklılıklar icat etmeleri, bunlar için veya bunlar yüzünden savaşmaları ve kendilerini İslam düşmanlarından ve onların suç ortaklarından uzak tutmamalarından kaynaklandığını belirtmiştir.³²² Hayyir otuz dördüncü maddede, 'bilgiye duyulan ilgi ve cehaletin acısı' başlığı altında bölünmeye, parçalanmaya ve dağılmaya neden olan ve birliği engelleyen unsurlardan biri olarak ifade ettiği “fırak” kitapları hakkında şu değerlendirmeyi yapar:³²³

“Yararlı bilgiye önem vermenin ve zararlı cehaletten acı çekmenin gerekliliğinde şüphe yoktur. Ancak “el-fırak” kitaplarının yığınlarına dalmak, o kitapların sayfalarını dolduran iftiraları ve yanlışları araştırmak, onların yalanlarını benimsemeye çalışmak ve bunları halka açık veya özel bir cemiyette insanlara yaymak hiçbir şekilde yararlı bilgi değildir. Eğer basiret ehli, “el-fırak”

³¹⁸ el-Hayyir, **a.g.e.**, s. 16.

³¹⁹ el-Hayyir, **a.g.e.**, s. 23-24.

³²⁰ el-Hayyir, **a.g.e.**, s. 24-73; Sonay, “Çağdaş Nusayrî Âlimlerden Abdurrahmân el-Hayyir”, s. 162-163.

³²¹ el-Hayyir, **er-Red ‘ala’ d-Düktür Şâkir Mustafa**, s. 58-59.

³²² el-Hayyir, **a.g.e.**, s. 66.

³²³ el-Hayyir, **a.g.e.**, s. 68.

kitaplarını yakma veya onları ilim talebelerinin gözünden uzak tutma konusunda ittifak etselerdi, 'bölünme', 'parçalanma', 'dağılma' ve 'tekelleşme (ihtikâr)' dinine değil, 'tevhid' dini olan gerçek İslam'a dönüş yolunda ilk adımı atmış olurlardı.”

Hayyir, hayatının farklı safhalarında İslâm mezheplerini yakınlaştırmak adına çabasını göstermek maksadıyla bu eserinin sonunda birçok ek vesikayı Şâkir Mustafa'ya gönderdiğini belirtir.³²⁴ Hayyir tarafından Şâkir Mustafa'ya gönderilen ek belgelerin³²⁵ bir kısmı şunlardır:³²⁶

Aralarında Hayyir'in da bulunduğu Suriye ve Lübnan Alevilerinden yaklaşık 80 alim tarafından imzalanan “*Beyân 'an 'Akîdetü'l-Aleviyyîn*” başlıklı bildirin bir nüshası.

Müctemeü'l-kerâhiyye'nin yazarı Sa'd Cumu'a'ya cevaben 1968 tarihli “*li'l Hakîkati ve't-târîh*” başlıklı reddiyesinin bir nüshası.

Hayyir'in, Şam'da ikinci kez basılan “*Kıssatü't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslâmiyye / İslam Mezhepleri Arasında Yakınlaşmanın Öyküsü*” adlı kitabının bir nüshası.

Allâme Şeyh Muhammed Hasan el-Kubeysî'nin Beyrut'ta kaleme aldığı “*Küllü Müslim Şî'i fehüve 'Alevî bi'd-derûra / Her Müslüman Şî'i zorunlu olarak 'Alevî'dir*” başlıklı yazısının bir nüshası.

Kahire merkezli 'Cema'atü't-Takrib tarafından yayınlanan *Risâletü'l-İslâm* dergisinin genel müdürü Şeyh Abdulazîz İsâ'dan gelen mektubun bir sûreti. Bu mektup, Hayyir'in (mezhepleri) yakınlaştırma fikrini savunmak için yaptığı faaliyetlerle ilgili olup, kendisinin çabalarını övgüyle bahsetmektedir.

Necefli (Şîi/İsnaâşeri) merci'i taklid Muhsin el-Hekîm'in ölümü üzerine Hayyir tarafından gönderilen taziye telgrafının bir sûreti.

Lübnan'ın Şîi müctehidlerinden Abdülhüseyn Şerefiddîn el-Mûsevî'nin (el-Âmilî), Hayyir'in “*el-Muhtasaru'l-câmi' fî usûli'd-dîn ve furu'ihî*” adlı kitabının bir nüshasını hediye etmesi vesilesiyle 1954 yılında gönderdiği mektubun bir sureti.

³²⁴ Hayyir, er-Red 'ala'd-Dektûr Şâkir Mustafa; Çağdaş Nusayrî Âlimlerden Abdurrahmân el-Hayyir: Hayatı, Eserleri ve Görüşleri ahmet sonay

³²⁵ Hayyir'in Şâkir Mustafa'ya gönderdiği ek belgelerin bütünü için ayrıca bkz: el-Hayyir, er-Red 'ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa, s. 73-78; Sonay, “Çağdaş Nusayrî Âlimlerden Abdurrahmân el-Hayyir”, s. 163-165.

³²⁶ el-Hayyir, er-Red 'ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa, s. 73-78.

Hayyir'in Dr. Muhammed Ali el-Zu'bi'ye 2 Eylül 1960 tarihinde Beyrut'tan yazdığı mektuba cevaben kendisine gönderdiği mektubun bir nüshası. Bu mektuplarda 'İslami mezheplerin' nasıl oluştuğu, neden uzaklaştıkları ve uzaklaşmalarına neden olan çeşitli hataların nasıl telafi edileceği tartışılmaktadır. Hayyir bu iki mektubun dikkatle incelenmesi gerektiğini de vurgulamıştır.

O dönemde Şam'da ikamet eden Şii merci Seyyid Muhsin Emîn el-Âmilî'nin, kendisini temsilen Lazkiye'yi ziyaret eden heyet ile Hayyir'in işbirliğine ilişkin 1960 tarihli mektubunun sûreti. Mektupta el-Âmilî, kendisi adına Lazkiye'yi ziyaret eden heyete yardımlarından dolayı Hayyir'e şükranlarını ifade etmektedir.

Şii merci Seyyid Muhsin el-Hekîm et-Tabatabâî'nin oğlu Seyyid Muhammed Bakır'a dinî ıslahatlar konusunda gönderdiği mektuba cevaben yazdığı 1967 tarihli mektubun bir sûreti.

Merci-i taklîd Şii âlimi Muhammed Hüseyin Âl-i Kâşifülgitâ en-Necefi'nin, cemiyetin genel sekreteri ve kurucu üyelerinden olan Hayyir'a Lazkiye'deki 'Ca' feriyeye İslamî Hayır Cemiyeti' hakkında gönderdiği mektuba cevaben, kendisinin de Âl-i Kâşifülgitâ'ya cemiyetin durumunu açıklayan 23 Temmuz 1951 tarihli cevabının sûreti. "Bu durum, Usûliyye/İsnâaşeriyye'nin en büyük merciinin Alevîlerle yakından ilgilendiğini göstermesi bakımından önemlidir."³²⁷

Hayyir tarafından 2 Kasım 1961'de bazı Arap Alevilere gönderilen ve Hanif İslam'ın vurguladığı vahdet ihtiyacına uygun olarak onları din kardeşliğine sıkı sıkıya sarılmaya çağıran bir mektubun aslına uygun bir nüshası.

6) er-Red 'ala ibn Bâz:

1975 yılında Medine İslam Üniversitesi Rektörü Şeyh Abdülaziz ibn Baz'a Yemen'deki Suudi Eğitim Heyeti üyeleri tarafından 'Hayya 'ala hayri'l-'amel' lafzını içeren Zeydiyye'nin ezanıyla namaz kılmanın caiz olup olmadığı sorulduğunda İbn Baz, bu sorunun fetvasıyla birlikte Zeydilerin Ehl-i Beyt'e yönelik şirk türlerindeki aşırılıkları, bazı sahabelere hakaret etmeleri ve bazı bid'atler ortaya koymaları nedeniyle, İmamiyye ve diğer Şii fırkalarının yanı sıra Zeydilerin arkasında namaz kılmanın geçersiz olduğunu ifade etmiştir.³²⁸ Bunun üzerine 1976 yılında Yemen Arap

³²⁷ Sonay, "Usûlî İmâmiyye-Nusayriyye İlişkisi", s. 847.

³²⁸ el-Hayyir, er-Red 'ala ibn Bâz, s. 10.

Cumhuriyeti eski Cumhurbaşkanı Abdurrahman el-Aryani, Hayyir'dan, Abdülaziz ibn Baz'ın Zeydiyye ve İmamiyye gibi Şii fırka mensuplarının arkasında namaz kılmanın geçersiz olduğuna dair fetvasına cevap vermesini istemiş, Hayyir da İbn Baz'ın fetvasını “*er-Red ‘ala ibn Bâz*” başlıklı yedi sayfalık bir reddiye yazmıştır. Bu reddiye üzerine İbn Baz fetvasını geri çekmiştir.

Hayyir, İbn Baz'ın 'Hayya ‘ala hayri'l-‘amel' lafzını içeren ezanla namaz kılmayı caiz görmesinin isabetli bir görüş olduğuna ve İbn Baz'ın bununla yetinmesi halinde isabetli bir hüküm vermiş olacağını söylemektedir. Ancak İbn Baz, Ehl-i Sünnet'in gücü yettiği takdirde her vakitte meşru ezanla namaza çağrılmasını vacip kıldığını belirtmektedir. Bununla birlikte Hayyir, İbn Baz'ın Zeydilerin ve İmamların arkasında namaz kılmanın geçersiz olduğuna dair fetvasını "Salih ve fasık her kişinin arkasında namaz kılın" hadisine dayanarak Sünni rivayetle ve dört mezheple çeliştiğini belirtmektedir. Aynı zamanda siyonizme karşı direnişi incelemek üzere Kudüs'te düzenlenen Müslüman âlimler konferansında yaşananlarla da çeliştiğini söylemektedir. Hayyir bu görüşünü, bütün âlimlerin Mescid-i Aksa'da Şii İmam Muhammed Hüseyin Kâşifü'l-gitâ'nın arkasında namaz kılmalarına dayandırmaktadır.

Zeydîlik ve İmamiyye'nin Ehl-i Beyt'e yönelik şirk türlerindeki aşırılıkları, bazı sahabîlere hakaret etmeleri ve bazı bid'atler ortaya koymaları gibi ithamlarına hayyir Hayyir, İbn Baz'ın sözlerinin Siyonistler ve din düşmanları tarafından istismar edilebilecek ihtilafları yeniden uyandırabileceğini ifade eder. Ayrıca Suriye'de yarım asırdır yapılan ve Kahire'deki Cema'atü't-Takrib'in çağrıda bulunduğu gibi, birliğe çağrıda bulunmak daha uygun olacaktır.³²⁹

7) *Yakazatü'l-Müslimîn el-‘Aleviyyîn*

Suriye'nin Tartûs kentinde aylık olarak neşredilen en-Nahda, Alevî tıp doktoru Dr. Vecih Muhyiddîn'in (ö. 1939) imtiyaz sahibi olduğu milliyetçi görüşlere yer veren bir dergidir. 1937-1938 yılları arasında çağdaş Nusayri âlim Abdurrahman Hayyir, Dr. Vecih Muhyiddîn'in editörlüğünde “*Yakazatü'l-Müslimîn el-‘Aleviyyîn*” adlı makale

³²⁹ el-Hayyir, a.g.e., s. 15-17.

serisini “*en-Nahda*” dergisinde yayınlamıştır. Makaleler, derginin 1938 yılında Ocak-Haziran ayları arasında çıkan sayılarında yer almıştır.³³⁰

Hayyir’in vefatından sonra oğlu Hânî el-Hayyir, unutulmaya ve kaybolmaya yüz tutan bu derginin tamamını bulmak için araştırmaya koyulmuştur. Araştırmacı Haşim Osman her ne kadar bir kısmını bulup kendi kitabında yayınlamıştır. Oğlu Hânî el-Hayyir, makalenin tamamını babasının evrakları arasında bulmuştur. Bunun üzerine Hânî el-Hayyir, hakikat ve tarih için faydalı ve doğru bilgiyi yaymayı ve babasının ilmî mirasını devam ettirmek ve korumak amacıyla müstakil bir eser halinde yayınlamayı önemli bulduğunu belirtirerek kitap halinde neşretmiştir.³³¹

Hânî el-Hayyir bu eserde, babasının ana fikirlerini saha gözlemlerinden hareketle kaleme aldığını söyler. Ayrıca bu yayının; babasını sevenlerden aldığı mükerrer taleplere cevap niteliği taşıdığını ifade eder. Babasının bu eserinde, Caferî mezhebinin hakikatine aydınlatıcı bir biçimde ışık tuttuğunu ve bu mezhebi diğer İslami mezheplerin yanında konumlandığını da belirtir.³³²

Hayyir makalesini yedi bölüm halinde ele almıştır. Makalesinin birinci bölümünde, “Alevîler Kimdir?” isimli başlığıyla Alevîler hakkında genel bilgiler vermiştir. Bu hususa ilişkin Hayyir, daha önce Nusayrîler olarak adlandırılan, Fransız işgali döneminde ise Alevîler adıyla bilinen fırkanın İslam fırkalarından biri olduğunu ifade etmektedir. Hayyir’e göre; Nusayrî Alevîler Müslüman, İmâmî ve köken olarak ise Arap kimselerdir.³³³

Öte yandan Alevilik, günümüzde en yaygın Şii kolu olan İmâmîyye/İsnâaşeriyye'nin bir kolu olmakla birlikte birçok konuda İsnâaşeriyye'ye benzerlik gösterirken, bazı konularda da farklılık göstermektedir. Ancak Hayyir bu ayrıntıya değinmemiştir. Alevi topluluğuna destek sağlamak için yakın olarak gördükleri Şîî ekol İsnâaşeriyye ile aynı görünmeyi uygun görmüşlerdir. Bu yaklaşımı

³³⁰ el-Hayyir, **Yakzatü'l-Müslimîn: “el-‘Aleviyyîn”**, s. 9; Haşim Osman, **el-‘Aleviyyûn beyne'l-Estûreti ve'l-Hâkîke**, 2. bs, 1985, s. 173; Sonay, “el-Hayyir’in ‘Yakzatü'l-Müslimîn el-‘Aleviyyîn’ Adlı Makalesi”, s. 400-4001.

³³¹ el-Hayyir, **Yakzatü'l-Müslimîn: “el-‘Aleviyyîn”**, s. 9-10; Sonay, “el-Hayyir’in ‘Yakzatü'l-Müslimîn el-‘Aleviyyîn’ Adlı Makalesi”, s. 402.

³³² el-Hayyir, **Yakzatü'l-Müslimîn: “el-‘Aleviyyîn”**, s. 10.

³³³ el-Hayyir, **Yakzatü'l-Müslimîn: “el-‘Aleviyyîn”**, s. 12; Sonay, “el-Hayyir’in ‘Yakzatü'l-Müslimîn el-‘Aleviyyîn’ Adlı Makalesi”, s. 404.

benimseyenlerden biri olan Hayyir, kaleme aldığı hemen hemen her eserinde Alevîliği İsnâaşeriyye ile aynîleştirmeye çalışmıştır.³³⁴

Hayyir, Nusayrîlerin; kimliklerini koruyup canlarını kurtarmak gibi birçok sebeplerden dolayı İslamî ritüelleri gizlilik içerisinde yerine getirdiklerini söylemektedir. Ayrıca geleneksel hale gelmiş bazı ritüellerin Alevilerin çoğunluğu tarafından benimsenmiş olsa da âlimler tarafından onaylanmadığını da belirtmektedir. Dolayısıyla Hayyir, Nusayri inancına sonradan giren bazı farklı yorularının varlığını kabul etmektedir. Hayyir, bunların Alevi toplumuna ne zaman yerleşmeye başladığı konusunda kesin bir bilgiye sahip olmamakla birlikte, bazılarının ilk olarak Haçlılar döneminde ve sonrasında ortaya çıktığını tahmin etmektedir. Bununla birlikte bu batıl inanışlara, onları kendi çıkar ve menfaatleri için kullanan şeyhlerin ve toplumun yaşadığı kültürel bozulmanın yol açtığını da belirtmektedir.³³⁵

Hayyir, Alevilerin, eski zamanlarından beri meşgul oldukları tevhid ilmiyle tanındıklarını söylemektedir. Ayrıca Alevî âlimlerin tevhid ilmüne dair çok sayıda eserlerinin de olduğunu zikretmektedir.³³⁶ Öyle ki Hayyir, Alevilerin kendi topluluklarına 'muvahhidler fırkası' olarak adlandırdıklarını belirtmektedir.³³⁷

Hayyir ikinci bölümde, Alevî tarihinde yüzyıllar süren durgunluğun ve gerilemenin sebepleri üzerinde değerlendirmelerde bulunmuş, bu hususu temelde beş madde halinde açıklamıştır. Bu maddeler ise; “Alevîlerin on üç asırdan beri peş peşe saldırılara maruz kalmaları, Alevîlerin dağlarda inzivaya çekilmeleri, dinî ilimler dışındaki ilimlerin ihmal edilmesi, aşırı ölçüde zühde yönelmeleri ve şeyhliğin veraset sayılması” olarak zikredilmiştir.³³⁸

Hayyir üçüncü bölümde. “birinci uyanışın emareleri” olarak adlandırdığı dini uyanışın belirtilerinin, Hicrî 13. asrın ilk on yıllarında Alevî coğrafyasında görülmeye başladığını belirtmiştir. Bu uyanışı ise, ‘güneydeki uyanış’ ve ‘kuzeydeki uyanış’

³³⁴ Sonay, “el-Hayyir’in ‘Yakzatü’l-Müslimîn el-‘Aleviyyîn’ Adlı Makalesi”, s. 421-422.

³³⁵ el-Hayyir, **Yakzatü’l-Müslimîn: “el-‘Aleviyyîn”**, s. 12; Atlıoğlu, “Nusayriler: Arap Alevileri”, s. 170.

³³⁶ el-Hayyir, **Yakzatü’l-Müslimîn: “el-‘Aleviyyîn”**, s. 13; Sonay, “el-Hayyir’in ‘Yakzatü’l-Müslimîn el-‘Aleviyyîn’ Adlı Makalesi”, s. 405.

³³⁷ el-Hayyir, **Yakzatü’l-Müslimîn: “el-‘Aleviyyîn”**, s. 14; Sonay, “el-Hayyir’in ‘Yakzatü’l-Müslimîn el-‘Aleviyyîn’ Adlı Makalesi”, s. 405.

³³⁸ el-Hayyir, **Yakzatü’l-Müslimîn: “el-‘Aleviyyîn”**, s. 17-35.

olmak üzere iki kısma ayırarak anlatmıştır. Hayyir bu bölümde, özellikle birinci uyanışın tamamen Alevî toplumunun içinden çıktığını, yani bu uyanışın öncülerinin Alevî Müslüman âlimler olduğunu belirtmektedir.³³⁹

Hayyir dördüncü bölümde, yenilenmeyi savunan ıslahatçı âlimleri, etkilerini ve toplum nezdinde itibarlarının zedelenmesi noktasında karşılaştıkları sorunları ele almıştır.

Hayyir beşinci bölümde “ikinci uyanış” olarak adlandırdığı kültürel uyanışın belirtilerini ve eksik yanlarını anlatmıştır. Hayyir, ikinci uyanışın yalnızca şer’î ilimler, Arap dili, astronomi ve geleneksel tıp eğitimini içerdiğini ve bu yönüyle birinci uyanıştan farklılık gösterdiğini belirtmiştir. Ayrıca ikinci uyanış ile birlikte, modern ilimler ve yabancı dillerin Alevî muhitin dışındaki devlet okullarında, özel okullarda ve yabancı okullarda öğretilmeye başlanması yeni alternatifler doğurmuş, böylelikle Alevî ailelerin çocuklarının yeni ilimler öğrenmek üzere yola çıktıklarını belirtmiştir.³⁴⁰

Hayyir altıncı bölüm yenilikçi Aleviler ile muhafazakâr Aleviler arasındaki bir tür gerilimi ele almıştır. Bu çerçevede her iki kesim birbirlerine karşılıklı olarak eleştiriler yöneltmişlerdir. Bir yandan muhafazakâr Aleviler yenilikçileri “modern bilimleri dini bilimlerin önüne geçirmek, din adamlarını haksız yere eleştirmek, toplum tarafından benimsenmiş gelenekleri yok etmeye çalışmak ve bazı yenilikçilerin ahlak kurallarına karşı çıkmaları ve geleneklere aykırı davranmaları” gibi nedenlerle eleştirmiştir. Yenilik yanlısı Aleviler muhafazakârları “mezhep içtihatlarıyla yetinerek çağdaş bilimleri ihmal etmek, ilahi kadere dayanarak tüm sosyal ve siyasi meselelerden uzak durmak, pek işe yaramayan ya da zamana ve mekâna uymayan rivayetlere bel bağlamak, olaylar hakkında hüküm verirken aceleci davranmak ve bir kişinin hatalarından yola çıkarak geneli suçlamak”la eleştirmiştir. Bazı muhafazakâr şeyhler, yenilikçilerin çoğunu dinden çıkmakla suçlarken, buna karşılık bazı yenilikçiler de muhafazakârların çoğunu kötü niyetli, din tüccarı ve ikiyüzlü olmakla suçlamışlardır.³⁴¹

³³⁹ el-Hayyir, **a.g.e.**, s. 35-39.

³⁴⁰ el-Hayyir, **a.g.e.**, s. 39-43.

³⁴¹ el-Hayyir, **a.g.e.**, s. 43-45; Sonay, “el-Hayyir’in ‘Yakzatü’l-Müslimîn el-‘Aleviyyîn’ Adlı Makalesi”, s. 419-420.

Hayyir yedinci bölümde ise, ikinci uyanışın bazı eksik yönlerini konu edinmiştir. Hayyir'e göre mevcut uyanış diğer kültürel unsurların yanı sıra dini inanç kültürüyle ilgilenmediği ve endüstriyel zanaat kültürüne yeterince önem vermediği için kapsamlı değildir. Ayrıca devlet dairelerinde ve bazı bağlı kurumlarda işe girmeye hak kazandıran teorik bilgilerle sınırlı kalmıştır. Birinci dereceden doktor, mühendis, akademisyen, vasıflı zanaatkâr veya tüccara nadiren rastlanmaktadır. Aynı zamanda devlet merkezlerinde prestijli sorumluluk mevkilerinde bulunabilecek niteliklere sahip olanlara da nadiren rastlanmaktadır.³⁴²

3.2.2. Eğitim Faaliyetleri: Necef Medreselerine Öğrenci Gönderilmesi

Abdurrahman el-Hayyir uzun süre farklı okullarda öğretmenlik yapmıştır. Yaşadığı bölgedeki Nusayrî gençlerin Necef'te eğitim alması için gayret göstermiştir. Hocası Süleyman el-Ahmed ile Şîî âlim Kâşifü'l-gitâ' Muhammed Hüseyin en-Necefi³⁴³ (1877-1954) yazışıyorlardı.³⁴⁴

Necef'teki Muhsin el-Hekim 1947'de Lübnanlı Şeyh Habib İbrahim el-Âmilî'yi Suriye'deki Alevi/Nusayri bölgelerine göndererek bir rapor hazırlatmıştır. Şeyh Habib raporda, Nusayrî gençlerden oluşan bir grubu Necef'e gönderilip dini eğitim alması üzerinde durmuştur. Bu düşünceye hem bazı Nusayrî din adamları hem de Muhsin el-Hekîm destek vermiştir. Bunun üzerine 1947'de on kişiden oluşan Nusayri genç Necef'e gitmiş, Hekîm, grubun her üyesi için ekmek istihkakı ile aylık dört dinar maaş bağlamıştır. Ancak buradaki eğitim sistemine uyum sağlayamamaları ve Necef'teki öğrencilerin Nusayri gençlere sıcak bakmamaları nedeniyle istenen sonuç elde edilememiştir.³⁴⁵ Bu durumu Hayyir şu şekilde ifade etmiştir:

“Bu öğrenciler için eğitim ortamı elverişli olmadığı gibi, Necef medresesindeki öğrenci ve okul ortamındaki algıları da olumlu değildi. Bu

³⁴² el-Hayyir, **Yakzatü'l-Müslimîn: “el-‘Aleviyyîn”**, s. 45-47.

³⁴³ Ahmet Özel, “Kâşifülgitâ, Muhammed Hüseyin”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 25, Ankara, TDV Yayınları, 2002, s. 19-20.

³⁴⁴ el-Ahmed, **el-İmâm eş-Şeyh Süleymân el-Ahmed**, s. 63; Kramer, **Arab Awakening**, s. 194.

³⁴⁵ Sonay, “Usûlî İmâmiyye-Nusayriyye İlişkisi”, s. 844; Atlıoğlu, “Nusayriler: Arap Alevileri”, s. 173; Nebhâ, **Cebelü'l-‘Aleviyyîn**, s. 118.

nedenle birçoğu kendileri veya halkları için faydalı işler yapabilecek kadar bilgi sahibi olamadan geri döndü.”³⁴⁶

Nusayrî öğrenciler Necef'te, yüzlerine karşı kendilerine gulat dendiğini gördüler. Muhsin el-Hekîm bu muameleden duyduğu üzüntüyü daha sonra dile getirerek, “bunun sarıklıların cahilce davranışlarının sonucu olduğu anlaşılıyor” demiştir.³⁴⁷

Eğitimini Necef'te tamamlamış olan Tartuslu Şeyh Mahmud Murhic el-Fâtımî'nin önde gelen Alevî âlimlerinden Şeyh Haydar Muhammed'e 1953 yılında Bağdat'tan gönderdiği mektupta bu durumdan söz edilmektedir. Fâtımî, mektubunda Şeyh Haydar'a Şii ilkelerini canlı tutma çabalarının Irak ve İran'daki âlimler tarafından takdir edildiğini ve Seyyid Hibetüddin Şehristânî'nin bu âlimlerin en önde gelenlerinden biri olduğunu bildirmiştir. Mektubunda aynı zamanda fikir alışverişinde bulunmak, sevgi bağlarını güçlendirmek ve çok ihtiyaç duyulan güç birliğini tesis etmek amacıyla Seyyid Hibetüddin'in Alevî âlimler ile Usûlî âlimler arasında iletişim kurulmasına önem verdiğini belirtmiştir. Ayrıca Seyyid Hibetüddin'in Alevîlere yöneltilen ‘ğuluv’ suçlamasını kalemi ve diliyle reddettiğini belirtmektedir.³⁴⁸

Dımaşk'ta yaşayan Şii âlim Muhsin Emin el-Âmili 1947 yılında Lazkiye'ye bir heyet göndermiştir. Heyete yardımcılarından dolayı 10 Eylül 1947 tarihinde Şeyh Abdurrahman el-Hayyir'e bir teşekkür mektubu yazmıştır.³⁴⁹ Necef'ten ve Dımaşk'tan bölgeye ay dönemde yapılan ziyaretler rekabeti akla getirmektedir.

“Bu hâdise, Necef ve Dımaşk'taki Usûlî mercilerin Nusayriyye'yi etki altına alma hususunda birbiriyle rekabet ettikleri izlenimini uyandırmaktadır. İlerleyen süreç, bu rekabette Necef'in daha güçlü taraf olduğunu gösterecektir. Bunda, Muhsin Emîn'den sonra Dımaşk'ta onun düzeyinde bir Şii merci yetişmemesi etkili olmuş gözükmektedir.”³⁵⁰

Lübnanlı Şii din adamı Muhammed Rıza Şemseddin, 1956'da Necef'te ve Kum'da bulunan Muhammed Hüseyin Burûcirdî'nin³⁵¹ (1875-1961) desteğiyle

³⁴⁶ el-Hayyir, *Akîdetunâ ve vâki'unâ*, s. 73.

³⁴⁷ Kramer, *Arab Awakening*, s. 196.

³⁴⁸ Sonay, “Usûlî İmâmiyye-Nusayriyye İlişkisi”, s. 844.

³⁴⁹ el-Hayyir, *er-Red 'ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa*, s. 76.

³⁵⁰ Sonay, “Usûlî İmâmiyye-Nusayriyye İlişkisi”, s. 844.

³⁵¹ Mustafa Öz, “Burûcirdî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, TDV Yayınları, 1992, s. 463-464.

Nusayri bölgelerine gönderildi. Bu sırada Şemseddin, kaleme aldığı bir makalede Nusayrileri olumlu bir şekilde değerlendirdi. Ancak bu girişim Nusayri öğrencileri Necef'e gönderme konusunda yine başarısız oldu.³⁵²

Daha önce Necef'e gönderilmiş öğrencilerden biri 1956 yılında, Nusayriler hakkında bir kitap yazdı ve bu eser Necef'te yayımlandı. Kitapta Nusayri akidesi ve dini otoritesine yönelik bazı sert eleştiriler içeriyordu. Alevilerin din konusunda bilgisiz olduklarını ifade edip eğitimsiz Alevi şeyhlerini eleştirdi. "Şeyhler statülerini miras yoluyla ediniyor ve inananlardan topladıklarıyla geçiniyorlardı." Bundan sonra 1966 yılına kadar Necef'e başka Alevi öğrenci girmemiştir.³⁵³

el-Ezher'den bir şeyh 1956'da Kardaha'yı ziyaret etmiş ve Nusayri öğrencilere burs teklif etmiştir. 1958'de Suriye ile Mısır arasında bir siyasi birliğin kurulmasıyla sayısı tam olarak bilinmese de Nusayri gençler dini eğitim için Kahire'ye gitmiştir. Her ne kadar el-Ezher Sünni bir eğitim verse de Necef medreselerinin aksine el-Ezher'den alınan diplomaların Suriye'de geçerli sayılması orada eğitimi cazip kılan nedenlerden biri olmuştur.³⁵⁴ Hayyir, 18 genç Caferi/Alevi Müslüman öğrenciden oluşan bir heyetin el-Ezher'e gönderilmesi için girişimlerde bulunulduğunu belirtir. Daha sonra Caferi/Alevilerin sayısının beş kişi ile sınırlandırıldığını ifade eder. Bu öğrencilerden beşi de el-Ezher'in fakültelerine kabul edilmiş, bu beş öğrenciden dördünün Şer'i ilimler alanında diploma alarak geri dönmüştür.³⁵⁵ Hayyir, el-Ezher'den mezun olan Nusayri gençlerin diplomalarını almalarına rağmen herhangi bir devlet görevine getirilmemesinden duyduğu rahatsızlığı şöyle ifade etmiştir:

"Maalesef bu yönde gösterilen çaba ve gayretlere rağmen on yıl boyunca tek bir kişi bile herhangi bir devlet dairesine getirilmedi. Aynı dönemde, diploması olmayan birtakım din adamları ise fetva ve ders vermek üzere dini görevlere atandı."³⁵⁶

Bu tutumun altında yatan sebebi ise şu ifadelerle dayandırmaktadır:

"Bunun müsamaha göstermemekten ve bu hükümetlerin Alevi Müslümanların dini üniversitelerde ilahiyat okumalarını engelleme ve onları

³⁵² Athioğlu, "Nusayriler: Arap Alevileri", s. 173.

³⁵³ Kramer, **Arab Awakening**, s. 197.

³⁵⁴ Athioğlu, "Nusayriler: Arap Alevileri", s. 173.

³⁵⁵ el-Hayyir, **Akîdetunâ ve vâki'unâ**, s. 72.

³⁵⁶ el-Hayyir, **a.g.e.**, s. 72-73.

yakın zamana kadar (Sünni) Müslüman kardeşlerimiz için ayrılmış olan dini görevlerden uzak tutma niyetinden başka bir açıklaması bulunmamaktadır.”³⁵⁷

Hafız Esad yönetimindeki Suriye, 1970'ler boyunca Nusayri/Alevi inancının İsnâaşeriyye Şiası tarafından tanınmasını ve böylece Sünniler ve ülkedeki diğer dinî toplulukların mensupları nezdinde dinî meşruiyetinin tesis edilmesini sağlamaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Esad'ın, 1979 yılında İran İslam Cumhuriyeti ile kurduğu yakın ilişki dolaylı olarak bu amaca hizmet etmiştir. Nitekim Hafız Esad, İsnâaşeriyye Şiası ile ilişkilerini güçlendirmek için Nusayri / Alevi şeyhlerini dini ıslah ve tecdide davet etmiş, bu amaçla Ağustos 1980'de Necef ile birlikte Şii dünyasının en büyük iki dini eğitim merkezinden biri olan İran'ın Kum kentine İsnâaşeriyye Şiası'na göre ihtisas sahibi olmaları için iki yüz Nusayri / Alevi öğrenci göndermiştir.³⁵⁸

3.2.3. Kurumsal Faaliyetler: Ca'ferî İslâmî Hayır Cemiyeti

Hayyir'nin sekreterliğini yaptığı bir cemiyet kurularak Nusayrîler arasında faaliyete geçirilmiştir. Cemiyetin merkezi Lazkiye'deydi ve Tartus, Ceble ve Baniyas'ta şubeleri vardı.³⁵⁹ Cemiyetin kurulmasında Necef'te bulunan Muhsin el-Hakîm'in görevlendirdiği Şeyh Habib el-‘Âmili gayret göstermişti.

Şeyh Habib, Nusayrîler ile temas kurmak amacıyla 31 Ağustos 1950 Perşembe günü başlayan yolculuğunda önce Trablus'a, ardından Tartus ve Lazkiye'ye gitmiştir.³⁶⁰ Şeyh Habib Tartus'un bir kasabası olan Duraykiş'e gitti. Duraykiş'te bir dini okul inşa etmek için Alevî sakinleriyle görüştü. Ancak bu okulun Tartus'ta olması gerektiği konusunda görüş birliğine varıldı. Şeyh Habib daha sonra Duraykiş'ten ayrıldı ve Tartus'a döndü. Sonra Tarsus'un bir kasabası olan Bâniyâs'a ve ardından Lazkiye'nin bir kasabası olan Kardaha'ya gitti.³⁶¹ Şeyh Habib birçok yerde yaptığı görüşmelerin ardından görevi doğrultusunda Lazkiye'ye giderek Şerif Abdullah ve Vali Asım Bek el-Rafi'î ile Duraykish'teki okul konusu görüşmek üzere bir araya

³⁵⁷ el-Hayyir, *er-Red 'ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa*, s. 26.

³⁵⁸ Arıkan, "Suriye'nin Nusayri Yüzü", s. 22.

³⁵⁹ Kramer, *Arab Awakening*, s. 196.

³⁶⁰ Nebhâ, *Cebelü'l-'Aleviyyîn*, s. 45.

³⁶¹ Nebhâ, *a.g.e.*, s. 45-46.

geldi. Bazı Alevi şeyhleri ve Şerif Abdullah ile yapılan bir başka toplantıda, Ca'ferî mezhebine göre fıkhı yaymak, cami ve okullar inşa etmek için bir cemiyet kurulması kararlaştırıldı. Ayrıca bu toplantıda cemiyetin kanun ve tüzük taslağı hazırlandı. Bunun yanında Şeyh Habib, Şerif Abdullah'tan bu cemiyetin başkanlığını kabul etmesini istedi ve bir sonraki toplantının 16 Mart'ta yapılmasına karar verildi.³⁶² Öte yandan Şeyh Habib'in görüştüğü kişiler arasında dinî alandaki faaliyetlerine 1950'li yılların başında başlayan Hayyir de vardı.³⁶³ Hayyir, cemiyet kurulunca genel sekreter olarak seçildi.³⁶⁴

Şeyh Habib, 4 Mayıs'ta bu cemiyetin duyurulacağı bir toplantıya katılması için davet aldı, ancak geç ulaştığı için toplantıya katılmadı. "*Caferî İslâmî Hayır Cemiyeti*" nin kuruluşunun resmi olarak ilan edilmesinden sonra Şeyh Habib, cemiyet başkanı Şerif Abdullah'ın daveti üzerine Lazkiye'yi ziyaret etti. Ayrıca Şeyh Habib, "*el-İslâm fî me'ârifihî ve funûnihî*" adlı müteselsil kitabında, bu cemiyetin kuruluşunun kendisinde meydana getirdiği heyecan ve mutluluğu dile getirdi. Suriye'de yayınlanan gazetelerde cemiyetin kuruluşuna dair haberler yapıldı. Şeyh Habib, "*el-İttihad*" gazetesinin 329. sayısında yer alan makalesinde, bu hareketin Sünniler ve Aleviler, daha doğrusu Caferiler arasındaki kardeşlik bağlarını güçlendireceği yorumunda bulundu. Şeyh Habib, "*el-Haber*" gazetesinin 1179. sayısında "Alevi ve Sünni toplulukları birleştirmek, bu projeyi uygulamak için bir cemiyet kurmak" başlıklı bir makale yazdı.³⁶⁵

Şeyh Habib, dergisinde Caferî İslami Hayır Cemiyeti'nin altı maddeden oluşan tüzüğünü yayınladı. Bu maddeler şöyledir:

- 1- Cemiyetin siyasetten uzak, dini, ilmi ve islahî hedefleyen bir cemiyet olacak,
- 2- İslam kültürünü yaymak,
- 3- Camileri ve dini okulları inşa ve tamir etmek,
- 4- Alevi okullarında Caferî mezhebine göre dini eğitimi yaygınlaştırmak,
- 5- Fakir öğrencilere ücretsiz eğitim vermek,

³⁶² Nebhâ, **a.g.e.**, s. 48-49.

³⁶³ Çağdaş Nusayrî Âlimlerden Abdurrahmân el-Hayyir: Hayatı, Eserleri ve Görüşleri

³⁶⁴ Haşim Osman, **Tarihü's-Şia fi Sahili Biladi's-Şam eş-Şimâli**, 1. bs, Beyrut, Müessesetül-Alemi lil-Matbuat, 1994, s. 167.

³⁶⁵ Nebhâ, **Cebelü'l-Aleviyyîn**, s. 49-50.

6- İslam mezhepleri arasında yakınlaşma ve diğer mezheplerle uyum fikrini yaymak.³⁶⁶

Cemiyet kurulduktan sonra Şeyh Abdüllatif İbrahim Merhec, Şeyh Habib'e 6 Haziran 1951 tarihinde bir mektup yazarak Cemiyet'in durumu, Alevi gençlerin Cemiyet'e olan ilgisi ve diğer konularda bilgi verdi.³⁶⁷ Şeyh Habib 20 Temmuz 1951 tarihinde Cemiyet üyeleri, Şeyh Şeyh 'Îd el-Hayyir, Şeyh Muhammed Hamid ile Şerif Abdullah'ın evinde bir araya gelmiştir.³⁶⁸ Şeyh Habib'in 17 Ağustos 1951'de Banyas'taki Caferiye İslami Hayır Cemiyeti'nin ikinci konferansına katıldı. İki yüzden fazla Alevi şeyhi ve diğer katılımcı toplantıya katıldı. Cemiyetin genel sekreteri Abdurrahman el-Hayyir cemiyetin amaçlarını özetleyen ve Alevileri cemiyete yardım etmeye çağıran bir konuşma yaptı. Daha sonra Tartus'tan gelen bir dinleyici "Alevilerin dininde ve mezhebinde bir değişiklik mi yapılmak istenmektedir?" ve "Cemiyet neden 'Alevî İslâmî' değil de 'Caferî İslâmî' olarak adlandırılıyor?" şeklindeki sorularını yöneltmiştir.³⁶⁹ Hayyir ilk soruyu yanıtlarken herhangi bir değişimin söz konusu olmadığını, Caferi mezhebinin kadim zamanlardan beri İmami bir mezhep olduğunu açıkladı. İkinci soruya ise; Caferî ve Alevî arasında hiçbir fark olmadığını, her Caferi'nin Alevi, her Alevi'nin de Caferi olduğu yanıtını verdi.³⁷⁰

Hayyir'in verdiği bu cevaplardan sonra Tartuslu şeyh "Bu mezheb neden İmam Cafer Sadık'a nisbet edildi de neslinden veya ceddinden olan İmamlara nisbet edilmedi?" diye sordu. Hayyir bu sorunun cevabını Şeyh Habib'e havale etti. Şeyh Habîb "İmam es-Sadık'ın mezhebi diğer imâmların mezhebidir hiç bir imâm diğer imâmdan farkı yoktur. Ancak imâm es-Sadık bulunduğu dönemde islam şeri'atini ve mezhebi sistemleştirerek yaydığı için mezhep ona nisbet edilmiştir" cevabını verdi. Bu bağlamda Şeyh Habib, konferans katılımcılarından biri olan Alevi Şeyh Yasin'in mezhebin Hanefi ve Şafii isimlerinin aksine Caferi olarak adlandırıldığını ve amacın diğer mezheplerden ayırt etmek olduğunu ifade eden görüşünü kabul etmemiştir. "Eğer bu doğru olsaydı mezhep Alevi, Hasanî veya Hüseyini olarak adlandırılabilirdi" ifadesiyle itiraz etmiştir. İmam es-Sadık Ehl-i Beyt mezhebinin imâmı ve yayıcısı

³⁶⁶ Nebhâ, a.g.e., s. 50.

³⁶⁷ Nebhâ, a.y.

³⁶⁸ Nebhâ, a.g.e., s. 50-51.

³⁶⁹ Nebhâ, a.g.e., s. 52.

³⁷⁰ Nebhâ, a.g.e., s. 53.

olduğu için mezhebin ona nisbet edildiğini belirterek açıklamıştır. Son olarak katılımcılardan birinin, “*Suriye hükümeti bakanlığı, okullarında İslam dinini mi öğretmeye karar verdi?*” şeklindeki sorusuna Tartus'taki okul müdürü Salih el-Alî, İslam dini ile kastedilenin Hanefî, Şafîî, Maliki, Hanbelî ve Caferî olmak üzere beş mezhepten ibaret olduğunu söylemiştir.³⁷¹

Abdurrahman el-Hayyir alınan kararları okuyarak maddî bağış çağrısında bulunmuştur.³⁷² Şeyh Habib dergisinde bu konferanstan sonra Duraykish halkının Şeyh Abdullatif Merhec aracılığıyla camilerini yenilemek için para topladıklarını ve el-Vecih Muhammed Efendi el-Yusuf'un masrafları kendisine ait olmak üzere okulu tamamlayacağına söz verdiğini, Kardaha, Hassanan ve diğer bölge halkının köylerinde cami inşa etmek için harekete geçtiğini belirtmektedir.³⁷³

Şîî müctehid Muhammed Hüseyin Kâşifü'l-gitâ' cemiyetin genel sekreteri olan Hayyir'a 1951 yılında Caferî İslâmî Hayır Cemiyeti hakkında mektup yazmış, kendisi de Kâşifü'l-gitâ'ya cemiyetin durumunu açıklayan 23 Temmuz 1951 tarihli bir cevap göndermiştir.³⁷⁴

Cemiyetin Aleviler için yürüttüğü bu proje dönemin siyasileri tarafından tehlikeli bulunmuş ve bu süreçte Hayyir tutuklanmış, kitaplarına ve yazılarına el konulmuştur. Hayyir bir süre sonra bölgeyi terk etmek ve Şam'a yerleşmek zorunda kalmıştır.³⁷⁵ Şeyh Habîb'in 1965 yılında vefatıyla cemiyetin projesinin kesintiye uğradığı anlaşılmaktadır.³⁷⁶

³⁷¹ Nebhâ, **a.g.e.**, s. 53-54.

³⁷² Nebhâ, **Cebelü'l-'Aleviyyîn ve Cebelü 'Âmil**, 53

³⁷³ Nebhâ, **Cebelü'l-'Aleviyyîn**, s. 54.

³⁷⁴ el-Hayyir, **er-Red 'ala'd-Düktür Şâkir Mustafa**, s. 76;

³⁷⁵ Sonay, “Çağdaş Nusayrî Âlimlerden Abdurrahmân el-Hayyir”, s. 159.

³⁷⁶ Sonay, “Usûlî İmâmiyye-Nusayriyye İlişkisi”, s. 847.

SONUÇ

Abdurrahman el-Hayyir, 1904 yılında çoğunluğu Nusayrilerin oluşturduğu Lazkiye'ye Kardâha'da doğmuş Nusayri bir âlimdir. Hayyir, Osmanlı yönetiminin hâkimiyeti, Fransız işgali, bağımsız Suriye dönemi ve Suriye'de Nusayri iktidarını kapsayan birçok tarihî olaya tanıklık etmiştir. Hayyir, uzun bir süre öğretmenlik yapmış, ayrıldıktan sonra Nusayri bir din adamı olarak dini faaliyetlerine devam etmiştir. Özellikle Nusayriliği İsnâaşeriyye Şiiliğine yakınlaştırmak için çalışmalar yürütmüştür.

Hayyir çok sayıda eser telif etmiş, bu eserlerin çoğu basılmıştır. Hayyir bu eserlerinde iki mezhep (Nusayrilik ve İsnâaşeriyye/İmamiyye) arasındaki ilişkileri güçlendirmek için itikadî esasları benzer şekilde ele almıştır. Hayyir, *'Akîdetunâ ve vâki'unâ nahnu'l-Muslimîn el-Ca'feriyyîn el-Aleviyyîn* adlı eserinde olduğu gibi İsnâaşeriyye tarafından benimsenen tevhîd, adâlet, meâd, nübüvvet ve imâmet olarak bilinen beş esasî usûlüddin olarak aynen kabuletmiştir. Mezhebin ismini Aleviyye ve Caferiyye olarak takdim etmiş, Nusayriyye isimlendirmesini muhaliflerin yakıştırmaları olarak değerlendirmiştir. Nusayriyye mensupları tarafından savunulan tenâsuh gibi görüşleri yorum olarak değerlendirmiş akâid esasî olarak görmemiştir. Hayyir'in bu yaklaşımı Nusayrî kimliğini değiştirdiği gerekçesiye tenkitlere de konu olmuştur.

Hayyir kişisel gayretleri yanında dönemin şartlarının da etkisiyle Nusayrilik ile İsnâaşeriyye arasında ilişkilere katkı sunmuştur. Suriye'nin Fransa tarafından işgalinden sonra Hayyir'in yaşadığı bölgede Alevi Devleti adıyla özerk bir idari yapı oluşturulmuştur. Bu yönetim bünyesinde 1922 yılından itibaren Nusayri kâdılarının mahkemeye tayini ve mahkemelerde Caferi fikhının esas alınması kararlaştırılmıştır. Yetişmiş Nusayrî kâdılarının yetersizliği sebebiyle Lübnan'dan İsnâaşeriyye mensubu âlimler bölgeye getirilip kâdı tayin edilmiştir. Bölgeye Lübnan üzerinden etki eden İsnâaşeriyye ilim merkezi Necef'ten de destek görmüştür.

Necef'teki İsnâaşeriyye âlimleri Muhsin el-Hekîm ve Burûcirdî bölgeye temsilciler göndermiştir. Suriye'de Caferi Hayır Cemiyeti kurulmuş ve sekreterliğine el-Hayyir getirilmiştir. el-Hayyir cemiyet ile okullar ve camiler inşa etmiştir. Hayyir Nusayrî öğrencilerin Necef'te eğitim görmeleri için gayret göstermiştir. Necef'e giden

Nusayrî öğrencilerin çoğu gulât suçlamaları gibi nedenlerle eğitimlerini tamamlamadan geri dönmüştür.

Mısır'da kurulan Dâru't-Takrîb kurumuyla da ilişki kuran Hayyir kurumu anlatan bir yazı yazmış, kurum tarafından çıkarılan Risâletü'l-İslâm adlı dergide makaleler yayınlamıştır. Bir dönem Nusayrî öğrenciler el-Ezher'e gönderilerek eğitim almaları sağlanmıştır. Hayyir mezun olup diploma sahibi olan bu öğrencilerin devlet tarafından istihdam edilmemesinden yakınmıştır.

Ezher Şeyhi Mahmud Şeltût'un 1959 yılında Câferî fikhıyla amel etmenin caiz olduğuna dair verdiği fetva da mezhepler arası yaklaşmanın önünü açan ve etkileyen bir diğer önemli tarihi gelişme olmuştur. Caferiyye İsnâaşeriyye için oluşan meşruuyet Hayyir'in anlattığı şekliyle Nusayrilik için de geçerli olacaktır. Hayyir, Nusayriyye ile İsnâaşeriyye arasındaki farklılıkları önemsizleştirip benzerlikleri vurgulayarak birlikteliği güçlendirmeyi amaçlamıştır.

EKLER

1. Hayyir'in mezar taşında yazılı olan imâmet silsilesi

2. Hayyir'in "Akidetuna ve Vakiuna" adlı eserinde, 'Darü't-Takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslâmiyye (Takrîbü'l-mezâhib)' adlı kurumda "Kissatü't-takrîb: ve me'aha el-fetvâ et-tarihiyye fî şe'ni'l-mezahibi'l-İslamiyye / Yakınlaşmanın (Tarihî) Hikâyesi: İslami Mezheplere İlişkin Tarihi Fetva" başlıklı yazısı

دارالافتاء دارالدين والادب الاسلامي

القاهرة

قِصَّةُ التَّقْرِيبِ

ومعها الفتوى التاريخية ، في شأن المذاهب الإسلامية

أقدمها هدية إلى اخواني في الله
والدين والوطن بمناسبة عيد الفطر المبارك
مع الابتهاج إليه تعالى بالتوفيق إلى النصر
القريب على العدو الصهيوني الفاصب .

دمشق فرة شوال سنة ١٣٨٩

الموافق ١٠ كانون أول سنة ١٩٦٩

عبد الرحمن الخيتر

النص الكامل للفتوى التاريخية جلية الشأن ، فتوى السيد صاحب الفضيلة الأستاذ
الأكبر الشيخ محمود شلتوت شيخ الجامع الأزهر ، الرجل الذي وقف في الصف الأول
من صفوف هذه الدعوة (دعوة التقريب) ، ولم يزل صامداً حتى أوفى بما عاهد عليه
الله فقال كلمة الحق جهراً به صوته ، لتكون له لسان صدق في الآخرين ، وكلمة
باقية إلى يوم الدين

3. Ezher Şeyhi Mahmûd Şeltût'un 1959'da Ca'ferîliğine Fıkhiyla Amel Edilebileceğine Dair Fetvasının Arapça Metni

مكتبة شيخ الجامع الأزهر

بسم الله الرحمن الرحيم

نحو الخسوي

التي أصدرها السيد صاحب النصبلة الأستاذ الأكبر
الشيخ محمود شلتوت شيخ الجامع الأزهر

في شأن جواز التمسك بذهب الشيعة الإمامية

بيل لفضيلته :

* ان يحتر الناس يرى، أنه يجب على المسلم لكي تقع مهامته
وساماته على وجه صحيح أن يقلد أحد العذاهب الأربعة المعروفة وليس من بينها مذهب
الشيعة الإمامية ولا الشيعة الزيدية، قبل ثبوتنا فنيلكم على هذا الرأي على لاطسلافة
فتمنعون تقليد مذهب الشيعة الإمامية الاثنا عشرية مثلا .

فأجاب فضيلته :

١ - ان الاسلام لا يوجب على أحد من أتباعه اتباع مذهب معين بل نقول : ان لكل مسلم
الحق في أن يقلد يادى، ذي بد* أى مذهب من المذاهب المنقولة نقلا صحيحا والمدونة
أحكامها في كتبها الخاصة ولعن قلده مذهبا من هذه المذاهب أن ينتقل الى غيره -
أى مذهب كان - ولا حرج عليه في شئ من ذلك .

٢ - ان مذهب الجعفرية المعروف بمذهب الشيعة الإمامية الاثنا عشرية مذهب يجوز التمسك
به شرعا كسائر مذاهب أهل السنة .

فنبينى للمسلمين ان يعرفوا ذلك ، وأن يتخلصوا من العصبية بغير الحق لمذاهب
معينة ، فما كان دين الله وما كانت شريعته يتابعة لمذهب ، أو مقصورة على مذهب ، فالسكل
مجتهدون مقبولون عند الله تعالى يجوز لمن ليس أهلا للنظر والاجتهاد تقليدهم والعمل
بما يفرضونه في فقههم ، ولا فرق في ذلك بين المباديات والمعاملات .

محمد رشيد

السيد صاحب المساحة العلامة الجليل الامتاز محمد شفي النص

السكرتير العام

لجماعة التسليم بين المذاهب الاسلامية

سلام الله عليكم ورحمة
بصورة موقع عليها، بأشأى من القوى التي أصدرتها في شأن جواز التمسك
بمذهب الشيعة الإمامية ، راجيا أن تحملها في سجلات دار التفريغ
بين المذاهب الاسلامية التي أسهبتا معكم في تأسيسها ووفنا الله لتخفيف رسالتها .

بالمسلم عليكم ورحمة الله

شيخ الجامع الأزهر
محمد رشيد

4. Ezher Şeyhi Mahmûd Şeltût'un 1959'da Ca'ferîliğine Fıkıhıyla Amel Edilebileceğine Dair Fetvasının İngilizce Metni

Dear Muslim: *Assalamo Alaykom Wa Rahmatollah-e Wa Barakaatoh.*
This is the verdict which the great Imam Shaltut, the late head of al-Azhar University, issued concerning the *Shi'ah* school of thought. The verdict is followed by Imam Shaltut's letter addressing a *Shi'ah* scholar.

Head Office of al-Azhar University

IN THE NAME OF ALLAH, THE BENEFICENT, THE MERCIFUL

Text of the Verdict (*Fatwa*) Issued by His Excellency
Shiekh al-Akbar Mahmud Shaltut,
Head of the al-Azhar University,
on Permissibility of Following *al-Shi'ah al-Imamiyah* School of Thought

His excellency was asked:

Some believe that, for a muslim to have religiously correct worship and dealing, it is necessary to follow one of the four known schools of thought; whereas, *al-Shi'ah al-Imamiyah* school of thought is not one of them nor *al-Shi'ah al-Zaidiyah*. Do your excellency agree with this opinion, and prohibit following *al-Shi'ah al-Imamiyah al-Ithna Ashariah* school of thought, for example?

His excellency replied:

1. Islam does not require a muslim to follow a particular sect. Rather, we say: every muslimi has the right to follow one of the schools of thought which has been correctly narrated and its verdicts have been compiled in its books. And, everyone who is following such sects can transfer to any other, and it shall be no crime on him for doing so.

2. The *Ja'fary* school of thought, which is also known as *al-Shi'ah al-Imamiyah al-Ithna Ashariah*, is a school of thought that is religiously correct to follow in worship as other *Sunni* schools of thought.

Muslims must know this, and ought to refrain from unjust prejudice to any particular school of thought, since the religion of Allah and His Divine Law (*sharyat*) was never restricted to a particular school of thought. All jurists (*mujtahidun*) are accepted by Almighty Allah, and the one who is not *mujtahid* is allowed to follow them; and practice what they prescribe in their jurisprudence (*fiqh*), and there is no difference in that regarding worship (*ibadaat*) and dealing (*muamelaat*).

Signed,
Mahmud Shaltut

*** *** ***

His excellency the great *Allamah* Mohanmad Taqi al-Qumi:
the general secretary of The League to Bring Together Islamic Schools of Thought
(*Jama'at at-Taqrîb bain al-Mathahib al-Islamiyah*)

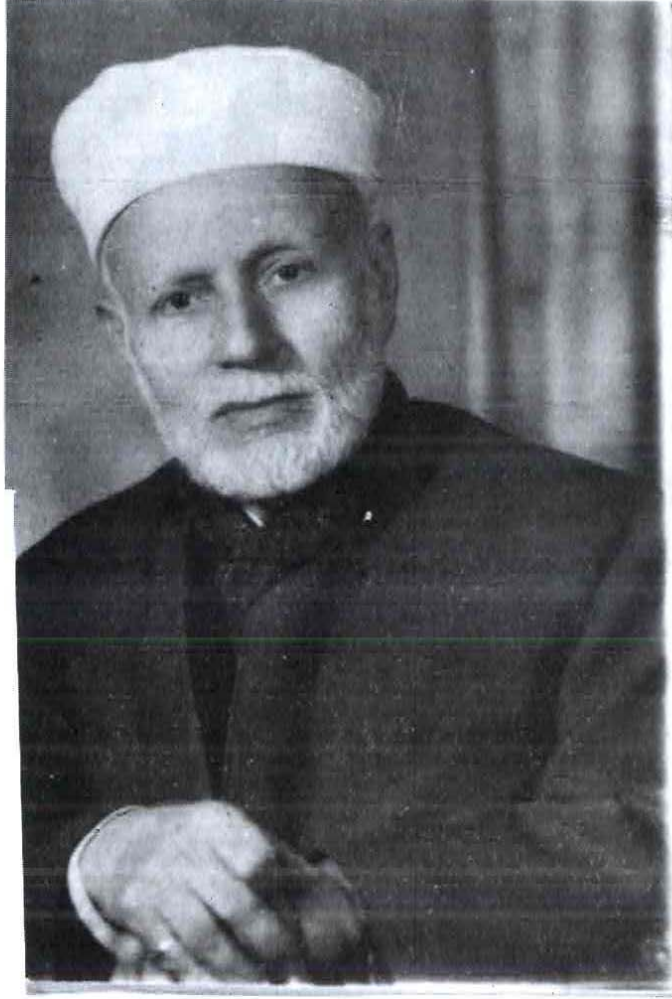
Salamollah Alaykom Wa Rahmatoh

Then, it is my pleasure to send your excellency a copy of the verdict, bearing my signature, which I issued on the permissibility of following *al-Shi'ah al-Imamiyah* school of thought, hoping that you document it in the *Jama'at at-Taqrîb*, which we participated in its establishment with you, and Allah grant us success in achieving its mission.

Wa Assalamo Alaykom Wa Rahmatollah

Signed,
Sheikh al-Jaamea al-Azhar,
Mahmud Shaltut

4-Abdurrahman el-Hayir

الصورة الأخيرة للشيخ الخيّر

5. **Abdurrahman el-Hayyir Trablus'ta**

يلقي كلمة دينية في أحد مساجد طرابلس - لبنان

6. Abdurrahman el-Hayyir 26 yaşında

صورة نادرة للشيخ الحَيِّير - تنشر لأول مرة -
وكان في الـ (٢٦) من عمره

KAYNAKÇA

- Abdussade, Resul Kazım: “el-Heftü’ş-Şerif: Kitab Menhûl ’ala İmamı’s-Sâdık”, **Mecelletü’l-’Akîde**, No: 14, 2018, s. 85-120.
- Acun, Fayık: “Suriyede Fransız Manda İdaresinin Kurulmasında ve Yıkılmasında Arap Milliyetçiliğinin Rolü”, **Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi**, C. 5, No: 1, 2022, s. 102-122.
- Ahmed, Ali Süleyman El-: **el-İmâm eş-Şeyh Süleymân el-Ahmed**, Dimaşk, Dâru’l-Ferkad, 2010.
- Ahmed İbn ’Abdulhalim İbn Teymiyye: **Mecmû’u’l-Fetevâ**, ed. ’Abdurrahman İbn Muhammed İbn Kasım, Medinetü’l-Münevvere, Mecme’u’l-Melik Fehd, 1995.
- Akbulut, Uğur: “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Lazkiye Nusayrîleri (19. Yüzyıl)”, **Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, No: 54, 2010, s. 111-126.
- : “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Nusayrîleri Sünnileştirme Çabaları”, C. 1, 8, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu, 2014, C. 1, s. 95-110.
- Alhallak, Thaer: **el-Ârau’l-Kelamiyye li Sefiyyiddin el-Hindî**, 1. bs, Lübnan, Daru’n-Nevadir, 2014.
- Arıkan, Adem: “İbnu’l-Mutahhar el-Hillî’nin ‘Keşfu’l-Murâd fi Şerhi Tecrîdi’l-İ’tikad’ Adlı Eserine Göre Dini ve Siyasi Görüşleri”, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi Tezi, 2004.
- : “İsnâaşeriyye’nin Temel Eserleri ve Fırak Kaynakları”, **Mezheplere Göre Klasik Kaynaklar ve Özellikleri**, ed. Halil İbrahim Bulut, 1. bs, İstanbul, Ensar, 2018, s. 195-319.
- Arıkan, Pınar: “Suriye’nin Nusayri Yüzü ve İran”, **Ortadoğu Analiz Dergisi**, C. 4, No: 43, 2012, s. 18-29.
- Arslan, Hatice: “Başlangıcından Günümüze Arap Alevîliği-Nusayrîlik”, **Mizânü’l-Hak İslami İlimler Dergisi**, No: 1, 2016, s. 101-111.
- Arslan, Mustafa: “Güçlü Azınlığın İktirarı Nusayrîler”, **Orta Doğu’da Devlet-Altı Gruplar: Örgüt, Mezhep, Etnisite**, ed. Erkan Ertosun, Mahmut Akpınar, Nurettin Altundeğer, 1. bs, Ankara, İldem Yayınları, 2015, s. 285-315.
- Ataman, Muhittin: “Suriye’de İktidar Mücadelesi: Baas Rejmi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum”, **Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı(SETA)**, No: 6, 2012, s. 1-58.
- Atlıoğlu, Yasin: “Fransız Manda Yönetimi Altında Suriye”, **Suriye: Tarih. Siyaset, Dış Politika**, ed. H.Mustafa Eravcı, 8, Ankara, AKD TYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018, s. 45-65.
- : “Nusayrîler: Arap Alevileri”, **Uluslararası Politikada Suriye Krizi**, İstanbul, BETA, 2016, s. 157-179.
- Başaran, Reyhan Erdoğan: “Nusayrî-Alevî İnancında Tecellî Konusunun Kâsım et-Taberânî’nin Eserleri Doğrultusunda Analizi (Risâletü’l-zuhûr ve-’l-butûn ve el-Mesâil el-hâss)”, **İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, No: 11(1), 2022, s. 550-563.

- Biçici Mehmet, Zühal Taşpınar Boz, (çev.): “Nusayriliğe ve Nusayri İdeolojisine Genel Bir Bakış (Suriye Örneği)”, **ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi**, C. 8, No: 18, 2021, s. 28-44.
- Bilgili, Ali Sinan vd.: **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nusayrîler ve Nusayrîlik (1745-1920)**, Ankara, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Velî Araştırma Merkezi Yayınları, 2010.
- Bolat, Mahmut: “Fransa’nın Manda İdaresi Altında Suriye’nin Bölünmesi ve Aleviler Devleti”, **Türk Kültürü Ve Hacı Bektaşî Velî Araştırma Dergisi**, No: 93, 2020, s. 143-162.
- Bulut, Halil İbrahim: **İslam Mezhepler Tarihi**, 1. bs, İstanbul, Ketebe, 2021.
- : “Tarih, İnanç, Kültür Ve Dinî Ritüelleriyle Nusayrîlik”, **Ortadoğu Yıllığı**, C. 7., No: 7, 2011, s. 582-614.
- Buzpınar, Ş. Tufan: “Lazkiye”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 27, İstanbul, TDV Yayınları, 2003, s. 117-118.
- : “Suriye: Tarih/Osmanlı Dönemi”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 37, İstanbul, 2009, s. 550-555.
- Cu‘fi’, Mufaddal b. Ömer El-: **Kitâbü’l-Heftî’s-Şerîf**, thk. Mustafa Ğalib, 2. bs, Beyrut, Dârü’l-Endülüs, 1977.
- Çitil, Sevinç: “Ortadoğu’da Devlet-Mezhep Pragmatizmi Doğrultusunda Oluşturulan Politikalar: Suriye’de Yönetimi Şekillendiren Nusayrîler”, Bolu, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi Tezi, 2013.
- Demirel, Ali: “Ortadoğu’da Fransız Emperyalizmi: Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye (1920-1946)”, **BELLEK Dergisi**, C. 1, No: 1, 2019, s. 69-89.
- Doğruyol, Feyza: “Şîî-İmâmîyye’de Gaybet İnancının Temellendirilmesi: İlk Dönem Ahbârî ve Usûlî Argümanlar Üzerine Bir Değerlendirme”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, No: 41, 2021, s. 67-85.
- Emîn, Muhsin El-: **Ayânü’s-Şîa**, thk. el-Emîn, Beyrut, Dârü’t-Taâruf, 1983.
- En-Necâşî: **Ricâlü’n-Necâşî**, Kum, Müessesetü’n-Neşri’l-İslâmî, 1416.
- Gıfârî, . Nasır b. Abdullah Ali El-: **Mes’eletü’t-takrîb beyne Ehli’s-Sünne ve’s-Şîa**, 2 cilt, C. 2, 2. bs, Riyad, Daru Taybe li’n-Neşri ve’t-Tevzi’, 1992.
- Gürbüz, Ercan: “Suriye’de Ulus İnşa Çabaları ve Baas Partisi’nin Rolü”, İstanbul, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.
- Harranî, Muhammed bin Şu’be El-: **Silsiletü Mesadiru’l-Akîdetu’n-Nusayriyye: Kitabu’l-Useyfir**, C. 6, thk. Riva Cemal Ali, 2016.
- Hasîbî, Hüseyin B. Hamdân El-: **Ebvâbü’l-Eimmeti’l-Ma’sûmîn**, ed. Mustafa el-Hıdır, 1. bs, Beyrut, Darü’l-Karî, 2011.
- : **Ebvâbü’l-Eimmeti’l-Ma’sûmîn**, ed. Mustafa el-Hıdır, 1. bs, Beyrut, Darü’l-Karî, 2011.
- : **el-Hidayetü’l-Kübra**, thk. Mustafa Subhi el-Hıdır el-Humsi, Beyrut, Şirketü’l-a’lami li’l-matbûat, 2011.
- Hasîbî, Hüseyin b. Hamdân El-: **el-Hidayetü’l-Kübra**, thk. Mustafa Subhi el-Hıdır el-Humsi, Beyrut, Şirketü’l-a’lami li’l-matbûat, 2011.
- Hatîb, Muhammed Ahmed El-: **el-Harekatü’l-Batniyye fi’l-’Alemlî’l-İslâmî**, 2. bs, Amman, Mektebetü’l-Aksa, 1986.
- Hayyir, Abdurrahman El-: **Akîdetunâ ve vâki’unâ nahnu’l-Müslimîn el-Ca’feriyyîn el-‘Aleviyyîn**, 3. bs, Dımaşk, Kütüb Zâtü Fâide, 1992.

- : **el-Bâziyârî**, t.y.
- : **Kissatu't-takrîb beyne'l-mezâhibi'l-İslâmiyye**, Dımaşk, 1969.
- : **Kitâbu's-salât ve's-sıyâm vifka'l-mezhebi'l-Câ'ferî**, 1. bs, Dımaşk, Matba'atu'l-İnşâ', 1963.
- : “Li'l-Hakîkati ve't-târîh”, **Min Tûrâs eş-Şeyh Abdurrahman el-Hayyir: Risâletün Tebhesü Fî Mesâil Mühimme Havle'l-Mezhebi'l-Câ'ferî (el-'Alevî) “er-Red ‘ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa”**, ed. Hânî el-Hayyir, 1. bs, Dımaşk, Kütüb Zâtü Fâide, 1993, s. 1-126.
- : **Ma'reketü Zîkâr**, Dımaşk, Dârü Üsâme, 1984.
- : **Mecmû'a nesriyye fî mavdû'ât muferrika: nakd ve tevcîh ve ictimâ' ve târîh**, t.y.
- : **Menâsikü'l-hac ‘ala'l-mezâhibi'l-hamse**, Dımaşk, Menşûrât Vizâratî'l-Evkâf, 1980.
- : **Mevkıfu'l-İslâm mine'l-ichâd ve't-ta'kîm**, Dımaşk, Dârü'l-Mecd, t.y.
- : **Min Nidâi'l-îmân**, Beyrut, Dâr er-Râid el-'arabî, 1971.
- : **Min Talâi'i'n-nahdati'l-edebiyye fî muhâfazati'l-Lâzikiyye**, t.y.
- : **Min tûrâs eş-Şeyh Abdurrahman el-Hayyir: Kitabât mechûle: er-Red ‘ala ibn Bâz**, ed. Hânî el-Hayyir, 1. bs, Dımaşk, Kütüb Zâtü Fâide, 1996.
- : **Min tûrâs eş-Şeyh Abdurrahman el-Hayyir: Nakd ve takrîz kitâb “Târîhi'l-'Aleviyyîn”**, ed. Hânî el-Hayyir, 1. bs, Dımaşk, Kütüb Zâtü Fâide, 1992.
- : **Min tûrâs eş-Şeyh Abdurrahman el-Hayyir: Risâletün tebhesü fî mesâil mühimme havle'l-Mezhebi'l-Câ'ferî (el-'Alevî) “er-Red ‘ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa”**, Dımaşk, 1993.
- : **Resâil beyne edîbeyn**, t.y.
- : **Resâil min eb ilâ bintihi**, t.y.
- : **Risâletün tebhasu fî mesâil mühimme havle'l-Mezhebi'l-Câ'ferî (el-'Alevî): er-Red ‘ala'd-Düktûr Şâkir Mustafa**, Dımaşk, Mektebetü'l-Feyhâ, 1993.
- : **Sâ'ât me'a'l-kütüb ve'r-ricâl**, t.y.
- : “Tercümetü Hayatî: eş-Şeyh Abdurrahman el-Hayyir”, **Min tûrâs eş-Şeyh Abdurrahman el-Hayyir: Nakd ve takrîz kitâb “Târîhi'l-'Aleviyyîn”**, ed. Hânî el-Hayyir, 1. bs, Dımaşk, Kütüb Zâtü Fâide, 1992, s. 1-80.
- : **Tuhfetü'l-mü'min**, Dımaşk, el-matba'atü't-Te'âvuniyye, 1966.
- : **Yakzatü'l-Müslimîn el-'Aleviyyîn fî matlai' karni'l-'işrîn**, thk. Hânî el-Hayyir, 1. bs, Dımaşk, Kütüb Zâtü Fâide, 1996.
- : **Yakzatü'l-Müslimîn: “el-'Aleviyyîn” fî me'tle' karni'l-'işrîn**, ed. Hânî el-Hayyir, 1. bs, Dımaşk, Kütüb Zâtü Fâide, 1996.
- Hayyûn, Reşid El-: **en-Nusayriyye el-Aleviyye bi-Suriyye**, Dubai, Medârek, 2012.
- Hekîm, Şeyh Sâlih Nâsir El-: **El-'akdu'n-nazîm min medâihi ve te'bîni ve merâsi el-velî el-meğfûr lehu eş-Şeyh Sâlih Nâsir el-Hekîm**, ed. Abdurrahman el-Hayyir, İbrahim Sâlih Nâsir el-Hekîm, Dımaşk, Matba'atu'l-İnşâ', 1964.
- Hillî, İbnü'l-Mutahhar El-: **el-Bâbü'l-Hâdî “Aşer (Mikdâd b. Abdillâh es-Suyûrî'nin en-Nâfî) Yevme'l-Haşr ve Ebu'l-Feth b. Mahdûm el-Hüseynî'nin Miftahu'l-Bâb adlı şerhleriyle birlikte)**, Tahran, Müessesetü Çap ve Neşriyat-ı Âstan-ı Kuds-i Rızavi Meşhed, 1930.

- Hillî, İbnü'l-Mutahhar El-: **Keşfü'l-murâd fî şerhi Tecrîdi'l-i tîkâd**, 1. bs, Beyrut, Müessesetü el-A'lemi li'l-Matbûat, 1988.
- İbrahim, Ali Aziz: **el-'Aleviyyûn ve't-Teşeyyü'**, 1. bs, Beyrut, Daru'l-İslamiyye, 1992.
- İlhan, Avni: "Bâtiniyye", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 5, İstanbul, TDV Yayınları, 1992, s. 190-194.
- : "Şiilik ve Ana Prensipleri", **Erdem Dergisi**, C. 8, No: 23, 1996, s. 375-396.
- İsmetü'd-devle: **Menhecü'l-ilmi ve'l-beyân (The Nusayri Path of Knowledge: A Study and Critical Edition)**, thk. David Hollenberg, Mushegh Asatryan, Brill, 2024.
- İsmetü'd-devle, Ebu Abdullah Muhammed el-Bağdadî: **er-Risâletü'l-Mısriyye: Menhecü'l-ilmi ve'l-Beyân**, thk. Selman Aziz, Lazkiye, 2005.
- Karaköse, Hasan: "Mezhepten Siyasileşmeye Nusayrilik (Nusayrilik Mezhebi'nin Ortaya Çıkışından, 1971'e Kadar Siyasî Kimliğe Dönüşmesi)", **Balıkesir İlahiyat Dergisi (BAİD)**, No: 14, 2021, s. 371-401.
- Kırkpınar, Mahmut: "Mütevekkil-Alellah, Ca'fer b. Muhammed", **DİA**, C. 32, İstanbul, TDV Yayınları, 2006, s. 212-214.
- Kiremit, İlker: "Değişim Sürecinde Bir Osmanlı Sancağı: Lazkiye (1864-1918)", Hacettepe Üniversitesi, Doktora Tezi, 2019.
- Koyuncu, Ahmet Hakan: "Hafız Esed Dönemi Suriyesinde Milliyetçilik ve Ulus İnşa Çabaları", **İçtimaiyat Dergisi**, C. 1, No: 1, 2017, s. 7-29.
- Kramer, Martin: **Arab Awakening and Islamic Revival: The Politics of Ideas in the Middle East**, Routledge, 1996.
- Küleynî, Muhammed El-: **el-Usul mine'l-Kâfi**, C. 1, Tahran, Mektebetü'l-Saduk, 1962.
- Loui, Hadi Khodabandeh: "Siyasal Şiilikte Otorite Çatışması: Velayet-i Fakih'e Karşı Şiraziler", **İran Araştırmaları Ansiklopedisi**, Ankara, İran Araştırmaları Merkezi (İRAM), 2018, s. 20.
- Manî, Muhammed b. İbrahim El-Nu': **el-Gaybe**, ed. Ali Ekber Gıfârî, Tahran, Mektebetü'l-Saduk, t.y.
- Meclisî, Cuma Muhammed Bâkır El-: **Bihârü'l-Envâr**, C. 22, 2. bs, Beyrut, Müessesetü'l- Vefa, 1983.
- Merçil, Erdoğan: "Bahtiyâr", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 4, İstanbul, TDV Yayınları, 1991, s. 523-524.
- Munsif, Abdulcelil ibn El-: **el-Fırka'l-Hamişiyye fi'l-İslam**, 1. bs, Tunus, Merkez en-neşr el-camii, 1999.
- Muzaffer, Muhammed Rıza El-: **Fi Akâid'İş-Şi'a**, Necef, Menşurat'l Metba'atu'l Hayderiyye, 1954.
- Nebhâ, Muhammed Hıdır: **Cebelü'l-'Aleviyyîn ve Cebelü 'Âmil**, 1. bs, Beyrut, Menşûrât Dıfâf, 2013.
- Nevbehtî-Kummî: **Şîi Fırkalar (Kitâbu'l- Makâlât ve'l-Fırak ve Fıraku's-Şîa)**, çev. Hasan Onat vd., Ankara, Ankara Okulu Yayınları, 2020.
- Okur, Mehmet Akif: "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası", **Bilig Dergisi**, No: 48, 2009, s. 137-156.
- Onat, Hasan: "Hattâbiyye", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 16, İstanbul, TDV Yayınları, 1997, s. 492-493.

- Onat, Hasan, Hasan Onat, Sönmez Kutlu: “İslam Mezhepleri Tarihi”, **İmamiye Şiası**, 10. bs, Ankara, Grafiker Yayınları, 2021, s. 153-211.
- Osman, Haşim: **el-'Aleviyyûn beyne'l-Estûreti ve'l-Hâkîke**, 2. bs, 1985.
- : **Tarihü'ş-Şia fi Sahili Biladi'ş-Şam eş-Şimâli**, 1. bs, Beyrut, Müessesetül-Alemi lil-Matbuat, 1994.
- Öz, Mustafa: “Burûcirdî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 6, İstanbul, TDV Yayınları, 1992, s. 463-464.
- : “Metâvile”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Ankara, TDV Yayınları, 2004, s. 404-405.
- : “Sefir”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 36, İstanbul, 2009, s. 304.
- : “Şerefüddîn Abdülhüseyn el-Mûsevî el-Âmilî”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 38, İstanbul, TDV Yayınları, 2010, s. 552-553.
- Özaydın, Abdülkerim: “İbnü'l-Furât el-Âkûlî”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 21, İstanbul, TDV Yayınları, 2000, s. 46-47.
- Özcan, Muhammed Yasin: “Tarihi Süreçte İmamiye Nusayriyye İlişkisi”, İzmir, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi Tezi, 2018.
- Özel, Ahmet: “Kâşifülgitâ, Muhammed Hüseyin”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 25, Ankara, TDV Yayınları, 2002, s. 19-20.
- Saduk, eş-Şeyh Es-: **el-İ'tikadât fi Dîni'l-İmamiyye**, thk. 'isam Abdusseyyid, 1. bs, İran, Muhr fi Kum, 1993.
- Sonay, Ahmet: “20. Asırdan Günümüze Usûlî İmâmiyye-Nusayriyye İlişkisi”, **İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi**, C. 7, No: 2, 2021, s. 835-859.
- : “Abdurrahman el-Hayyir'in Târîhu'l-'Aleviyyîn Adlı Esere Yönelik Eleştirileri”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 30, No: 1, 2021, s. 255-290.
- : “Abdurrahman el-Hayyir'in 'Yakzatü'l-Müslimîn el-'Aleviyyîn' Adlı Makalesi: Tercüme ve Değerlendirme”, **Mezhep Araştırmaları Dergisi**, No: 1, 2023, s. 400-448.
- : “Çağdaş Nusayrî Âlimlerden Abdurrahmân el-Hayyir: Hayatı, Eserleri ve Görüşleri”, **Kocatepe İslami İlimler Dergisi**, C. 4, No: 1, 2021, s. 154-172.
- : “Çağdaş Nusayrî Âlimlerden Abdurrahmân el-Hayyir: Hayatı, Eserleri ve Görüşleri”, **Kocatepe İslami İlimler Dergisi**, C. 4, No: 1, t.y., s. 154-172.
- : “İmamiyye ve Nusayriyye'de Dört Sefir Telakkisi”, Adana, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi Tezi, 2016.
- : “İmamiyye ve Nusayriyye'de Dört Sefir Telakkisi”, Adana, Çukurova Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi Tezi, 2016.
- Şal, Seyyid Ahmed Eş-: “Mahmûd Şeltût”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 38, İstanbul, 2010, s. 494-495.
- Şehâde, Üsâme, Heysem El-Kisvânî: **El-Mevsu'atü'ş-Şâmile li'l-Fireki'l-Mu'asire fi'l-âlem: et-tecemmu'atü'ş-Şî'iyye fi bilâdi'ş-Şâm**, C. 3, 1. bs, Kahire, Mektebetu Medbûlî, 2010.
- Şenzeybek, Aytekin: **Nusayrîlik: Teşekkül Süreci ve Öğretileri**, Konya, Palet Yayınları, 2013.
- : **Nusayrîlik: Teşekkül Süreci ve Öğretileri**, Konya, Palet Yayınları, 2023.
- Şibr, Abdullah: **Hakü'l-Yakîn fi Ma'rifeti Usuli-d Dîn**, 1. bs, Beyrut, Drü'l-Adva, 1988.

- Şifâî, Hüseyin Ali Eş-: **El-Hakku'l-Mubîn fî Kedâi Emîri'l-Mü'minîn 'Alî İbn Ebî Tâlib**, ed. Abdurrahman el-Hayyir, Dımaşk, Dâr Kerem ve Mektebetuha, 1967.
- Şimşek, Murat: "Mahmûd Şeltût: Hayatı, Düşüncesi ve Eserleri", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, No: 6, 2005, s. 369-398.
- Taberânî, Ebû Saîd Meymûn b. Kâsım Et-: **et-Turasü'l-Alevî: Resalu'l-Hikme el-Aleviyye**, 12 cilt, C. 3, thk. Ebu Musa, Şeyh Musa, 1. bs, Lübnan, Dar liecli'l-ma'rife, 2006.
- Taberânî, Ebû Saîd Meymûn Et-: "Mecmûu'l-A'yad", C. 3, **Silsiletü't-Türâsi'l-Alevî**, thk. Ebû Mûsâ, Şeyh Mûsâ, Lübnan, Dâr li-Ecli'l-Marife, 2006, s. 207-412.
- Tarîhî, Muhammed Saîd Et-: **Me'âlimu's-Şâm ve a'lâmuhâ (Târîhu't-teşeyyu' fî bilâdi's-Şâm)**, C. 3, Beyrut, Dârü'r-Râfideyn, 2010.
- Tarik, Ramazan: "İslam Düşüncesinde Mezhepleri Yakınlaştırma Girişimleri (Takribü'l-Mezahib: Mısır Örneği)", İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2018.
- Tavîl, Muhammed Emîn Gâlib Et-: **Nusayrîler: Arap Alevilerin Tarihi**, çev. İsmail Özdemir, İstanbul, Berdan Matbaası, 2000.
- Tavil, Muhammed Emin Gâlib Et-: **Nusayrîler Arap Alevilerin Tarihi**, çev. İsmail Özdemir, İstanbul, Çiviyazıları, 2000.
- Tomar, Cengiz: "Nümeyr b. Âmir (Benî Nümeyr b. Âmir)", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, C. 33, İstanbul, TDV Yayınları, 2007, s. 302.
- Tûsî, Ebû Cafer Et-: **Kitâbu'l-Gaybe**, thk. İbadullah et-Tahrânî, Ali Ahmed Nâsîh, Kum, Müessesetü'l-Maârifî'l-İslâmiyye, 1411.
- Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed Et-: **Kitabu'l-Gaybe**, thk. Abdullah Tahrânî, Alî Ahmed Nasîh, 3. bs, Kum, Müessesetu'l-Maârifî'l-İslâmiyye, 1994.
- Tusî, Muhammed Et-: **el-İktisad fîma Yete'allaku bi'l-İ'tikad**, 2. bs, Beyrut, Daru'l-Edva, 1968.
- Türk, Hüseyin: "Nusayriliğin Tarihi Kökeni ve Gelişmesi", **Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi**, No: 17, 2018, s. 51-74.
- Uğuz, Sacit: "II. Abdülhamid'in Kapsayıcı Eğitim Politikasına Bir Örnek: Lazkiye Nusayrileri ve Hamidiye Mektepleri", **Current Research in Social Sciences Dergisi**, C. 5, No: 1, 2019, s. 9-27.
- : "İhtida/Tashih-i İtikad ve Takiye Tartışmaları Altında Osmanlı'nın Son Döneminde Nusayrîler", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 16, No: 2, 2019, s. 777-802.
- Umar, Ömer Osman: "Suriye'de Fransız Emperyalizmi", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 12, No: 1, 2002, s. 297-310.
- Üzüm, İlyas: "İsnâaşeriyye", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 23, İstanbul, TDV Yayınları, 2001, s. 147-153.
- : "Nusayrîlik", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 33, İstanbul, TDV Yayınları, 2007, s. 270-274.
- : "Sünnî-Şiî Yakınlaşması: Dârü't-Takrîb Tecrübesi", **İslam Araştırmaları Dergisi**, No: 2, 1998, s. 171-185.
- : "Takrîbü'l-Mezâhib", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 39, İstanbul, 2010, s. 467-469.
- Yazıcı, Nevin: "Suriye'de Azınlık İktidarı: Nusayrîler", **Küçük Orta Doğu Suriye**, ed. Ümit Özdağ, Ankara, Kripto Yayınları, 2012, s. 349-403.

- Yâzîcî, Talip: “Halep”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, C. 15, İstanbul, 1997, s. 239-244.
- Yıldırım, Sunay: “Nusayrîlik ve Nusayrîliğin Teşekkül Sürecinde Hamdân El-Hasîbî'nin Yeri”, Kastamonu, Kastamonu Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Zencânî, İbrâhim el-Mûsevî Ez-: “Ana Hatlarıyla İmâmiyye Akidesi”, çev. Murat Serdar, **Bilimname Dergisi**, No: 8, 2005, s. 133-143.
- Zencânî, İbrâhim el-Mûsevî: “Ana Hatlarıyla İmâmiyye Akidesi”, çev. Murat Serdar, **Bilimname Dergisi**, No: 8, 2005, s. 133-143.

Erişilebilir Web Kaynakları:

- “El-Ezher Üniversitesi Rektörü Şeyh Mahmud Şeltût tarafından Şii İmami inancına göre ibadet etmenin caiz olduğuna dair yayınlanan fetva metni”, Bir Şii Ansiklopedisi: Ehl-i Beyt Dijital İslam Kütüphanesi Projesi, <https://www.al-islam.org/shiite-encyclopedia/al-azhar-verdict-shia>, 2024.1995, 25.11.2024.